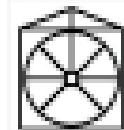

Stowarzyszenie Ochrony i Badań
Zabytków Prawa

Pomniki Dawnego Prawa

zeszyt 53-54

Wrocław
marzec - czerwiec 2021

Marian Gabrowski

ZNAKI GRANICZNE Z NALEŻĄCEGO DO KRZE-SZOWSKICH CYSTERSÓW MNISZEGO LASU W GÓRACH IZERSKICH

Spis treści

Wstęp	3
1. Posiadłości opactwa z Krzeszowa	5
2. Historia Mniszego Lasu koło Górzynca	5
2.1. Powierzchnia Mniszego Lasu	8
3. Źródła kartograficzne	9
3.1. Mapa Curta Liebicha, rok 1750	10
3.2. Mapa <i>Meßtischblatt</i> , rok 1877	11
3.3. Mapa <i>Forstreviere Seiffershau</i> , rok 1886	12
3.4. Mapa <i>Meßtischblatt</i> , rok 1911	13
3.5. Mapa <i>Spezial-Karte von Schreiberhau</i> , rok 1918	14
3.6. Mapa topograficzna, rok 1965	15
3.7. Mapa topograficzna, rok 1992	16
3.8. Mapa <i>Spittelwaldes Mappæ</i>	18
3.9. Mapa <i>Waldparzellenkarte am Zackenfluß</i> , rok 1701	21
a) Tłumaczenie legendy mapy Waldparzellenkarte	21
b) Próba rekonstrukcji przebiegu granicy	27
4. Kamienie graniczne	30
4.1. Wykaz kamieni granicznych z początku XVIII w.	30
4.2. Rekonstrukcja lokalizacji kamieni granicznych	36
4.3. Historia odnalezienia kamieni z 1708 r.	46
4.4. Zachowane kamienie z XVIII w.	48
a) Kamień XXV	48
b) Kamień XXVI	50
c) Kamień XXVII	53
d) Kamień XXX	53
4.5. Próba rekonstrukcji wyglądu herbów z kamieni	55
4.6. Inne zachowane znaki graniczne	63
5. Nazwy Mniszego Lasu	67
Bibliografia	78
Streszczenia	80

Wstęp

Od wielu lat amatorsko interesuję się historią krzeszowskiego opactwa, zazwyczaj kojarzącego się z pięknymi zabytkami. Jednak o historii wielu miejscowości należących do tutejszego zakonu zaświadczają nie tylko monumentalne budowle, niewątpliwie będące najbardziej rozpoznawalną wizytówką okolicy. Mnie zainteresował niegdyś o wiele bardziej niepozorny rodzaj śladów po dawnym zakonie, mianowicie znaki graniczne wyznaczające zasięg ziem należących do cystersów.

Kilka takich kamieni znajduje się w Krzeszowie, kolejne w miejscowościach należących niegdyś do krzeszowskiego zakonu. Niekiedy można napotkać je nie tylko w muzeum, ale i gdzieś w ogrodzie, przy jakiejś ulicy w centrum miasta, czy na pewnym starym zamku. Znakomita większość zachowanych kamieni granicznych została, już po likwidacji zakonu w 1810 r., przeniesiona z dawnych granic. Jedynie nieliczne znaki do dziś trwają w miejscu ich pierwotnego ustawienia, a zaledwie parę z nich nadal pełni funkcję znaków granicznych.

Podejmowane próby odszukania kolejnych kamieni granicznych często wymagają sporego wysiłku. Niekiedy drobna wzmianka w jakimś źródle staje się inspiracją do wyprawy w odległe góry. Wówczas to wybieram się, zazwyczaj razem z moim synem Franciszkiem, na ekspedycję wzdłuż dawnej granicy. Zazwyczaj niczego nie znajdujemy, lecz same wyprawy w nieznane nam dotychczas okolice warte są podejmowanego trudu. A kiedy już znajdziemy jakiś kamień graniczny, to natychmiast rodzą się liczne pytania: kto go ustawił, kiedy, w jakich okolicznościach?

Próba odczytania i zinterpretowania dawnych inskrypcji na kamieniach nie jest jedynym sposobem na poznanie ich dawnych losów. Niekiedy można natrafić na inne źródła: granicznik mógł być już wcześniej opisany, albo zachowały się dokumenty z czasów jego ustawienia, czasami też sama jego lokalizacja świadczy o pełnionej przez niego funkcji.

Kamienie z Mniszego Lasu w Górzach Izerskich po wielokroć mnie zaskoczyły. Pierwszą niespodzianką był dla mnie fakt, że gdzieś w tych odległych górach znajdują się kamienie wyznaczające granice dóbr należących do krzeszowskich cystersów; dotychczas byłem przekonany, że ich najbardziej wysunięte na zachód posiadłości znajdowały się w Cieplicach i Wojcieszycach. Jednakże są to kamienie prepozytury cieplickiej, będącej filią Krzeszowa, tak więc wyznaczały one granice dóbr opactwa krzeszowskiego. Zaskoczyła mnie też mnogość dostępnych materiałów archiwalnych, które opisują losy tegoż lasu i kamieni wyznaczających jego granicę.

Niniejsze opracowanie jest próbą podsumowania mojej aktualnej wiedzy o losach i granicach Mniszego Lasu w Górzach Izerskich. Przy czym nie wy-

czerpałem tu do końca wszystkich znanych mi źródeł. Niektórych materiałów (np. kilku archiwalnych map) nie mogę wykorzystać, gdyż nie mam zgody na ich publikację. Z kolei niektóre teksty źródłowe wymagałyby dalszych badań, żmudnego tłumaczenia i opracowania.

Jestem też przekonany, że w przyszłości o wiele dokładniej zostanie rozpoznana nie tylko historia tego obszaru, ale i odnajdą się kolejne ślady odzwierciedlające przebieg dawnej granicy. Naprawdę warto wybrać się w piękne okolice Górzynca i idąc przez las wypatrywać, czy na napotykanych głazach nie znajdują się ryty będące śladami po dawnej granicy Mniszego Lasu.

Pragnę też złożyć podziękowania wszystkim osobom, które pomogły mi w zbieraniu materiałów wykorzystanych do przygotowania tego opracowania. Podczas próby poznania losów tego obszaru dane mi było spotkać wyjątkowo życzliwych ludzi; niektórych z nich miałem okazję poznać osobiście, niektórzy znani są mi jedynie z prowadzonej korespondencji. Jednak wszyscy dosłownie zaskakowali mnie swoją otwartością i życzliwością, za którą bardzo dziękuję!

Marian Gabrowski
Polkowice, czerwiec 2021 r.

1. Posiadłości opactwa z Krzeszowa

Początki krzeszowskiego klasztoru sięgają 1242 r., kiedy to księżna Anna ofiarowała czeskim benedyktynom z Opatovic las w okolicach dzisiejszego Krzeszowa. W 1289 r. książę Bolko I odkupił tutejsze dobra od benedyktynów, a w ich miejsce w 1292 r. sprowadził cystersów z Henrykowa. Tutejsze opactwo miało stać się nekropolią rodu fundatora, dlatego też bogato uposażył on założony przez siebie klasztor, ofiarowując mu między innymi pobliskie miasto Lubawkę oraz liczne wioski.

Wkrótce po objęciu Krzeszowa cystersi przystąpili do zagospodarowywania i powiększania nadanych włości. Areal posiadanych przez klasztor ziem zwiększano bądź to przez zakup kolejnych miejscowości (np. w 1343 r. nabyto pobliskie miasteczko Chełmsko Śląskie wraz z kilkoma wioskami, a w 1703 r. zakupiono zamek Bolków z przynależnymi do niego dobrami¹), bądź to w drodze darowizny (np. w 1403 r. hrabia Gotsche Schoff ufundował prepozyturę w Cieplicach).

Powiększane na przestrzeni wieków dobra klasztorne swoje największe rozmiary osiągnęły w XVIII w., kiedy to krzeszowscy zakonnicy posiadali ponad czterdziestce wiosek i dwa miasteczka, a łączna powierzchnia dóbr wynosiła ok. 300 km². Największy zwarty obszar zlokalizowany był w bezpośrednim sąsiedztwie klasztoru, jednak cystersi posiadali dobra także w pobliżu Bolkowa, Świdnicy, Strzegomia czy też w okolicach Cieplic. W wyniku przeprowadzonej w 1810 r. sekularyzacji opactwo krzeszowskie zostało rozwiązane, a cały jego majątek stał się własnością państwową.

Niniejsze opracowanie dotyczy jedynie drobnego fragmentu wymienionych wcześniej rozległych posiadłości zakonu, znanego dziś pod nazwą Mniszego Lasu, leżącego w Górzach Izerskich i wchodzącego w skład dóbr przynależnych do cieplickiej prepozytury opactwa krzeszowskiego. Był to spory, ponad stuhektarowy las, jednak w odniesieniu do całości dóbr obejmował on mniej niż 0,5% terenów należących do tegoż opactwa.

2. Historia Mniszego Lasu koło Górzyna

Najstarsza znana mi wzmianka o Mniszym Lesie pochodzi z 1403 r., kiedy to hrabia Gotsche Schoff ufundował dla krzeszowskich cystersów prepozyturę w Cieplicach. Częścią składową tegoż daru był las określany mianem *Spittelwald*. Wystawione w tamtym okresie dokumenty, związane zarówno z samą fundacją, jak i z jej potwierdzeniami, nie określają ani dokładnej lokalizacji lasu, ani też jego wcześniejszych losów. Wiadomo jedynie, że w momencie fundacji właścicielem lasu był Gotsche Schoff, a sama darowizna nie obejmowała albo prawa połowu ryb w strumieniu określonym jako *Wenige Zacken*² lub *Wenig Czagk* (*Zacken*)³, albo też samego strumienia⁴.

Jednak na tej podstawie można stwierdzić, że las ten musiał znajdować się nad strumieniem *Wenige Zacken*. Potok ten należałoby zidentyfikować jako późniejszy *Klein Zacken*, noszący w języku polskim nazwy *Mała Kamienna* lub też *Pleśna*⁵.

Również nazwa tegoż lasu, czyli *Spittelwald*, zapewne jest przesłanką dokumentującą jego wcześniejsze losy. Samą nazwę należałoby przetłumaczyć jako *las zwany „szpitalnym”*⁶, a określenie to niewątpliwie powiązane jest z joannitami. Zakon ten obecny był w Cieplicach od 1281 r., kiedy to otrzymał od księcia Bernarda Iwóweckiego 250 wielkich łanów ziemi, a dalszych 100 łanów dokupił wkrótce⁷. Przy czym nazwę tę można odnieść albo do prowadzonego przez zakonników szpitala, którego jednym ze źródeł utrzymania mógł być akurat tenże las⁸, albo też do nazwy samego zakonu, gdyż joannitów określano podówczas mianem *bracia szpitala św. Jana z Jerozolimy*⁹, a i dziś używa się dla nich nazwy *szpitalnicy*¹⁰.

W 1571 r. hrabia Hans von Schaffgotsch zawarł dwunastoletnią umowę dzierżawy dóbr cieplickich¹¹, która obejmowała prepozyturę cieplicką wraz z wszelakim przynależnościami¹², a więc zapewne także i *Spittelwald*.

Po raz kolejny prepozyturę cieplicką wydzierżawił w 1608 r. Merten Süßenbach, sołtys wioski *Voigtsdorf* (pol. *Wojcieszycy*), jednak tym razem przedmiot dzierżawy nie obejmował opisywanego tu lasu¹³. Sama umowa wprawdzie wyłączała *Spittelwald* z dzierżawy, jednak pozwalała sołtysowi na pobieranie z niego drewna przeznaczonego na opał, ale jedynie zgodnie z instrukcjami leśniczego¹⁴. Zapewne miało to zabezpieczyć las przed rabunkową wycinką w czasie trwania dzierżawy.

W 1664 r. hrabia Christoph Leopold Schaffgotsch i opat Bernard Rosa zawarli ugodę, w której znalazło się 26 punktów z polubownymi uzgodnieniami. W czwartym punkcie strony stwierdziły, że *Spittelwald powinien być starannie obejrzany i wygraniczony*¹⁵. Skoro obie strony planowały przeprowadzenie wspólnej inspekcji w celu jednoznacznego ustalenia jego granic, to zapewne w owym czasie granice tego obszaru albo nie były jeszcze jednoznacznie wyznaczone w terenie, albo też brak było zgodności co do ich przebiegu.

Ponieważ *Spittelwald* nie przylegał do pozostałych dóbr cieplickiej prepozytury, toteż pozyskiwane w nim drewno musiano przewozić przez sąsiednią wioskę. Wymagało to właściwych uzgodnień, w tym też celu 7 czerwca 1677 r. (...) Opat Bernhard z Grüssau (pol. *Krzeszów*) zawarł umowę z pewnym rolnikiem z Kaiserswaldau (pol. *Piastów*) w sprawie dróg przewozowych z należącego do prepozytury lasu¹⁶.

Obszerny opis Mniszego Lasu zawarł Curt Liebich w swoim opracowaniu opisującym powstanie i rozwój miejscowości Piechowice, gdzie natrafiam między innymi na następujący fragment: *Tutaj można dodać kilka kolejnych uwag na temat położonego naprzeciw Mönchswald, znanego już z ustanowionej przez ród Gotsches fundacji z 1403 r. (patrz strona 22) pod nazwą „Spittelwald” i opisanego na mapie lasów z lat 1754/56 jako „należący do probostwa*

Warmbrunn (pol. Cieplice)". Przylega on na zachodzie do pół miejscowości Petersdorf (pol. Piechowice) w okolicach młyna w Hartenberg (pol. Górzyniec) i obejmuje obszar o powierzchni 121 hektarów w jednej części na północnych zboczach Hohen Iserkammes (pol. Wysoki Grzbiet). W nim i za nim mieszkańcy miejscowości Petersdorf (pol. Piechowice) często dzierżawili łąki, co doprowadziło do późniejszego wykształcenia się enklaw leśnych (patrz strona 43). Christian Ansorge w swojej niestety zaginionej kronice miejscowości Petersdorf (pol. Piechowice) pisze: „W roku 1708 graf Schaffgotsch przekazał za darmo kawałek lasu klasztorowi w Warmbrunn (pol. Cieplice), wyłącznie w celach pozyskiwania drewna, nie na polowania, który to 28 sierpnia starannie wygraniczono kamieniami granicznymi, dlatego też od tego czasu nazywany jest on Mönchswald". Przedstawienie to jest niepoprawne i prawdopodobnie opiera się na niedokładnym opisie następującego zdarzenia: na podstawie akt specjalnych urzędu kameralnego w Hermsdorf (pol. Sobieszów) (sekcja 1, regał 9, numer 8) w 1692 r. odbyła się kontrola granicy, ponieważ przeor z Warmbrunn (pol. Cieplice) Matteus Alt rościł sobie prawo aż do sześć razy większej powierzchni lasu, niż jemu przynależało, między innymi także obszary Hartenberg (pol. Górzyniec) i Heidelberg (pol. Wrzosówka) aż po Kratzberg¹⁷. W 1701 r. przed manrechtem w Schweidnitz (pol. Świdnica) odbyło się przesłuchanie leśników z Petersdorf (pol. Piechowice) oraz niektórych mieszkańców w sprawie wytyczenia granicy, tak więc zdarzenia, o których wspominał Ansorge, były prawdopodobnie wynikiem tego sporu prawnego. W każdym razie nazwa Mönchswald czy też Propsteiwald była powszechnie używana już wiele wcześniej przed 1708 r., co ukazują opisy okolicznych dóbr gospodarskich 9, 10 i 11 w księgach zakupów, po raz pierwszy w roku 1639, według księgi zakupów 3/126¹⁸.

Z powyższego cytatu wynika, że nie udało się dokonać wzmiankowanego w ugodzie z 1664 r. wygraniczenia Mniszego Lasu. W 1692 r., a więc 28 lat później, obie strony w dalszym ciągu nie były zgodne co do przebiegu granicy tegoż obszaru, a w roku 1701 nadal trwał proces w sprawie wytyczenia granicy.

Wiemy jednak, że Christian Ansorge miał stwierdzić w swojej kronice: *W roku 1708 hrabia Schaffgotsch przekazał za darmo kawałek lasu klasztorowi w Warmbrunn (pol. Cieplice), wyłącznie w celach pozyskiwania drewna, nie na polowania, który to 28 sierpnia starannie wygraniczono kamieniami granicznymi, dlatego też od tego czasu nazywany jest on Mönchswald.*

Z kolei Curt Liebich stwierdza, że przedstawienie to jest niepoprawne i prawdopodobnie opiera się na niedokładnym opisie innych zdarzeń. Wydaje się jednak, że prawda leży pośrodku i faktycznie sporny las mógł być przekazany przez hrabiego Schaffgotscha dopiero w 1708 r., aczkolwiek lasem zakonnym był on od dawnna, jak to słusznie zauważa Liebich.

Otocz 28 października 1707 r. hrabia Johann Anton Schaffgotsch zaważył z prepozyturą cieplicką ugodę, która w jednym ze swoich punktów stwierdzała: Tak zwany Spitalwald zostaje przekazany prepozyturze¹⁹; dokument ten został

27 czerwca 1708 r. potwierdzony w Wiedniu przez cesarza Józefa I. Ponieważ obie strony od dawna знаły zawarte w nim postanowienia, toteż mogły przygotować kamienie graniczne, które ustawiono 28 sierpnia 1708 r., jak stwierdza Christian Ansorge.

Tak więc Mniszy Las mógł być przekazany cystersom w 1708 r., gdyż taki właśnie kroki przewidywała zawarta rok wcześniej ugoda. Jednak tutejszy las już od początku XV w. był własnością cystersów, tak więc darowizna z 1708 r. była w pewnym sensie jedynie obopólnie uzgodnionym zwrotem lasu jego prawowitemu właścicielowi. Las był w posiadaniu zakonu aż do jego sekularyzacji w 1810 r.²⁰

Po likwidacji zakonu Mniszy Las na krótko stał się własnością państwa pruskiego, a następnie został w 1812 r. nabyty przez ówczesnego hrabiego von Schaffgotsch²¹.

2.1. Powierzchnia Mniszego Lasu

Franz Mahner, w opublikowanym w 1913 r. opracowaniu omawiającym gospodarkę opactwa krzeszowskiego, opisuje lasy należące do tegoż klasztoru, które dzieliły się na sześć odrębnych części, a ostatnia z wymienionych to *Spittelwalde bei Warmbrunn*²². Brak tu jednak bardziej szczegółowych informacji na temat tej posiadłości, na koniec rozdziału autor jedynie wzmianka jej szacunkową powierzchnię: *Lasy na innych obszarach klasztoru najwyraźniej nie miały własnej administracji leśnej. Jeśli porównamy istniejące mapy z tamtych czasów z aktualnymi mapami i informacjami o własności gruntów, powinniśmy oszacować las w Raaben (pol. Kruków), Würben (pol. Wierzbna) i Warmbrunn (pol. Cieplice) na około ½ km² każdy*²³.

Jak widać, powierzchnię lasu w *Warmbrunn* (pol. *Cieplice*) autor oszacował na około 0,5 km², a więc zaledwie 50 hektarów.

Z kolei obszerny opis Mniszego Lasu autorstwa Curta Liebicha zawiera stwierdzenie: (...) *Mönchswald (...) obejmuje obszar o powierzchni 121 hektarów w jednej części na północnych zboczach Hohen Iserkammes (pol. Wysoki Grzbiet)*²⁴.

Próba określenia powierzchni Mniszego Lasu na podstawie niemieckiej mapy katastralnej²⁵ daje wynik równy 1.358.960 m², a więc blisko 136 hektarów, co względem wspomnianych przez Curta Liebicha 121 hektarów daje różnicę 15 hektarów, a więc aż kilkunastu procent. To dość duża rozbieżność i raczej nie sposób jej wytlumaczyć błędami związanymi z kalibracją archiwalnych map.

Natomiast Johann Bergemann w 1830 r. stwierdzał: *Zasoby prepozytury w czasie wprowadzenia sekularyzacji to: (...) b) las oddalony stąd o 1½ mili, leżący koło Seifershau (pol. Kopaniec), zwany Mönchswald lub też Hartenberg, o powierzchni 542 mórg i 40 prządów kwadratowych, średnim rocznym dochodzie 424 reichstalarów i 19 srebrnych groszy*²⁶.

Jedna morga pruska to 180 prztów kwadratowych lub też 0,2553 ha²⁷, tak więc 542 morgi i 40 prztów to inaczej 542,222 morgi, czyli 138,43 ha. Porównując tę wartość do powierzchni 136 hektarów, uzyskanych z pomiaru obszaru ukazanego na mapie katastralnej, otrzymujemy różnicę niecałych 2%, a więc w przybliżeniu można uznać, że mowa tu o tych samych wielkościach.

3. Źródła kartograficzne

Na kolejnych stronach zamieszczam fragmenty kilku znanych mi map przedstawiających Mnisią Las. Niemal wszystkie te źródła kartograficzne zostały poddane kalibracji, a więc przekształceniom wykonanym za pomocą specjalistycznego oprogramowania, polegającym np. na zmianie ich skali czy orientacji, tak aby przedstawiały one ten sam obszar.

1. Wykadrowany i poddany georeferencji fragment odrysu przedstawiającego Wycinek mapy leśnej dóbr przynależnych do zamku Chojnik w 1750 r. (niem. Ausschnitt aus der Forstkarte der Herrschaft Kynast um das Jahr 1750), repr. z: C. Liebich, op. cit., s. 42.

W ten sposób łatwiej porównać ze sobą różne źródła, których skala i orientacja zazwyczaj bywa odmienna. Należy jednak mieć na uwadze, że nie zawsze i nie każdej mapie można nadać odpowiednią georeferencję. Niekiedy planom czy szkicom brak właściwej dokładności, niekiedy dostępne są jedynie zniekształcone zdjęcia archiwalnych map, a niekiedy zwyczajnie brak doświadczenia osoby dokonującej kalibracji.

3.1. Mapa Curta Liebicha, rok 1750

Curt Liebich, w swoim opracowaniu opisującym miejscowości Piechowice, zamieszcza mapkę przedstawiającą odrys mapy ukazującej fragment dóbr leśnych przynależnych do zamku Chojnik w 1750 roku²⁸ (patrz il. 2). Mapa ta, sporządzona w 1939 r., opracowana została na podstawie przechowywanych w sobieszowskim urzędzie kameralnym map leśnych z lat 1754/56. Ukazany jest tu m. in. obrys Mniszego Lasu, który został podpisany: *DER MÜNCHEWALD der Probstey zu Warmbrunn gehörig*. Widać więc, że nie umieszczone tu nazwy *Mönchswald*, lecz *Münchewald*. W północnej części las ten przecina ciek wodny, opisany tu jako *Der kleine Zacken* (pol. *Mała Kamienna* lub *Pleśna*²⁹)

Na wschodzie Mniszego Lasu oznaczona jest droga nazywająca się *Oberweg* (pol. *górną drogą*).

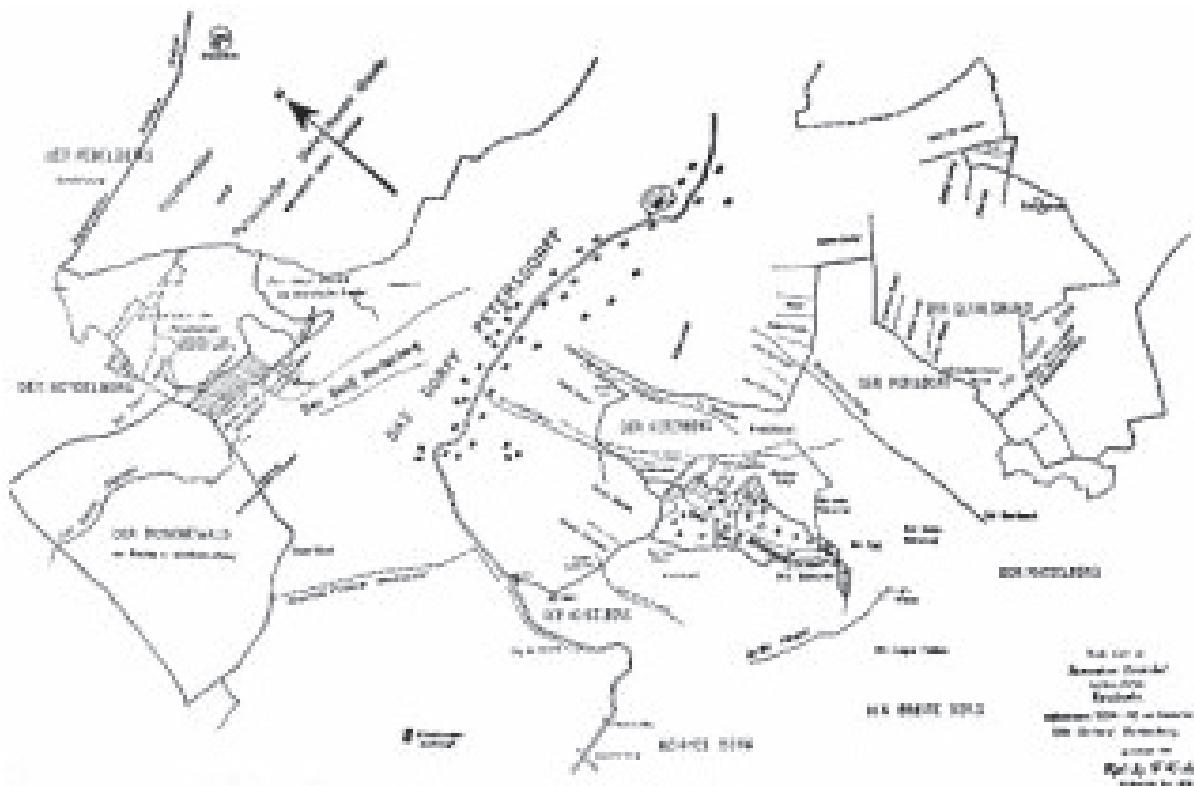

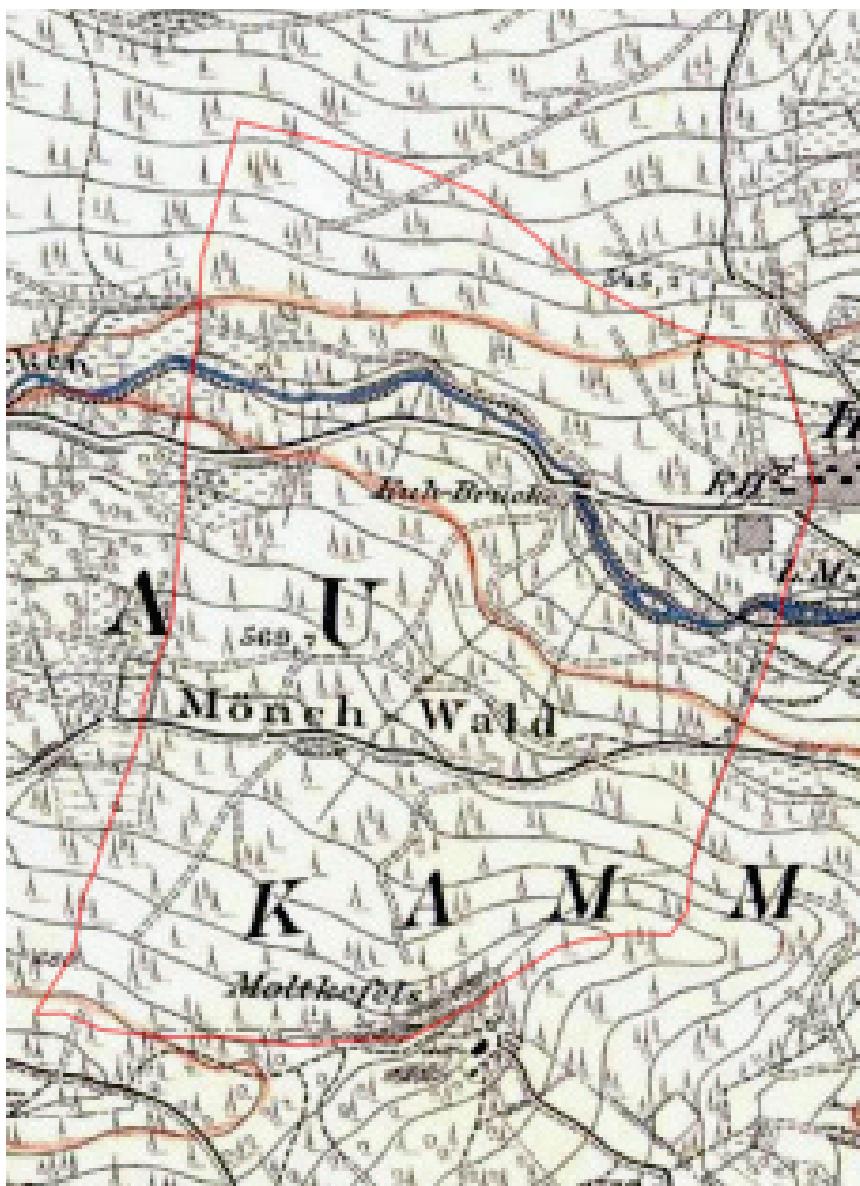
Abb. 7. Ausschnitt aus der Forstkarte der Herrschaft Kossen von dem Jahr 1750

2. Rycina przedstawiająca Wycinek mapy leśnej dóbr przynależnych do zamku Chojnik w 1750 r., repr z: C. Liebich, op. cit., s. 42.

3.2. Mapa Meßtischblatt, rok 1877

Prezentowana poniżej mapa to wycinek archiwalnej mapy *Meßtischblatt*. Źródło z jakiego pochodzi fragment – strona internetowa mapire.eu – opisuje ją jako mapę z 1877 r., tak więc można przyjąć, że jest to fragment arkusza *Meßtischblatt* o numerze 3008, noszącego nazwę *Schreiberhau* (pol. *Szklarska Poręba*)³⁰.

Interesujący jest tu przebieg granicy Mniszego Lasu względem granic miejscowości. Na zachód od *Moltkefels* (pol. *Zbójeckie Skały*) granice te przebiegają bardzo blisko siebie. Ze względu na pewien błąd związany z kalibracją map można nawet przyjąć, że granice te się pokrywają. Jednak na wschód od Zbójeckich Skał granica miejscowości przebiega zdecydowanie bardziej na północ, aniżeli granica Mniszego Lasu. Jest to o tyle zaskakujące, że z mapy katastralnej z 1905 r. wynika, że granica miejscowości pokrywała się w tym miejscu z granicą Mniszego Lasu.

3. Fragment mapy
Meßtischblatt, arkusz
Schreiberhau 3008
z 1877 r. Czerwoną
linią oznaczono
przybliżony przebieg
granicy Mniszego
Lasu.

Także nazwa należącego do zakonników lasu zapisana jest tu nieco inaczej, niż zazwyczaj spotyka się to w innych źródłach: nie *Mönchwald*, lecz *Mönch-Wald*.

3.3. Mapa Forstreviere Seiffershau, rok 1886

Poniżej przedstawiam fragment mapy katastralnej, jaką na swojej stronie zamieścił Patryk Charydczak³¹, przy czym tenże niepodpisany wycinek odnalazł on przed laty w serwisie Facebook. Jak udało mi się ustalić³², pochodzi on z mapy dóbr rewirów leśnych *Seiffershau* (pol. *Kopaniec*) i *Hartenberg* (pol. *Górzyniec*), nadleśnictwo *Petersdorf* (pol. *Piechowice*)³³, opracowanej w sierpniu 1886 r.

Jest to mapa o orientacji południowej, a więc niejako obrócona o 180° w stosunku do map używanych współcześnie. Warto zwrócić tu uwagę na nazwę Mniszego Lasu, która zapisana jest tu w nietypowej formie jako *Mönchewald* – o wiele częściej las ten określano nazwą *Mönchwald*.

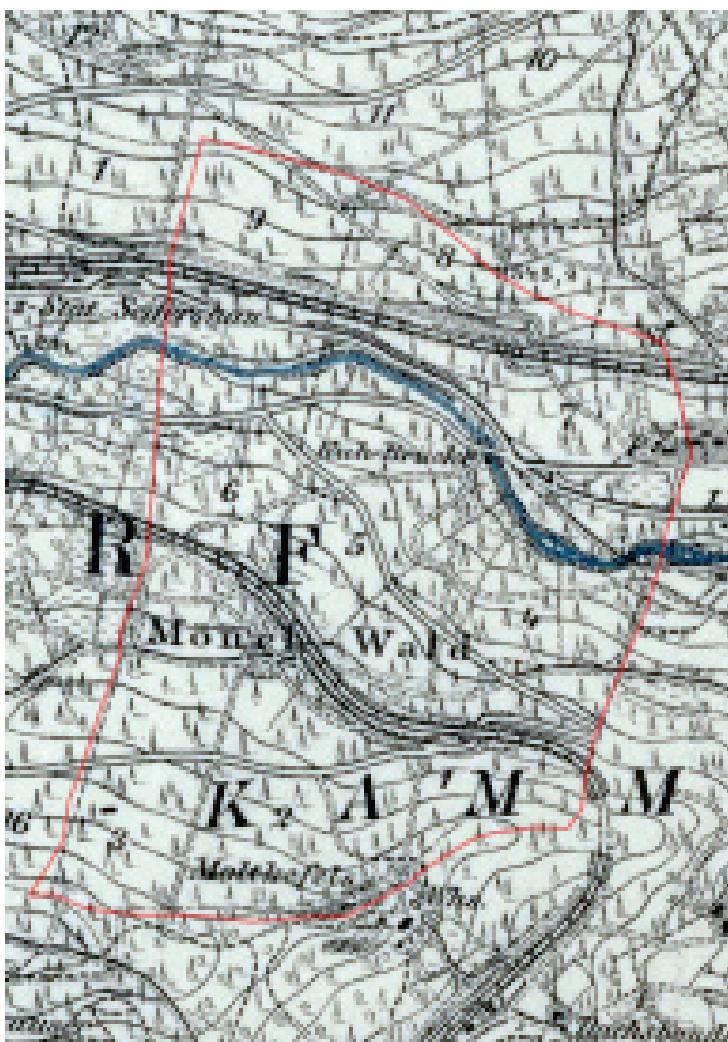
4. Fragment mapy
Wirthshafte Karte der
Forstreviere Seiffershau
und Hartenberg
Oberförsterei Petersdorf
z 1886 r.

Cały obszar Mniszego Lasu został podzielony na dziewięć oddziałów leśnych, a jeszcze w momencie powstawania przedstawionej tu mapy numeracja ta była odrębna w stosunku do sąsiadujących lasów *Seiffershau* (pol. *Kopaniec*), gdyż tutejsze numery to liczby od 1 do 9, całkowicie nieprzystające do dwucyfrowych numerów w przyległym lesie.

Na samym środku Mniszego Lasu mapa ta ukazuje też miejsce opisane wyrazem *Sauloch*. Na język polski określenie to należałoby przełożyć jako bąbrzysko, czyli *grząskie miejsce w lesie, gdzie tarzają się zwierzęta*³⁴.

3.4. Mapa Meßtischblatt, rok 1911

Poniżej przedstawiony jest fragment mapy *Meßtischblatt*, arkusz *Schreiberhau 3008* z 1911 r.³⁵ Po jej porównaniu z tym samym wydawnictwem z 1877 r. (patrz il. 3) wyraźnie dostrzegalne są zmiany, jakie nastąpiły na obszarze Mniszego Lasu wraz z powstaniem linii kolejowej. Szlak ten, którego budowę w okolicach Szklarskiej Poręby ukończono w latach 1900-1902, wiódł z Jeleniej Góry do Czech³⁶. Co ciekawe przez Mniszy Las przebiega on dwukrotnie; raz na północ od doliny potoku Mała Kamienna, a następnie w lasach na zachód od tego obszaru nawraca i ponownie pojawia się na południowych

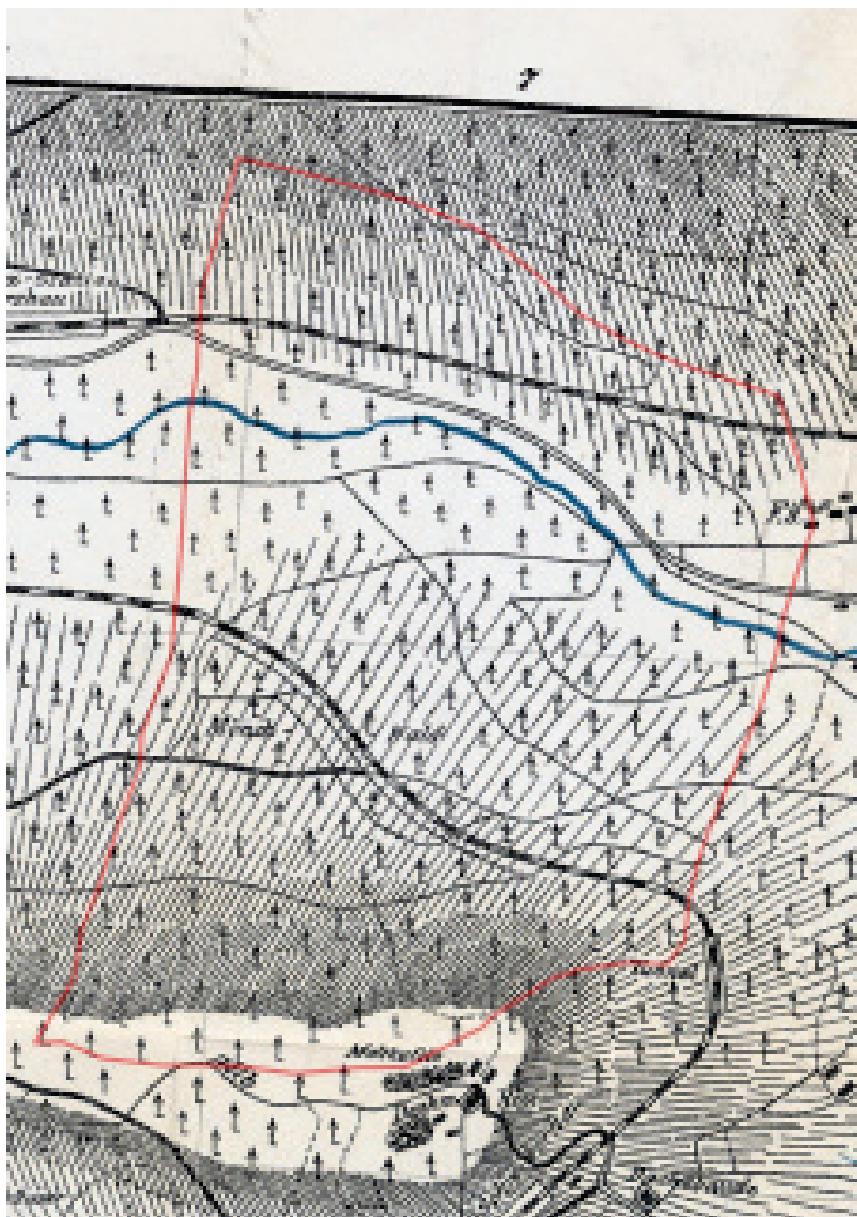
5. Fragment mapy *Meßtischblatt*, arkusz *Schreiberhau 3008*, z 1911 r. Czerwoną linią oznaczono przybliżony przebieg granic Mniszego Lasu.

zboczach tej samej doliny. Zaś niemal dokładnie na granicy Mniszego Lasuaczyna się dwustumetrowy tunel, którym linia ta pokonuje Zbójeckie Skały i dociera do Szklarskiej Poręby.

3.5. Mapa Spezial-Karte von Schreiberhau, rok 1918

Wilhelm Patschovsky w swoim przewodniku³⁷ po *Schreiberhau* (pol. *Szklarska Poręba*) zaważył mapę przedstawiającą tę miejscowościę i jej najbliższe okolice. Jak widać, teren Mniszego Lasu został tutaj podpisany jako *Mönch-Wald*, jednak w samym lesie brak było turystycznych atrakcji, jedynie przy południowej granicy tego obszaru znajdowały się *Moltkefels* (pol. *Zbójeckie Skały*) z restauracją i pomnikiem.

Był to pomnik feldmarszałka Helmutha Karla Bernharda von Moltke (1800-1891), ustawiony tu w 1896 r.³⁸.

6. Fragment mapy
Spezial-Karte von
Schreiberhau im
Riesengebirge, repr. z:
W. Patschovsky,
Führer..., op. cit.

7. Mapa Spezial-Karte von Schreiberhau im Riesengebirge, repr. z: W. Patschovsky, Führer..., op. cit.

3.6. Mapa topograficzna, rok 1965

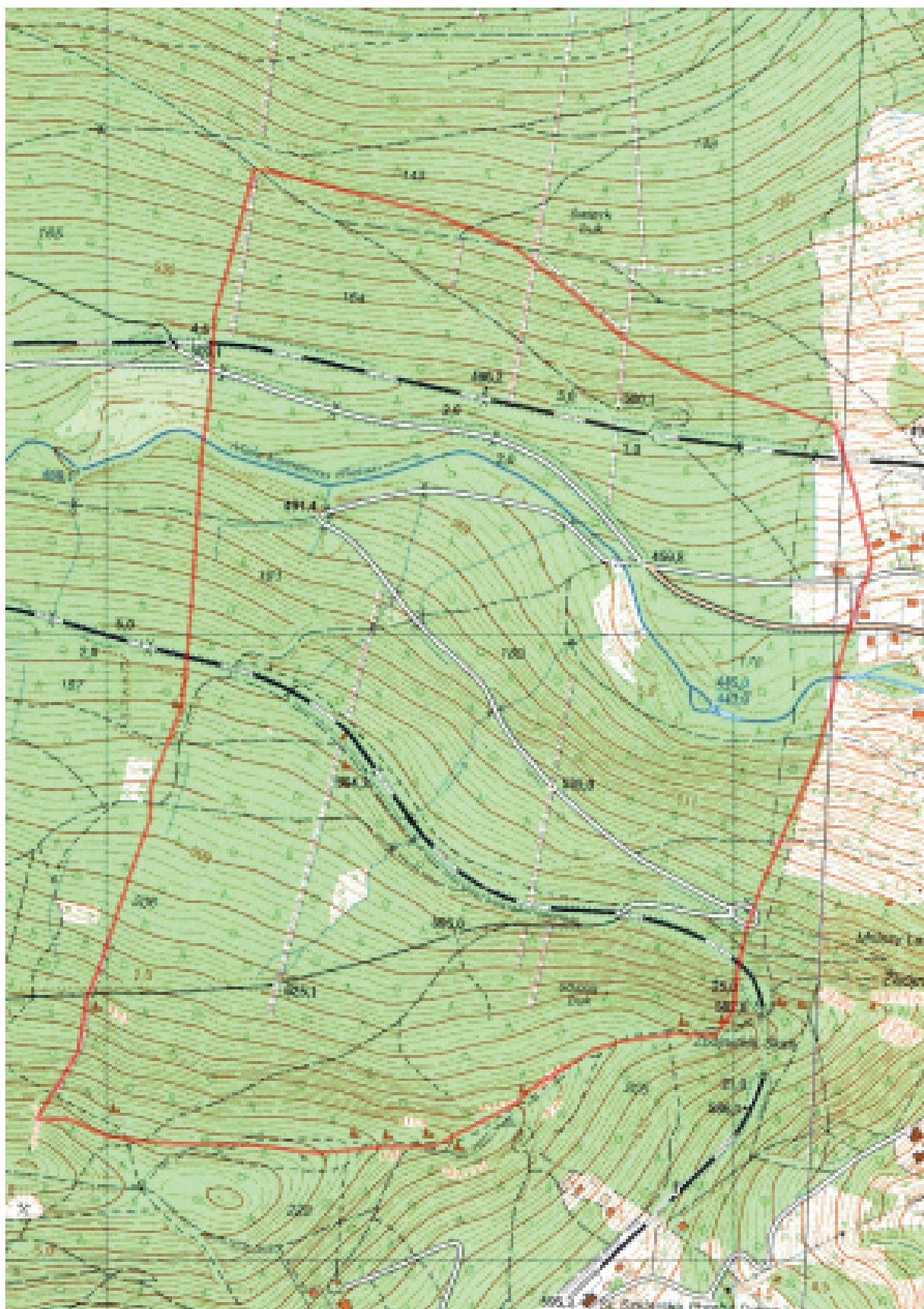
Na sęsiedniej stronie przedstawiam fragment mapy topograficznej w skali 1:10.000, która na stronach serwisu *Geoportal* prezentowana jest w sekcji *dane archiwalne* jako skan mapy topograficznej z 1965 r. Mapa ta jest o tyle ciekawa, że z jakiegoś powodu nazwa Mniszy Las została tu umieszczona na wschód od Mniszego Lasu. Interesujący jest też fakt, że *Zbójeckie Skały* określone są tu mianem *Zbójnickie Skały*.

8. Fragment mapy topograficznej w skali 1:10.000 z 1965 r. Wprawdzie Mniszy Las jest na niej oznaczony, jednakże nazwa ta odnosi się do lasów zlokalizowanych na wschód od Mniszego Lasu, repr. z: podkładu Geoportal.

3.7. Mapa topograficzna, rok 1992

Na sąsiedniej stronie przedstawiam fragment współczesnej mapy topograficznej w skali 1:10.000, strona *Geoportal* określa datę jej powstania na rok 1992. Mapa ta jest o tyle ciekawa, że w stosunku do tego samego wydawnictwa z 1965 r. nazwa Mniszy Las jeszcze bardziej oddaliła się od obszaru Mniszego Lasu.

9. Fragment współczesnej mapy topograficznej w skali 1:10.000 – jak widać Mniszy Las jest na niej oznaczony, jednakże odnosi się on do lasów zlokalizowanych całkowicie poza obszarem Mniszego Lasu, repr. z: podkład Geoportal.

3.8. Mapa Spittelwaldes Mappæ

Ullrich Junker w swoim opracowaniu *Der grüssauisch – propsteiliche Spital- oder Mönchwald...* zawał reprodukcję interesującej mapy, podpisanej jako *Spittelwaldes Mappæ*. Jest to dokument kartograficzny powstały po 1692 r., gdyż taka data wzmiankowana jest w opisie punktu H. Z kolei punkt A wspomina o jednym kamieniu granicznym, tak więc wydaje się, że mapa powstała przed rokiem 1708, kiedy to na granicy Mniszego Lasu ustawiono 43 kamienie graniczne. Należałyby więc przyjąć, że jest to dokument z przełomu XVII i XVIII w.

Poniżej tłumaczenie legendy do wspomnianej mapy, przedstawionej na il. 10. Należy zwrócić uwagę na rzadko spotykaną dziś orientację tejże mapy: u góry znajduje się tu południe a na dole północ.

*A – kamień oznaczony krzyżem, który utrzymuje jeden z krańców granicy*³⁹, czyli kamień zlokalizowany na początku lub też końcu granicy lasu.

*B – górzyniecki kraniec*⁴⁰, a więc granica lasu zlokalizowana w miejscu, gdzie kończy się *Spittelwald* i zaczyna miejscowości *Hartenberg* (pol. *Górzyńiec*).

*C – Beerenträncke*⁴¹. Niemiecki wyraz *Beere* to jagoda, natomiast *tränen* oznacza poić. Byłoby to więc miejsce określone nazwą *Jagodowy Wodopój*. Jednakże na mapie w miejscu tym oznaczono jak gdyby początek małego cieku wodnego, dlatego też określenie to należałyby raczej przetłumaczyć jako *Jagodowe Źródło*.

*D – zbocza góry Wrzosówka*⁴². Wspomniany tu *Heÿdelberg* to niewątpliwie góra *Wrzosówka*, nosząca w języku niemieckim nazwę *Heidelberg*.

E – ścieżka, albo też Wysoka Droga (niem. *Hoheweg*), *wiodąca od Jagodowego Źródła* (niem. *Beerenträncke*) *na góre*⁴³.

*F – Mała Kamienna*⁴⁴. Potok *Mała Kamienna* nosił przed wojną nazwę *Kleine Zacke*, które to miano zapisywane bywało też w formie *Wenige Zacke* (w uproszczeniu można przyjąć, że w języku niemieckim *klein* to mały, zaś *wenig* to niewielki).

*G – współczesne pozostałości po wyciętym lesie Spittelwalde*⁴⁵.

*H – miejsce, w którym w styczniu 1692 r. prepozyturze jej drewno zaresztowano*⁴⁶.

*J*⁴⁷ – strumyk, który nawadnia przyległe do niego okolice wylesione przez hrabiowskich [pracowników] i przygotowane na łąki, a także łąki przekazane mieszkańcom Piechowic (niem. *Petersdorf*), strumyk rozciąga się od końca góry leżącej powyżej Małej Kamiennej, a potem znowu biegnie do przepływającego potoku Mała Kamienna⁴⁸.

*K – miejsce zwane „wojcieszycką pozogą” albo „wojcieszyckim pogorzeliskiem”*⁴⁹.

*L – gdzie sołtysowa ze Szklarskiej Poręby drewno pozyskuje*⁵⁰. Podana tu nazwa *Schreyberaw* zapewne odnosi się do Szklarskiej Poręby (niem. *Schreyberhau*).

M – gdzie Liebig z Piechowic drewno pozyskuje⁵¹.

N – droga którą piechowiczanie jeżdżą przez las Spittelwald⁵².

*O – droga do miejsca zwanego Krazwälder lub też Kayßerwälder⁵³. Łatwiej zidentyfikować drugą z wymienionych tu nazw, gdyż *Kayßerwälder* to zapewne *Kaiserswaldau*, czyli dzisiejszy Piastów. Natomiast *Krazwälder* należałoby powiązać z miejscem nazywanym *Kratzbucher*⁵⁴, na zboczach góry *Kratzberg*, w pobliżu folwarku *Kratzforverk*; znajdowały się one właśnie w połowie drogi z Mniszego Lasu do Piastowa. *Kratzenbusch* to poręba zwana „wykarczowanymi zaroślami”⁵⁵, tak więc *Kratzenbusch* i *Krazwälder* (*Kratzwälder*) jak najbardziej mogą odnosić się do tego samego miejsca.*

P – tak zwana Droga Leszczynowa (niem. Haaselweg)⁵⁶.

Q⁵⁷ – szlak na łąki, który łączy się z Drogą Leszczynową, potem z drogą do folwarku Kratzforverk, a potem wpada do drogi leśnej⁵⁸.

R – ścieżka wiodąca ponad potokiem Mała Kamienna⁵⁹.

S – zwyczajowa ścieżka, którą mieszkańców Kopańca do Piechowic, a w drugą stronę piechowiczanie chodzą do Kopańca⁶⁰.

T – pola, które przynależą do mieszkańców Piechowic i są przez nich uprawiane⁶¹.

V – nowy dom z czasów ojca Bartolomeusza Kromera, przeora z Cieplic. Gdy same sprawy lasu Spittelwald przy władztwie hrabiowskim trochę się poruszyły, prepozytura przekazała tam część posiadłości, leżącą ponad potokiem Mała Kamienna, w okolicach góry Wrzosówka; hrabiowscy urzędnicy wyżej wymieniony dom w tymże miejscu zbudowali⁶².

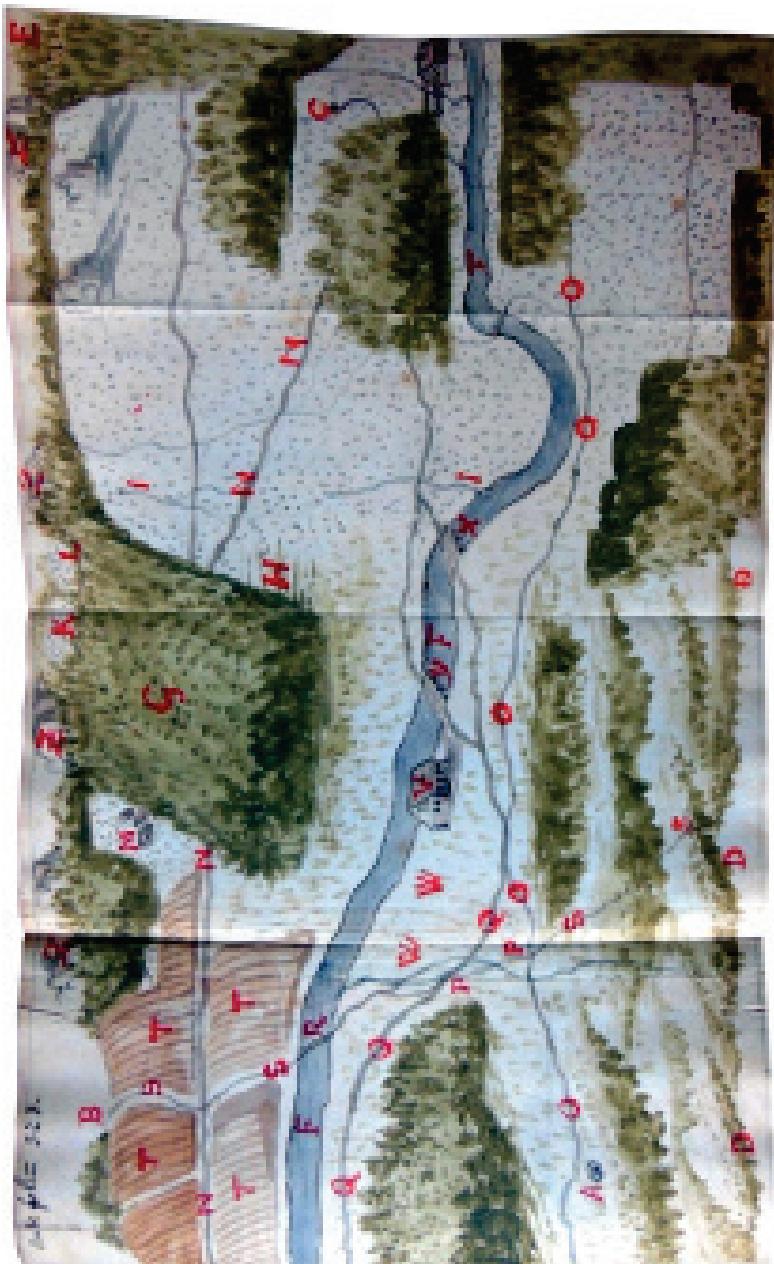
*W – tak zwana Kuchl Haw⁶³. Termin ten jest dla mnie nieprzetłumaczalny, dlatego też z prośbą o jego interpretację zwróciłem się do Ullricha Junkera. Według autora transkrypcji prawdopodobne jest następujące znaczenie tego terminu: *Kuchl Haw* = z tego kawałka lasu drewno było pobierane do ogrzewania w kuchni klasztornej⁶⁴.*

X – most władztwa Schaffgotschów, który tegoż oddano w dobrym stanie utrzymując, ponieważ używają go oni do wywozu ich drewna, które znajduje się za lasem Spittelwald⁶⁵.

Y – most przynależny do prepozytury, którego konserwacja znajduje się po stronie prepozytury, prepozytura nie pozwala przekraczać go hrabiowskim pracowników⁶⁶.

Z – graniczne skały koło Górzynca (niem. Hartenberg)⁶⁷.

Interesująca jest tu nazwa miejsca opisanego jako punkt *W*, czyli tak zwana *Kuchl Haw*. Wprawdzie zdaniem Ullricha Junkera można łączyć nazwę tego miejsca z wyrazem *Küche* (pol. *kuchnia*), jednakże prawdopodobnie nie jest to jedyna możliwa interpretacja. Właśnie w pobliżu tego miejsca mapa *Meßtischblatt* z 1877 r.⁶⁸ (patrz il. 3) ukazuje most o nazwie *Kuh-Brücke*, a ponieważ wyraz *Kuh* w języku niemieckim oznacza krowę, to być może należałoby przetłumaczyć to określenie jako *krowi most*. Za taką interpretacją przemawia też analiza mapy katastralnej z 1905 r.⁶⁹, gdzie ukazane są dwa mosty na Małej

10. Mapa lasu Spittelwald
(niem. Spittelwaldes Mappæ),
repr. z: U. Junker, op. cit., s. 26.

Kamiennej. Większy z nich ma właśnie nazwę *Kuh-Brücke*, natomiast mniejszy, zlokalizowany kilkaset metrów poniżej pierwszego⁷⁰, określony jest mianem *Schaf-Brücke*. Ponieważ niemieckie *Schaf* to owca, toteż byłby to owczy most. Przy takim zestawieniu dwóch mostów, mniejszego *Schaf-Brücke* oraz większego *Kuh-Brücke*, uzasadnione wydaje się tłumaczenie ich nazw jako krowi most i owczy most. Przy czym wyrazy *Kuchl* i *Kuh* brzmią podobnie, tak więc nie jest wykluczone, że pierwotnie nazwa *Kuchl* pochodziła od *Küche*, jednak w mowie potocznej rozumiana była jako Kuh; określenie to z biegiem wieków mogło wyprzeć starsze znaczenie nazwy. Są to jednak tylko moje domysły, gdyż tak naprawdę nie wiemy, czy nazwa mostu *Kuh-Brücke* w jakikolwiek sposób powiązana była z nazwą przyległego tu fragmentu lasu określonego mianem *Kuchl Haw*.

3.9. Mapa Waldparzellenkarte am Zackenfluß, rok 1701

W październiku 2020 r. otrzymałem od Ullricha Junkera plik nazwany *Riesengebirge Karten im Archiv Grüssau*, zawarte zostały tu fotografie oraz opracowane przez niego transkrypcje legend dwóch map. Nazwa pliku wskazuje, że oryginały obu dokumenty przechowywane są w archiwum krzeszowskim. Domysł ten znajduje swoje potwierdzenie w publikacji *Inwentarz archiwum opactwa benedyktynek w Krzeszowie na Śląsku*, którego autorzy wzmiankują dwie wielkoformatowe, rysowane ołówkiem mapy posiadłości prepozytury opactwa krzeszowskiego w Cieplicach koło Jeleniej Góry z 1701 r. (VI/1 i n.)⁷¹.

Pierwsza z tych map przedstawiona została na il. 11 i ukazuje stosunki własnościowe w Cieplicach⁷². Widzimy tu podział parceli rolnych na północ od *Warmbrunn* (pol. *Cieplice*), dokument po lewej stronie sięga granic miejscowości *Wernersdorff* (pol. *Pakoszów*) i *Kajßerswaldau* (pol. *Piastów*), po prawej zaś widoczne są gospodarstwa przynależne do wioski *Voigtsdorff* (pol. *Wojciechowice*). Tak więc opracowanie to wprawdzie dotyczy posiadłości cieplickiej prepozytury, jednakże ukazuje parcele zlokalizowane ok. 5 km na wschód od Mniszego Lasu.

a) Tłumaczenie legendy mapy Waldparzellenkarte

O wiele bardziej interesujący, oczywiście dla osoby usiłującej poznać historię Mniszego Lasu, jest drugi dokument kartograficzny, opisany jako *Mapa parceli leśnych nad Kamienną*⁷³ (patrz il. 12). Tytuł tego opracowania jest nieco mylący, gdyż jeśli chodzi o ścisłość, to nie przedstawia on parceli leśnych nad rzeką Kamienną (niem. *Zacken*), lecz nad potokiem Mała Kamienna (niem. *Kleine Zacken*).

Dokument ten składa się z mapy oraz dwóch części opisowych. Po lewej stronie znajduje się legenda objaśniająca naniesione na mapie punkty o numerach od 1 do 19, zaś po prawej stronie rozpisano odległości pomiędzy poszczególnymi punktami.

Sama mapa jest o tyle specyficzna, że posiada częściowo orientację północną, a częściowo orientację południową. Linią przełamania obu fragmentów jest przepływający środkiem Mniszego Lasu potok Mała Kamienna. Tereny położone na południe od potoku, sięgające aż do dzisiejszych Zbójeckich Skał, przedstawiono w orientacji południowej, a więc obrócone o 180° w stosunku do map używanych współcześnie. Natomiast obszar na północ od potoku Mała Kamienna, sięgający aż do grzbietu góry Wrzosówka, przedstawiono w orientacji północnej, tak więc tę część mapy należy odczytywać po odwróceniu jej o 180° względem reszty dokumentu.

Poniżej znajduje się moja próba tłumaczenia zamieszczonych na mapie części opisowych:

11. Mapa Besitzverhältnisse bei Warmbrunn z 1701 r., repr. z: Archiwum opactwa benedyktynek w Krzeszowie.

№ 1. Strumień zwany Mała Kamienna (niem. Kleine Zacken)⁷⁴.

№ 2. Stary mur graniczny⁷⁵.

№ 3. Górska Droga⁷⁶.

№ 4. Kamień na górze Hartten Berg⁷⁷. Niemiecka nazwa Hartenberg odnosi się do dzisiejszej miejscowości Górzyniec, jednakże tutaj mowa raczej nie o wiosce, lecz o górze zlokalizowanej w sąsiedztwie dzisiejszego Górzynca,

12. Mapa Waldparzellenkarte am Zackenfluß ze stycznia 1701 r., repr. z: Archiwum opactwa benedyktynek w Krzeszowie (sygnatura: VI/2 Waldparzellenkarte am Zackenfluß, Schweidnitz, den 17. January Anno 1701, 97,3 x 83,7).

13. Południowa część Mniszego Lasu na mapie Waldparzellenkarte am Zackenfluß ze stycznia 1701 r., repr. z: Archiwum opactwa benedyktynek w Krzeszowie.

14. Północna część Mniszego Lasu na mapie Waldparzellenkarte am Zackenfluß ze stycznia 1701 r., repr. z: Archiwum opactwa benedyktynek w Krzeszowie.

a dokładniej o tym grzbiecie górkim, na którym w jego dalszej części znajdują się Zbójeckie Skały.

№ 5. *Grzbiet koło starego pnia*⁷⁸. Na mapie przedstawiono tu rysunek leżącego pnia drzewa, z wystającymi korzeniami. Prawdopodobnie musiały się w tym miejscu znajdować pozostałości po przewróconym olbrzymim drzewie, które od dawna stało na granicy.

№ 6. *Trzy stare buki graniczne*⁷⁹.

№ 7. *Zawieszony kamień*⁸⁰.

№ 8. *Drugi kamień*⁸¹ lub też inna skała.

№ 9. *Górna Droga*⁸².

№ 10. *Przeznaczony dla osób duchownych „Niedźwiedzi Wodopój”*⁸³.

Podana tu nazwa to *Bären-Trancke*. Wprawdzie niemiecki wyraz *Bär* to niedźwiedź, jednakże na mapie *Spittelwaldes Mappæ* (patrz il. 10) w tej właśnie lokalizacji wzmiankowane jest miejsce o nazwie *Beerenträncke*. Niemiecki wyraz *Beere* to jagoda, natomiast *tränken* oznacza poić, tak więc może się wydawać, że mowa tu o Jagodowym Wodopoju. Jednakże po prawej stronie mapy, gdzie opisane są odległości pomiędzy poszczególnymi punktami, dwukrotnie miejsce to określone jest mianem *Bär-Träncke*, a więc *Niedźwiedzi Wodopój*. Można więc podejrzewać, że znajdowało się tu określone tym mianem źródełko wody pijanej przez zakonników.

№ 11. *Strumień Mała Kamienna*⁸⁴.

№ 12. *Grzbiet góry Wrzosówka*⁸⁵.

№ 13. *Przód grzbietu Wrzosówki*⁸⁶.

№ 14. *Droga gontowa (szutrowa?)*⁸⁷.

№ 15. *Most na Małej Kamiennej*⁸⁸.

№ 16. *Stare łąki czynszowe za lasem duchownych*⁸⁹.

№ 17. *Naruszona od strony Górzycy (niem. Hartenberg) granica lasu duchownych, gdzie znajdują się łąki, pola uprawne i zakaz zalesiania*⁹⁰.

№ 18. *Ze starych czasów łąki czynszowe na Wrzosówce*⁹¹.

№ 19. *Tak zwany koński wodopój*⁹².

*Tak jak została pociągnięta czerwona linia, zlokalizowana jest dawna granica, którą strona dóbr zamku Chojnik wskazuje jako prawidłową*⁹³.

Powyższy opis znajduje się po lewej stronie mapy. Natomiast po prawej stronie umieszczone drugą część, w której określone zostały odległości pomiędzy poszczególnymi punktami. Czytamy tutaj: *Od Małej Kamiennej № 1 w góre, wzduż granicznego muru № 2, do Górnej Drogi, jest 160 sążni*⁹⁴. *Od Górnej Drogi № 3 tak samo w góre, aż na grzbiet, jest 220 sążni*⁹⁵. *Od skały № 4 na górze Hartten Berg, idąc grzbietem do tak zwanego pnia, jest 450 sążni*⁹⁶. *Od tak zwanego pnia № 5 dochodzimy do trzech granicznych buków № 6, [450 sążni]. Od tych trzech granicznych buków idziemy nad zawieszony kamień, który według duchownych dawniej ich granicę utrzymywał, 200 sążni*⁹⁷. *Od zawieszonego kamienia № 7 do drugiego kamienia przechodzimy 200 sążni*⁹⁸. *Od tak zwanego drugiego kamienia № 8 idziemy w dół do Górnej Drogi 200 sążni*⁹⁹. *Od Górnej Drogi № 9 idziemy w dół do zwanego przez duchownych ich, co jest*

błędnym mniemaniem, Niedźwiedziego Wodopoju (niem. Bär-Träncke) przy Dolnej Drodze, 300 sążni¹⁰⁰. Od Dolnej Drogi № 10 i tegoż Niedźwiedziego Wodopoju (niem. Bär-Träncke) jest do potoku Mała Kamienna 80 sążni¹⁰¹. Od potoku Mała Kamienna № 11 w górę grzbietu, 700 sążni¹⁰². Wchodząc na grzbiet Wrzosówki № 12 w kierunku góry Krätzberg (pol. Mały Ciemniak?)¹⁰³ 1300 sążni¹⁰⁴. Od przedniego grzbietu Wrzosówki № 13 w dół, w całości przez ogrody, których właścicielami są Christoph Seydels i Friedrich Kleines, do potoku Mała Kamienna 800 sążni¹⁰⁵. Zaprzysiężono, za wyjątkiem stanu faktycznego dotyczącego liczby sążni, u królewskiego manнrechta w Świdnicy (niem. Schweidnitz), 17 stycznia 1701 r.¹⁰⁶

Interpretując przedstawioną na il. 12 mapę Mniszego Lasu trzeba mieć na uwadze fakt, że tak naprawdę nie jest to mapa przedstawiająca ów Mniszy Las, lecz dowód będący załącznikiem do dokumentacji dotyczącej toczącego się sporu. Spór ten toczył się pomiędzy rodem Schaffgotschów a cystersami, przy czym celem obu stron było ustalenie precyzyjnego przebiegu granic należącego do zakonników obszaru leśnego. Oczywistym wydaje się, że skoro istniała rozbieżność co do przebiegu granic, to każda ze stron zaprezentowała tu swoje stanowisko, które być może w pierwotnej wersji było nieco przesadzone.

Tak więc urzędnicy zarządzającymi hrabiowskimi dobrami przedstawili zapewne wersję, że las był mały, być może sporo mniejszy od faktycznego stanu, tak aby w trakcie sporu mieć możliwość manewru. Podobnie mogło być ze strony cystersów, którzy zapewne domagali się możliwie dużego obszaru, tak aby i strona zakonna miała zapewnione możliwości negocjacyjne. Zawarta zaś ugoda mogła być pewnym kompromisem pomiędzy tymi dwiema wersjami. Wydaje się, że mapa z 1701 r. może przedstawać stan początkowy negocjacji, a więc dwie odmienne wersje zwaśnionych stron.

Przedstawiony przez urzędników hrabiego przebieg dawnej granicy Mniszego Lasu ukazuje czerwona linia widoczna na il. 13. Porównując ten obszar z nieco starszą mapą *Spittelwaldes Mappae* (patrz il. 10) można stwierdzić, że jest to teren mniej więcej zbliżony do obszaru opisanego na tamtej mapie jako *G – współczesne pozostałości po wyciętym lesie Spittelwalde*. Tak więc zakonnicy sporą część dawnego lasu *Spittelwald* wylesili, a uzyskane tereny przeznaczyli na pola uprawne i łąki. W momencie spornym zarządcy dóbr Schaffgotschów stwierdzili, że obszar ówczesnych pozostałości po Mniszym Lasie to właśnie dawny *Spittelwald*.

Z kolei stanowisko drugiej strony ukazuje cały obszar przedstawiony na mapie, gdyż zakonnicy zapewne stali na stanowisku, że granice Mniszego Lasu przebiegają właśnie tak, jak je tu opisano.

b) Próba rekonstrukcji przebiegu granicy

Podane na mapie *Waldparzellenkarte* odległości pomiędzy poszczególnymi punktami zachęcają do próby odwzorowania przedstawionego tu obszaru na

współczesnej mapie. Jako podkładu użyję mapy *Meßtischblatt* z 1877 r., gdyż powstała ona przed wybudowaniem linii kolejowej, a więc przedstawia stary przebieg dróg leśnych.

Rekonstrukcję zacznę od punktu № 1, a więc strumienia zwanego Mała Kamienna. Od tego miejsca granica miała iść w górę, wzdłuż starego muru granicznego oznaczonego jako № 2, aż do tak zwanej Górnnej Drogi, oznaczono-

15. Próba rekonstrukcji przedstawionego na Waldparzellenkarte am Zackenfluß przebiegu granic Mniszego Las, repr. z: podkładu: fragment mapy Meßtischblatt, arkusz Schreiberhau 3008 z 1877 r.

nej № 3. Jest to miejsce o tyle charakterystyczne, że mowa tu o starym murze granicznym, który należałoby utożsamić z zachowanym do dziś kamiennym wałem przedstawionym na il. 57. Mur ten kończy się przy leśnej drodze, która nosiła niemiecką nazwę *Oberweg*; tak właśnie opisano ten szlak na mapie z 1750 r., prezentowanej przez Curta Liebicha (patrz il. 1). Według *Waldparzellenkarte* odległość pomiędzy punktami № 1 i № 3 to 160 sążni¹⁰⁷, a więc ok. 303 m. Pomiar tejże odległości na mapie *Meßtischblatt* daje wynik ok. 260 m. Mamy tu więc do czynienia z zaledwie kilkunastoprocentową rozbieżnością, co jest jak najbardziej dopuszczalne, gdyż na mapie *Meßtischblatt* dokonałem pomiaru długości odcinka łączącego te dwa punkty, a na *Waldparzellenkarte* zapewne podano rzeczywistą długość linii granicznej przebiegającej w terenie. Dalszy ciąg granicy, od Górnego Drogiego № 3, biegł 220 sążni (czyli ~417 m) na grzbiet góry, gdzie znajdował się kamień № 4. Jednakże punkt № 3 od grzbietu w linii prostej dzieli odległość ok. 330 m, tak więc granica do grani musiała dochodzić pod kątem, tak aby do grzbietu dotrzeć dopiero po ~417 m; na mapie widać też, że kamień № 4 wysunięty był na wschód. Z powyższego wynika, że kamień № 4 znajdował się mniej więcej w tym miejscu, gdzie na mapie *Meßtischblatt* ukazano punkt o dokładnie określonej wysokości 524,5 m n.p.m. Ów reper wysokościowy znajduje się w odległości ~460 m od punktu № 3, co daje odległość dziesięć procent większą niż 220 sążni, ale być może umiejscowiono go właśnie na dawnym kamieniu granicznym? Wydaje mi się to dość prawdopodobne i niewątpliwie jak najbardziej warto sprawdzić tę hipotezę w terenie.

Przyjmę więc, że skała oznaczona № 4 znajdowała się mniej więcej w lokalizacji późniejszego repera wysokościowego. Gdyby tak było, to właśnie tutaj znajdowałby się wschodni kraniec południowej granicy Mniszego Lasu. Przeciwnie, a więc zachodni kraniec południowej granicy, zlokalizowany był w punkcie opisanym jako *drugi kamień № 8*, gdyż to właśnie tam granica zaczynała schodzić w dół, do tak zwanej Górnego Drogiego. W opisie podano dystans pomiędzy kamieniem № 4, a drugim kamieniem № 8, są to dwukrotnie odległości 450 sążni, i dwukrotnie 200 sążni, a więc łącznie 1.300 sążni, czyli ~2.466 m. Jeśli punkt startowy, a więc kamień № 4, został zidentyfikowany poprawnie, to przedstawiony tu południowo-zachodni wierzchołek granicy Mniszego Lasu znajdował się ok. 800 m na zachód od tego samego wierzchołka znanego z późniejszych map katastralnych.

Od kamienia № 8 granica biegła w dół do Górnego Drogiego 200 sążni, potem od Górnego Drogiego № 9 do Niedźwiedziego Wodopoju przy Dolnej Drodze 300 sążni, od Dolnej Drogiego № 10 i tegoż Niedźwiedziego Wodopoju do potoku Mała Kamienna 80 sążni, a od potoku Mała Kamienna № 11 w góre grzbietu, 700 sążni, aż do punktu № 12. Taka linia graniczna sięgałaby aż do wzniesienia *Ziegenhals Berg* (pol. *Kozia Szyja*), sąsiadującego bezpośrednio z Kopańcem. Wydaje się, że szczyt ten można uznać za kontynuację grzbietu Wrzosówka, tak więc lokalizacja ta byłaby zgodna z opisem.

Północna granica Mniszego Lasu miała mieć taką samą długość jak południowa, a więc 1300 sążni, i biegła grzbietem Wrzosówki, aż do jego początku oznaczonego № 13. Być może było to miejsce nazywające się *Hexenplatz* (pol. *Polana Czarownic*)? Od tego miejsca granica kierowała się na południe, a po 700 sążniach docierała do potoku Mała Kamienna i wspomnianego na początku punktu № 1.

Na il. 15 przedstawiam moją próbę rekonstrukcji przebiegu granic Mniszego Lasu z *Waldparzellenkarte am Zackenfluß*. Wytyczony tak obszar ma powierzchnię zbliżoną do 500 ha, a więc jest to teren niemalże czterokrotnie większy, aniżeli Mniszy Las znany z późniejszych map katastralnych.

Warto w tym miejscu porównać opisywaną tu mapę *Waldparzellenkarte am Zackenfluß* z innym dokumentem kartograficznym z epoki, czyli przedstawioną już wcześniej mapą *Spittelwaldes Mappæ* (patrz il. 10). Zachodnia granica przedstawionego tam lasu też przebiega na wysokości tzw. *Beerenträncke*, czyli w miejscu tutaj nazwanym jako *Bären-Trancke*. Tak więc cystersi w trakcie sporu nie zażądali lasu o powierzchni wyolbrzymionej jedynie dla celów toczącego się procesu, lecz już wcześniej właśnie tak postrzegali obszar Mniszego Lasu.

4. Kamienie graniczne

4.1. Wykaz kamieni granicznych z początku XVIII w.

Na początku października 2020 r. na stronach serwisu Facebook pojawił się zamieszczony przez wydawnictwo Wielka Izera wpis¹⁰⁸ zawierający niemieckojęzyczne tłumaczenie sporządzonego po łacinie dokumentu, w którym szczegółowo opisane zostało rozmieszczenie kamieni wyznaczających granice lasu *Spittelwald*. Autorem zamieszczonego tu tłumaczenia jest Ullrich Junker. O ile sam tekst można znaleźć również w jednym z opracowań tegoż autora, z którego to źródła będę tu korzystał, to przywołyany post zilustrowany został fotografiami przedstawiającymi łacińskie oryginały tych stronic, na których opisano granicę (patrz il. 16, 17, 18 oraz 19). Umożliwiają one naoczne przekonanie się, jak w rzeczywistości wyglądały poszczególne zapisy.

Dostęp do oryginału jest o tyle istotny, że w trakcie kolejnych przekładów zawsze pojawiają się zmiany w stosunku do oryginału. Wprawdzie w jednym z kolejnych postów zamieszczone zostało polskie tłumaczenie tego tekstu¹⁰⁹, jednak ja postanowiłem podjąć własną próbę przetłumaczenia niemieckojęzycznego przekładu Ullricha Junkera, weryfikując w łacińskim oryginale jedynie te elementy, które wzbudziły me wątpliwości. Poniżej efekt moich wysiłków:

Punkt trzeci. Odnośnie do lasu Spittelwald, ażeby także w tym zakresie mogło nastąpić całkowite spełnienie oczekiwania fundacji, władztwo hrabiego rozpatruje pozytywnie, co zostanie za chwilę rozszerzone, całościowe jego wy-

graniczenie tak jak przebiega ono dziś, i który leży po obu stronach Zackelfussen (pol. Mała Kamienna), i powinien należeć do czcigodnej prepozytury, poprzez jego oznaczenie, i takie rozgraniczenie stosownymi kamieniami granicznymi, które po jednej stronie posiadają herby hrabiów Schaffgotschów, a po drugiej stronie opactwa Grüssau (pol. Krzeszów), i ustawione są w taki sposób, że całkowicie granicę utrzymują w następującej postaci: początek bądź też terminus a quo¹¹⁰ tegoż samego znajduje się na końcu tak zwanego Hartenberg (pol. Górzyniec), powyżej grzbietu, naprzeciw Schreyberhau (pol. Szklarska Poręba), przy gospodarstwie Hannßena Christopha Liebicha, w dobrach miejscowości Petersdorff (pol. Piechowice), gdzie usytuowany jest duży kamień, na którym wykuty jest krzyż, jednakże ze względu na większą poprawność ustawiono właściwy kamień graniczny, a mianowicie № 1, z tego miejsca granica biegnie grzbietem, i osiemdziesiąt sążni od tego kamienia stoi znowuż kamień № 2, stamtąd znowu na osiemdziesiątym sążniu stoi kamień № 3, dalej na osiemdziesiątym sążniu kamień № 4, sześćdziesiąt trzy kroki stamtąd znajduje się duży kamień, który oznaczony jest krzyżem, a przy nim ustawiono właściwy kamień graniczny № 5, stąd (...)¹¹¹ kierunek granicy nieco skręca w prawo do kamienia № 6 na siedemnastym sążniu, dalej do kamienia № 7 jest osiemdziesiąt sążni, potem biegnie do kamienia № 8 osiemdziesiąt sążni, następnie do kamienia № 9 osiemdziesiąt sążni, i w końcu prostą linią biegnie na bardzo dużą skałę czy też kamień, który po tej stronie stanowi terminus ad quem¹¹², i przy którym został ustawiony kamień graniczny oznaczony jako № 10, ponownie po osiemdziesięciu sążniach, w taki sposób, że z tej strony granica lasu Spittelwald bezpośrednio styka się z granicą Schreiberhau (pol. Szklarska Poręba); od tego miejsca granica idzie z góry na dół w okolice Zackel (pol. Mała Kamienna), przez niekiedy obecne tam łąki, gdzie znajduje się wiele kamieni ustawionych przez samą naturę lub też można uznać je za przeszkody, hipotetycznie ustawione przez wojska rzymskie¹¹³, z krzyżem wykutym na szczycie, także przy nich umieszczone zostały właściwe kamienie graniczne, potem za ostatnim dostrzeżonym dużym kamieniem delikatnie skręca w prawo, gdzie obok dużego kamienia znajduje się kamień graniczny № 11, potem w dół, gdzie koło siebie leżą trzy duże kamienie, obok najniższego kamienia № 12, dalej z góry obok kamienia w małym lasku kamień graniczny № 13, następnie obok kamienia na łące nad górną drogą (niem. Oberwege) kamień graniczny № 14, i obok tego kamienia pod górną drogą (niem. Oberwege) znajduje się kamień № 15, skąd później lepiej jest zejść w dół koło nieco mniejszego kamienia do kamienia granicznego № 16, i w końcu przyjdzie nam stanąć przy kamieniu granicznym № 17, znajdującym się koło pewnego bardzo dużego, spiczastego i leżącego na łące kamienia, od tego (...)¹¹⁴. (...) dużego spiczastego kamienia prosto w dół, na osiemdziesiątym sążniu stoi kamień graniczny № 18, dalej po osiemdziesięciu sążniach kamień graniczny № 19, potem ponownie po osiemdziesięciu sążniach kamień graniczny № 20, i od tegoż po przebyciu trzydziestu pięciu sążni ku Zackel (pol. Mała Kamienna) jest kamień graniczny № 21, od tego miejsca grani-

66.

hoc impostorum, tam citra quam ultra fluviam
 Zabel ad Prapostituram pertinere debet desi-
 gnati, et lapiis limitaneis incisis una par-
 te Insignijs Baffgolobianis, ex altera Griso-
 vienibus ordine subsequenti constituti fuerunt.
 Initium illorum, seu terminus a quo, est in
 fine sic nominali Pavlenberg, in vertice
 versus descreberant, propè Predium Joannis
 Cristofori Cibicusti rustici in Peterdorff,
 ubi lacum grande reperitur, cuius Crux incisa,
 pro majori autem securitate Lapis limitane-
 us, et quidem N° 1. iusta Collatge est ab
 hinc Fines protenduntur in vertice ad Octoginta
 Orgias ubi aliud tal Lapis limitaneus
 2. ab hinc iterum ad Octoginta Orgias alias
 3. tunc ad alias Octoginta Orgias Lapis
 4. t. Ab hinc ad sexaginta tres passus repe-
 ritur lacum Crucis signatum, iusta autem la-
 cis limitaneis rotulus N° 5. Ab hinc Fines
 paululum ad exterum declinantusque ad lapi-
 dem N° 6. v. ad octogenitam Orgias, tunc ad
 lapidem N° 7. ad octoginta Orgias: Iten
 ad lapidem N° 8. ad Octoginta Orgias, deinde
 ad lapidem N° 9. ad Octoginta Orgias, et tan-

16. Strona 66 dokumentu opisującego przebieg granic lasu Spittelwald,
 repr. z: <https://www.facebook.com/wydawnictwowiekaizera/posts/761130151334628>.

67.

Idem in recta semper linea iterum ad Octoginta
 Orgias ad petram grandem, iusta quam Lapis N° 10.
 Signatae colloratus est, qua petra ex hac parte
 est terminus ad Guet. Deo ut ex hac parte
 Fines dicta pira videlicet, finibus bre-
 veribus hancis sibus immediate sunt contermini.
 Ab his evolentur Fines ex monte versus ver-
 sus Iurium Gabel regula defacti inibi existen-
 tia, ubi plerum ab ipsa natura posita reperiun-
 tur. Tercia, qua pro Eliminacis acceptata, et in
 hunc finem inciso crucibus signata, et insuper
 Lapidem Limitarei iusta positi sunt: ab ultimo
 liquidem lato, seu gradi extra paululum ad
 dictam, iusta grande latum stat Lapis N° 11.
 magis deorum, ubi tria lata conjacent, iusta
 infimum Lapis Limitareus N° 12. ulterius de-
 orsum iusta latum penes obviam Lapis N° 13.
 tum iusta latum in rato Surariack hyperio-
 rem. Alioct obversum est Lapis N° 14. et
 iusta latum facies infra viam superiorem
 Lapis N° 15. deinde magis deorsum iusta
 latum paulo minus Lapis N° 16. et tandem
 iusta pergrande latum Cuspidatum in parato
 faciens, Lapis N° 17. ab hoc gradi lato

17. Strona 67 dokumentu opisującego przebieg granic lasu Spittelwald,
 repr z: <https://www.facebook.com/wydawnictwowiekaizera/posts/761130151334628>.

68.

aequaliter recta deorum ad Octoginta Orgias
 Post Lapis N° 18. ulterius ad octoginta Orgias,
 lapis N° 19. iterum ad octoginta Orgias La-
 pis N° 20. et ab hinc ad 35. Orgias usque ad
 Fluvium Sadel Lapis N° 21. ad lapide N° 22
 quinquaginta Orgiae. Deinde usque ad lapidem
 N° 23. Octoginta orgiae, item ad lapidem
 N° 24. Octoginta Orgiae; et tandem usque
 ad Fagum limitaneum iuxta quam lapis N°
 25. Collocatus est, qua ergo ex hac parte est
 terminus a quo: iterum Octoginta Orgiae.
 Ab hinc protenduntur Fines in Montem dicto
 Seidelberg. Sub defactis existentibus ibi li-
 gnis fortioribus et a memorata Fago, seu
 lapide N° 25. ad viginti set orgias. Post
 lapis N° 26. et ab inde qualibet vice ad
 Octoginta Orgias ab invicem collocati sunt
 lapides. N° 27. 28. 29. 30. 31. 32.
 33. et 34. Ab hoc ultimo Finee progre-
 ditur usque ad abietem Crucis signataa,
 iuxta quam Collocatus est lapis N° 25.
 Ab hinc autem Finee paululum transversim
 ad sexaginta set orgias, declinant de nos

18. Strona 68 dokumentu opisującego przebieg granic lasu Spittelwald,
 repr. z: <https://www.facebook.com/wydawnictwodelkaizera/posts/761130151334628>.

69.

versus fluvium Fachel ad Lapidem № 36. tunc
 ad Setaginta System Orgias usq; ad Lapidem №
 37. deinde ad Octoginta orgias ad viam usq;
 deorsum ad Lapidem № 38. et tandem usq;
 ad parvum fluvium Fachel ad Octoginta or-
 gias ubi lapis № 39. consistit. Ab hinc in
 monte dicto Gartenberg sursum qualibet ri-
 ce octoginta orgias ab invicem collati rescriua-
 tur lapides limitehei. № 40. t1. t2.
 et t3. a quorum ultimo hoc Viginti quatuor
 sunt orgia usq; ad primum saxonum seu termi-
 num a quo.

Præterea Prepositura se obligat reserva-
 tam in fundatione a Domino fundatore pis-
 caturam in parvo fluvio Fachel sicut et li-
 beram legnorum deductionem pro vulgo Solb.
 Stöde. / Solitas hucusq; vias pro vulgo Solb.
 wege: / et passua vulgo Viebrieffen pro
 subditis / qua a parvo fluvio Fachel inci-
 piendo, ad centum Setaginta orgias in lon-
 gum protenduntur, usq; ad viam dictam V-Six.
 deliceq; in latitudine autem System decim
 orgias habere debent: / si nullatenus impo-
 disturam, sed im posterum libere et sine im-

19. Strona 69 dokumentu opisującego przebieg granic lasu Spittelwald,
repr. z: <https://www.facebook.com/wydawnictwowiekaizera/posts/761130151334628>.

ca przebiega w poprzek przez Zackel (pol. Mała Kamienna) w górę Heidelberg (pol. Wrzosówka), i od № 21 idzie do kamienia granicznego № 22 pięćdziesiąt sążni, następnie biegnie do kamienia granicznego № 23 osiemdziesiąt sążni, dalej do kamienia granicznego № 24, ponownie osiemdziesiąt, i ostatecznie stąd podąża do granicznego buka, koło którego ustawiono kamień graniczny № 25, i po tej stronie jest to terminus [a quo], ponownie po osiemdziesięciu sążniach. Od tego miejsca granica idzie górami Heidelberg (pol. Wrzosówka) poniżej znajdującego się tutaj dość potężnego drzewostanu, i tam stoi wspomniany buk lub też kamień graniczny № 25, po dwudziestu sześciu sążniach kamień graniczny № 26, a z tego miejsca po każdych następujących po sobie osiemdziesięciu sążniach ustawione są kamienie graniczne № 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33 i 34, wraz z tym ostatnim granica dochodzi do jodły oznaczonej krzyżem, a obok ustawiony został kamień graniczny № 35, od tego miejsca granica znowu kieruje się ku Zackel (pol. Mała Kamienna) i po osiemdziesięciu sześciu¹¹⁵ sążniach do kamienia № 36, dalej po sześćdziesięciu siedmiu sążniach biegnie do kamienia granicznego № 37, potem po osiemdziesięciu sążniach biegnie przez drogę do kamienia granicznego № 38, i w końcu po osiemdziesięciu sążniach dociera do Kleine Zackel (pol. Mała Kamienna), gdzie stoi (...)¹¹⁶ (...) kamień graniczny № 39, od tego miejsca znajdują się, każdorazowo osiemdziesiąt sążni od siebie, kamienie graniczne № 40, 41, 42 i 43, z których ostatni znajduje się dwadzieścia cztery sążnie od kamienia pierwszego, czy też terminum a quo.

Załączono również zobowiązanie się czcigodnej prepozyturze do, zarezerwowanego sobie przez pana fundatora już w akcie założycielskim fundacji, prawa do rybołówstwa w Kleine Zackel (pol. Mała Kamienna), a także prawa do wolnego spławu drewna, dotychczasowych dróg przewozu drewna, dróg przepędzania bydła dla poddanych, które to drogi przepędzania bydła zaczynają się poniżej Kleinen Zacke (pol. Mała Kamienna), rozciągając się na długości stu sześćdziesięciu sążni, przebiegając drogą Schindelweeg, przy czym na szerokości siedemnastu sążni nie powinny posiadać żadnych przeszkód, dla dalszego pozostawienia wolnego i pozbawionego barier przemarszu (...)¹¹⁷.

4.2. Rekonstrukcja lokalizacji kamieni granicznych

Przytoczony na wcześniejszych stronach dokument opisuje lokalizację 43 kamieni granicznych, które otaczały Mniszy Las. Ponieważ podane są tutaj opisy miejsc ustawienia wielu kamieni, a także odległości pomiędzy nimi, toteż można pokusić się o próbę odtworzenia ich pierwotnej lokalizacji. Zwraca jednak uwagę fakt, że przywołyany dokument nie podaje wszystkich odległości.

Analizując tekst można zauważyc, że choć opisano tu 43 kamienie, to dla 8 z nich nie podano odległości od poprzedzających je znaków, tak więc nie znamy szczegółów dotyczących niemalże 20% całości. Dodatkowo pewne wątpliwości budzi odległość pomiędzy kamieniami №4 i №5, gdyż została ona

Tabela 1: Wykaz odległości pomiędzy kamieniami granicznymi.

Lp.	kamienie	odległość (lac.)	odległość (niem.)	odległość (pol.)
1	Nº 1 ÷ Nº 2	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
2	Nº 2 ÷ Nº 3	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
3	Nº 3 ÷ Nº 4	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
4	Nº 4 ÷ Nº 5	sexaginta tres passus	dreÿ undt sechzig Schritte	63 kroki
5	Nº 5 ÷ Nº 6	septemdecim orgias	siebenzehn Klafftern	17 sążni
6	Nº 6 ÷ Nº 7	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
7	Nº 7 ÷ Nº 8	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
8	Nº 8 ÷ Nº 9	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
9	Nº 9 ÷ Nº 10	octoginta orgias	achtig Klafftern	80 sążni
10	Nº 10 ÷ Nº 11	?	?	?
11	Nº 11 ÷ Nº 12	?	?	?
12	Nº 12 ÷ Nº 13	?	?	?
13	Nº 13 ÷ Nº 14	?	?	?
14	Nº 14 ÷ Nº 15	?	?	?
15	Nº 15 ÷ Nº 16	?	?	?
16	Nº 16 ÷ Nº 17	?	?	?
17	Nº 17 ÷ Nº 18	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
18	Nº 18 ÷ Nº 19	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
19	Nº 19 ÷ Nº 20	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
20	Nº 20 ÷ Nº 21	35. orgias	fünff undt dreÿbig Klafftern	35 sążni
21	Nº 21 ÷ Nº 22	quinquaginta orgia	fünffzig Klafftern	50 sążni
22	Nº 22 ÷ Nº 23	octoginta orgia	achtzig Klafftern	80 sążni
23	Nº 23 ÷ Nº 24	octoginta orgia	achtzig	80 sążni
24	Nº 24 ÷ Nº 25	octoginta orgia	achtzig Klafftern	80 sążni
25	Nº 25 ÷ Nº 26	viginti sex orgias	sechs undt zwantzig Klafftern	26 sążni
26	Nº 26 ÷ Nº 27	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
27	Nº 27 ÷ Nº 28	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
28	Nº 28 ÷ Nº 29	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
29	Nº 29 ÷ Nº 30	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
30	Nº 30 ÷ Nº 31	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
31	Nº 31 ÷ Nº 32	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
32	Nº 32 ÷ Nº 33	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
33	Nº 33 ÷ Nº 34	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
34	Nº 34 ÷ Nº 35	?	?	?
35	Nº 35 ÷ Nº 36	sexaginta sex orgias	sechs undt achtzig Klafftern (błąd!)	66 sążni
36	Nº 36 ÷ Nº 37	sexaginta septem orgias	sieben undt sechzig Klafftern	67 sążni
37	Nº 37 ÷ Nº 38	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
38	Nº 38 ÷ Nº 39	octoginta orgias	achtzig Klafftern	80 sążni
39	Nº 39 ÷ Nº 40	octoginta orgys	achtzig Klafftern	80 sążni
40	Nº 40 ÷ Nº 41	octoginta orgys	achtzig Klafftern	80 sążni
41	Nº 41 ÷ Nº 42	octoginta orgys	achtzig Klafftern	80 sążni
42	Nº 42 ÷ Nº 43	octoginta orgys	achtzig Klafftern	80 sążni
43	Nº 43 ÷ Nº 1	viginti quatuor orgia	vier undt zwantzig Klafftern	24 sążnie

Tabela 2: Opis lokalizacji kamieni granicznych.

kamień:	opis:	uwagi:
№ 1	Początek granicy, znajduje się on na końcu tak zwanego <i>Hartenberg</i> (pol. <i>Górzyniec</i>), powyżej grzbietu, naprzeciw <i>Schreyberhau</i> (pol. <i>Szklarska Poreba</i>), przy gospodarstwie Hannsba Christopha Liebichsa, w dobrach miejscowości <i>Petersdorff</i> (pol. <i>Piechowice</i>), gdzie usytuowany jest duży kamień, na którym wykuty jest krzyż, od tego miejsca granica biegnie grzbietem.	początek
№ 2	Ten i sąsiednie kamienie stoją na szczytce grzbietu.	
№ 3 ÷ 4	---	
№ 5	Obok dużego kamienia oznaczonego krzyżem, granica skręca tu nieco w prawo.	
№ 6 ÷ 9	---	
№ 10	Kamień na bardzo dużej skale, koniec odcinka, ostre załamanie, granica skręca ku rzece.	narożnik
№ 11	Obok dużego kamienia.	
№ 12	Obok trzech dużych kamieni.	
№ 13	---	
№ 14	Obok kamienia na łące nad górną drogą (<i>niem. Oberwege</i>).	droga
№ 15	Obok tego kamienia pod górną drogą (<i>niem. Oberwege</i>).	droga
№ 16	Koło nieco mniejszego kamienia.	
№ 17	Koło pewnego bardzo dużego, spiczastego i leżącego na łące kamienia.	
№ 18 ÷ 20	---	
№ 21	Od tego miejsca granica przebiega w poprzek przez <i>Zackel</i> (pol. <i>Mała Kamienna</i>) w górę <i>Heidelberg</i> (pol. <i>Wrzosówka</i>).	rzeka
№ 22 – 24	---	
№ 25	Obok granicznego buka, na końcu (lub też początku) tej strony granicy, a więc na jej załamaniu.	narożnik
№ 26	Od poprzedniego kamienia granica idzie górą <i>Heidelberg</i> (pol. <i>Wrzosówka</i>)	
№ 27 ÷ 33	---	
№ 34	Wraz z nim granica dochodzi do jodły oznaczonej krzyżem.	
№ 35	Ustawiony obok jodły oznaczonej krzyżem, od tego miejsca granica znów kieruje się ku <i>Zackel</i> (pol. <i>Mała Kamienna</i>).	narożnik
№ 36	Uwaga! W niemieckim tłumaczeniu podano błędną odległość pomiędzy kamieniami № 35 i 36, zapisano tam <i>sechs undt achtzig Klafftern</i> (pol. 86 sążni), a w łacińskim zapisie widzimy <i>sexaginta sex orgias</i> (pol. 66 sążni)	
№ 37	Po nim granica przekracza drogę.	droga
№ 38	---	
№ 39	Kamień ustawiony przy <i>Kleine Zackel</i> (pol. <i>Mała Kamienna</i>).	rzeka
№ 40 ÷ 42	---	
№ 43	Sąsiaduje z pierwszym kamieniem granicznym.	koniec

podana nie w sążniach (*niem. Klafftern*) jak wszystkie pozostałe, lecz w krokach (*niem. Schritte*). Przy czym nie jest to pomyłka Ullricha Junkera, tłumaczącego tekst z łaciny na język niemiecki, w oryginalnym zapisie faktycznie odległość zapisano jako *sexaginta tres passus*. A może kroki z sążniami pomyliła osoba zapisująca dokument po łacinie?

Swoje dalsze rozważania oprę też na początkowym założeniu, że odległości określone w sążniach podano w jednostkach obowiązujących podówczas w Austrii, gdzie jeden sążen wiedeński był równy 1,8966 m¹¹⁸. Natomiast przyjęta przeze mnie długość jednego kroku to $\frac{1}{2}$ sążnia¹¹⁹. Ewentualna pomy

20. Skała zlokalizowana w miejscu, gdzie miał znajdować się kamień № 10. Na szczytce skały znajduje się wykuty znak „+”, zbudowany z dwóch krzyżujących się ze sobą linii o długości kilkunastu cm. Wewnątrz zagłębień zachowały się resztki farby świadczące o tym, że nie są to naturalne zagłębienia, lecz linie tworzące znak graniczny, który był niegdyś pomalowany w celu jego lepszego wyeksponowania.

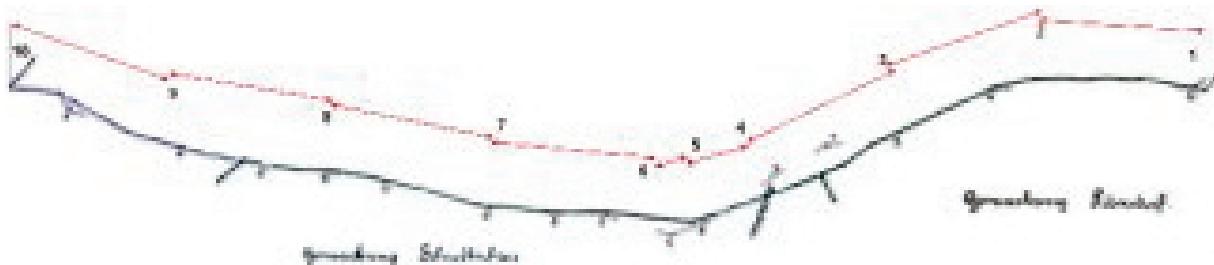
jednostek miar przy odległości pomiędzy kamieniami № 4 i № 5 nie powinna być większym problemem, gdyż jej wielkość można oszacować na 60 m¹²⁰.

Tak więc znane są odległości dla 35 kamieni, aż 27 kamieni umieszczo-nych zostało co 80 sążni (151,7 m), jedynie 8 kamieni rozmieszczono w innych odległościach, od 17 do 67 sążni. Średni dystans pomiędzy dokładniej opisany-ми 35 kamieniami to $70\frac{3}{4}$ sążnia (134,2 m). Gdyby założyć taką samą średnią dla wszystkich kamieni, to obwód Mniszego Lasu można oszacować na $43 \times 134,2 \text{ m} = 5771 \text{ m}$; gdyby zaś dla 8 nieznanych odległości przyjąć wartość 80 sążni, to obwód wyniósłby $3116\frac{1}{2}$ sążnia, czyli 5911 m. Natomiast długość ob-wodu Mniszego Lasu określona na podstawie mapy katastralnej to ok. 4760 m, a więc ok. 80% oszacowanego obwodu. Widać więc, że jest to ten sam rząd wielkości.

21. Skała zlokalizowana w miejscu, gdzie miał znajdować się kamień № 1. Na szczytce skały znajduje się wykuty znak „+”, zbudowany z dwóch krzyżujących się ze sobą kilkunastocentymetrowych linii. Dobrze widoczne są pozostałości farby, prawdopodobnie otoczenie znaku „+” pomalowane było na biało, natomiast krzyżujące się linie wypełnione zostały farbą w kolorze czerwonym.

Mając wprawdzie niekompletny, ale miejscami bardzo szczegółowy opis przebiegu granicy, można pokusić się o dokładniejszą weryfikację poszczególnych jego fragmentów. Dla przykładu południowa krawędź Mniszego Lasu miała się kończyć na kamieniu № 10, gdzie granica, dotychczasowo biegącą grzbietem górkiskim, gwałtownie skręcała ku rzece Mała Kamienna, punkt ten znajdował się *na bardzo dużej skale*. Jest to tak charakterystyczne miejsce, że skałę tę łatwo zlokalizować w terenie, ale najważniejsze jest to, że na jej szczytce do dziś można dostrzec wykuty znak „+” (patrz il. 20).

22. Próba rekonstrukcji oznakowania granicznego na południowej krawędzi Mniszego Lasu. W pobliżu granicy miejscowości Schreiberhau (pol. Szklarska Poręba) i Petersdorf (pol. Piechowice) znajdują się Moltkefelsen (pol. Zbójeckie Skały), repr. z: podkładu mapa Kreis Hirschberg..., op. cit.

Ponieważ podane są odległości pomiędzy wszystkimi kolejnymi kamieniami o numerach od 1 do 10, toteż istnieje możliwość ustalenia, gdzie miał znajdować się kamień № 1, gdyż wkopano go $608\frac{1}{2}$ sążnia¹²¹ przed kamieniem № 10.

Po przeliczeniu na współczesne jednostki miary uzyskuję odległość równą 1154 m. Natomiast jeśli sprawdzę na mapie, to dokładnie w odległości 1133 m znajdowało się gwałtowne załamanie granicy wioski Petersdorf (pol.

23. Próba rekonstrukcji rozmieszczenia kamieni granicznych na zachodniej granicy Mniszkiego Lasu, repr. z: podkładu mapy Kreis Hirschberg..., op. cit.

Piechowice), która zmieniała tu swój przebieg z równoleżnikowego na południkowy. Zgodnie z opisem kamień № 1 miał się znajdować w miejscu gdzie *usytuowany jest duży kamień, na którym wykuty jest krzyż*, a dokładnie tutaj można odnaleźć skałkę, na której szczytce wykuto krzyż (patrz il. 21). Przy czym wprost zaskakuje zgodność odległości tych dwóch znaków „+”; według opisu z początku XVIII w. miało to być 1154 m, a w rzeczywistości jest to 1133 m – różnica to zaledwie 21 m.

Znając lokalizację kamieni wyznaczających początek i koniec południowej krawędzi Mniszego Lasu, można pokusić się o ustalenie dokładnej lokalizacji każdego z pozostałych kamieni, co przedstawia il. 22. Co ciekawe na mapie katastralnej można zlokalizować ok. 20 punktów załamania granicy, tak więc z całą pewnością nie odzwierciedla ona przebiegu wyznaczonego jedynie dziesięcioma kamieniami. Tym bardziej zaskakuje zbieżność odległości z opisu z odlegością zaobserwowaną w rzeczywistości – czyżby była to kwestia zwykłego przypadku?

Przebieg granicy prawie na całej długości tego odcinka znaczony był kamieniami umieszczanymi co 80 sążni, jedynie w okolicach *Moltkefelsen* (pol. *Zbójeckie Skały*) nastąpiło zagęszczenie znaków, być może spowodowane trudnymi warunkami terenowymi. Co ciekawe, odległość pomiędzy kamieniami № 5 i № 6 to 32 m (17 sążni), a dokładnie w tym miejscu, tuż poniżej granicy, znajdują się dwa kamienie odległe właśnie o 32 m; czy to tylko przypadek?

O wiele gorzej sytuacja wygląda w przypadku próby ustalenia rozmieszczenia kamieni granicznych na zachodniej granicy Mniszego Lasu. Tutaj znajdowało się szesnaście kamieni, dzielących całość na piętnaście odcinków, jednakże odległości znam jedynie w przypadku ośmiu z nich, siedem dystansów pominięto w dostępnym mi źródle. Można jednak oszacować, że średnie odległości pomiędzy kamieniami granicznymi o numerach od 10 do 17 wynosiły około 70 m, a więc mniej więcej 37 sążni.

Ponieważ odległości od kamienia № 10 do kamienia № 17 nie są znane, toteż rekonstrukcję można przeprowadzić jedynie od północnego końca, od kamienia № 25 do kamienia № 17. Niestety jedynym charakterystycznym punktem, który mógłby posłużyć do weryfikacji poprawności rekonstrukcji, jest przepływający tu potok Mała Kamienna. Zgodnie z opisem granica miała tu przybywać od kamienia № 20 i po przebyciu 35 sążni ku *Zackel* (*pol. Mała Kamienna*) od tegoż, miał znajdować się kamień graniczny № 21, od którego granica przebiegała w poprzek przez *Zackel* (*pol. Mała Kamienna*) w górę *Heidelberg* (*pol. Wrzosówka*), do następnego kamienia № 22 było 50 sążni. Wydaje się więc, że kamień № 21 znajdował się tuż przy potoku, na jego południowym brzegu.

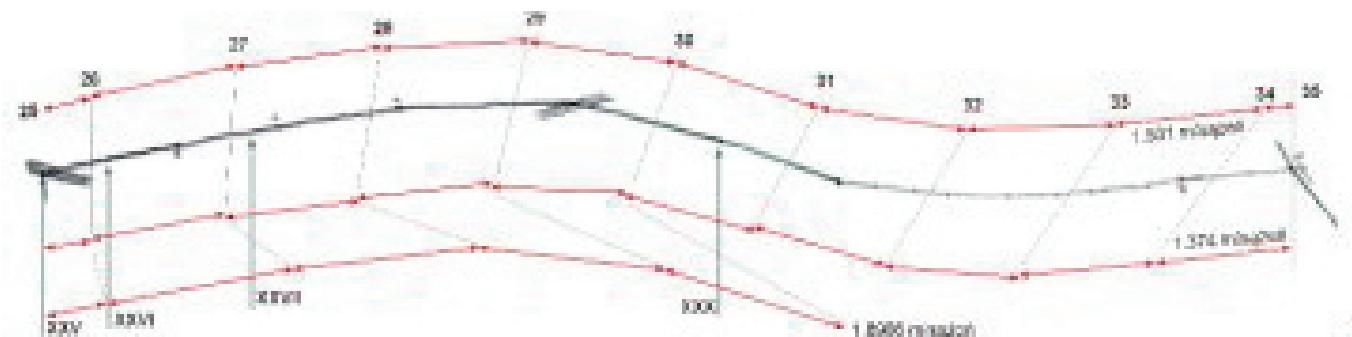
Natomiast z mojej rekonstrukcji wynika, że na południowym brzegu tego potoku znajdował się kamień № 22, a więc błąd jest bardzo duży. Odległość od północnego krańca tego odcinka, a więc kamienia № 25, do południowego brzegu potoku, to 290 sążni według opisu, a 240 sążni według rekonstrukcji. Jest to rozbieżność rzędu 20%, co w porównaniu z zaskakującą precyją odtworzenia długości południowej granicy jest wartością bardzo dużą. Z kolei przeprowadzony na mapie katastralnej pomiar odległości od brzegu potoku do kamienia № 25 pokazuje, że odległość ta wynosi 450 m, co dla sążni z opisu daje przelicznik $450\text{ m}/290\text{ sążni} = 1,552\text{ m/sążen}$.

Teraz wypada przeanalizować północny odcinek granicy. Zaczynał się on od kamienia № 25, biegł zboczami góry *Heidelberg* (*pol. Wrzosówka*), najpierw dwadzieścia sześć sążni do kamienia № 26, a potem wzdułż kamieni № 27 ÷ 34, umieszczonymi co 80 sążni; wraz z tym ostatnim granica dochodziła do jodły oznaczonej krzyżem, przy której stał kamień № 35, od tego miejsca granica znowu kierowała się ku potokowi *Zackel* (*pol. Mała Kamienna*), a więc na południe.

Z powyższego opisu wynika, że na tym odcinku znajdowało się jedenaście kamieni, dzielących granicę na dziesięć odcinków, jednakże nie podano długości ostatniego z nich, a więc dystansu pomiędzy kamieniami № 34 i № 35. Najprawdopodobniej jego długość była taka sama jak poprzednich, czyli 80 sążni, jednak nie sposób wykluczyć, że skoro na zachodnim końcu tego odcinka dwa kamienie wkopano w odległości 26 sążni, to i na początku mogło się to przytrafić. Prawdziwej odległości jednak nie znamy, wydaje się jednak, że skoro wszystkie pozostałe kamienie rozmieszczały się w odległościach od 17 do 80 sążni, to i tutaj wartość ta nie powinna wykraczać poza ten zakres.

Jeśli przyjmę, że cały wschodni fragment tego odcinka obsadzony był kamieniami ustawionymi co 80 sążni, to całkowita długość północnego odcinka wynosiłaby 746 sążni¹²², a więc prawie 1415 m. Natomiast odczyt z mapy katastralnej pokazuje, że długość tej linii granicznej to 1025 m, jest to zaledwie 72% obliczonej wartości i brakuje tu 390 m granicy. Gdyby przyjąć, że kamienie № 34 i № 35 zostały wkopane bardzo blisko siebie, albo wręcz usunąć ten odcinek z obliczeń, to granica miałaby długość o 80 sążni mniejszą, czyli 666

sążni, co daje 1263 m. Jednak wówczas długość linii granicznej z mapy katastralnej w dalszym ciągu stanowi zaledwie 81% tejże wartości i brakuje tu 238 m.

24. Próba rekonstrukcji rozmieszczenia kamieni granicznych na północnej granicy Mniszego Lasu, repr. z: podkładu mapa Kreis Hirschberg..., op. cit.

Tak więc należałoby przyjąć, że albo granica ta miała inny przebieg aniżeli uwidoczniano to na dawnych mapach, albo też użyta tu jednostka miary dość znacznie odbiega od jej formalnej definicji. Pierwszą opcję należałoby odrzucić, gdyż na tej granicy zachowały się opisywane tu znaki graniczne. Może więc odległości pomiędzy kamieniami wyznaczono jedynie orientacyjnie, np. co 160 kroków (czyli 80 sążni), a kroki odliczała osoba o niskim wzroście? Gdyby przyjąć taką wersję, to należałoby dla tego odcinka zmienić przelicznik sążni na metry. Roboczo można przyjąć, że byłaby to wartość z przedziału od $1,374^{123}$ do $1,501^{124}$ m/sążen (co stanowi odpowiednio 72 i 79% długości sążnia wiedeńskiego).

Rysuję więc strzałki o odpowiednich długościach¹²⁵ i usiłuję je rozłożyć wzdłuż linii granicznej. Efekt mojej pracy widoczny jest na il. 24. Oczywiście strzałki długością pasują idealnie, jednak ich długość została tak zmodyfikowana, aby pasowały.

U góry znajdują się strzałki wskazujące rozmieszczenie kamieni przy założeniu, użycie tu sążnie mają jedynie 1,501 m, natomiast przedostatni ostatni kamień znajdował się 17 sążni od narożnej lipy.

Poniżej znajduje się przebieg granicy, jaki znamy z mapy katastralnej, natomiast pod nim rekonstrukcja zakładająca, że sążnie wymierzano tak małymi krokami, że uzyskano zaledwie 1,374 m/sążen, a przedostatni kamień znajdował się 80 sążni od kończącej odcinek lipy. Najniższy przebieg to rozmieszczenie początkowych pięciu kamieni przy założeniu, że sążen ma długość sążnia wiedeńskiego, a więc 1,8966 m.

Jak zweryfikować poprawność powyższej rekonstrukcji? Wprawdzie w samym opisie tego odcinka nie wspomniano o żadnych charakterystycznych obiektach, jednak odcinek ten jest mimo wszystko wyjątkowy, gdyż znajdują się na nim cztery kamienie wzmiankowane w opisie!

Mowa o kamieniach № 25, 26, 27 i 30. Niestety znak № 25 był pierwszym kamieniem na tym odcinku, tak więc jego lokalizacja jest mało przydatna do weryfikacji odległości pomiędzy kamieniami na tym odcinku. Aczkolwiek swoim istnieniem potwierdza on fakt, że faktycznie na końcu odcinka zachodniego, a zarazem początku odcinka północnego, znajdował się właśnie kamień № 25. Warto też zauważyć, że po jego odnalezieniu w 2012 r. *graniczni posadowiono ok. 5 m na zachód od pierwotnej lokalizacji, w celu zabezpieczenia przed ewentualnym uszkodzeniem przy wywozie drewna lub innych pracach leśnych*¹²⁶.

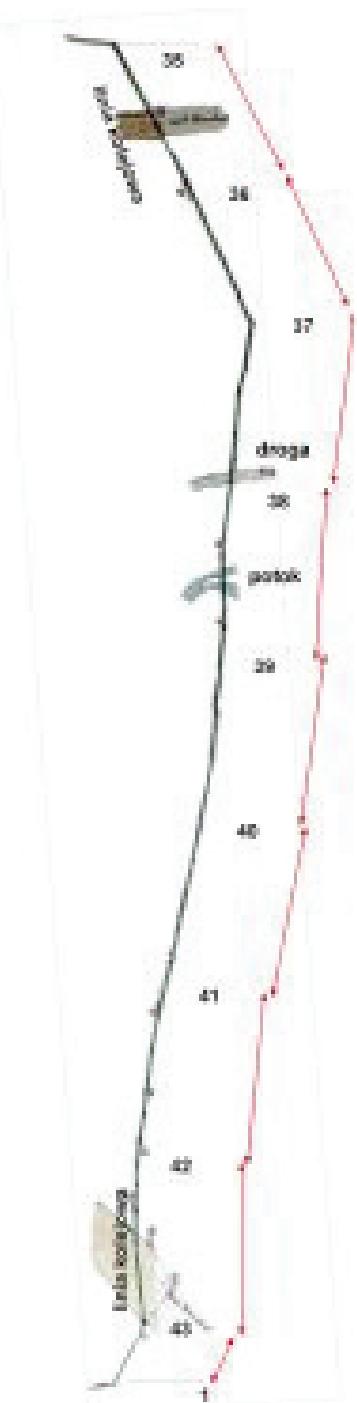
Następny kamień miał się znajdować w odległości 26 sążni, a więc 49 m. I właśnie w takiej odległości się znajduje, tak więc nie użyto tutaj jakiś krótszych sążni, które umiejscawiałyby go w odległości poniżej trzydziestu metrów. Jednak ten pierwszy kamień znajduje się bardzo blisko narożnika, tak więc trudno na jego podstawie wnioskować odnośnie do całości przebiegu granicy. Aczkolwiek lokalizacją swoją potwierdza on fakt, że opis poprawnie wskazywał jego położenie.

Kolejny znany kamień to granicznik № 27, znajduje się on w odległości ok. 120 m od kamienia № 26. Przy założeniu, że jest to 80 sążni, daje to przelicznik 1,5 m/sążen.

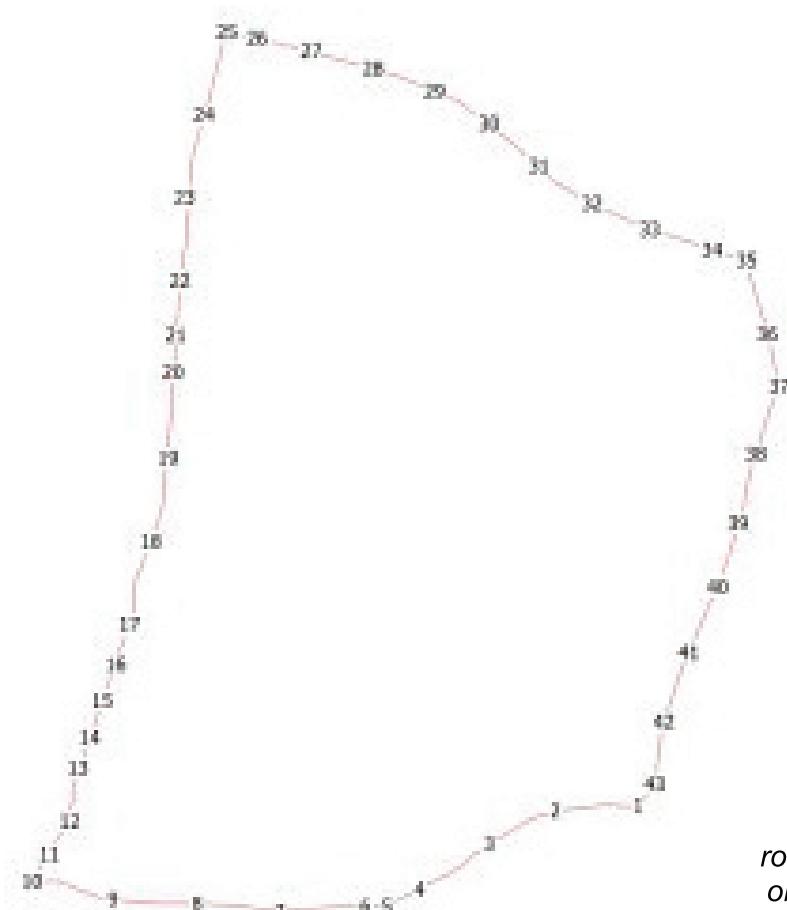
Natomiast kamieniem niemalże idealnym do weryfikacji poprawności rekonstrukcji jest zachowany do dziś kamień № 30, stojący mniej więcej w połowie długości tego odcinka, bo 550 m od jego początku.

Jednak z opisu wynika, że umieszczono go 346 sążni¹²⁷, a więc 656 m, od początkowego kamienia № 25. Tak więc rzeczywista odległość jest o 106 m mniejsza, różnica ta stanowi aż 19% tego dystansu. Nieco lepiej jest w przypadku skróconych wersji sążni, gdyż według nich kamień № 30 miał się znajdować na 472 lub 517 m, co daje błąd rzędu 77 i 31 m (odpowiednio 14 oraz 5,6%)

Pozostaje jeszcze granica wschodnia, zaczynała się ona na kamieniu № 36, a kończyła na kamieniu № 1. Z opisu przetłumaczonego przez Ulricha Junkera wynika, że długość tego odcinka to 637 sążni, co po przeliczeniu daje 1208 m. Jed-

25. Próba rekonstrukcji rozmieszczenia kamieni granicznych na wschodniej granicy Mniszego Lasu, repr. z: podkładu mapa Kreis Hirschberg..., op. cit.

26. Szkic przedstawiający rozmieszczenie kamieni na całym obwodzie Mniszego Lasu, jest to niejako połączenie rekonstrukcji z il. 22, 23, 24 i 25.

nakże pomiar długości linii granicznej na mapie katastralnej daje wynik równy 1028 metrów, tak więc zaledwie 85% wielkości znanej z opisu. Aby w trakcie rekonstrukcji rozmieszczenia kamieni granicznych pokryć nimi całą długość tego odcinka, ponownie należy przyjąć inną długość sążnia, tym razem będzie to 1,614 m/sążni.

Na il. 25 przedstawiam próbę rekonstrukcji rozmieszczenia kamieni na wschodniej krawędzi Mniszego Lasu. Zgodnie z opisem pomiędzy kamieniami № 37 i № 38 granica miała przekraczać drogę, co się w tej rekonstrukcji potwierdza, kamień № 38 znajduje się kilka metrów na południe od drogi. Natomiast po osiemdziesięciu sążniach od tego miejsca granica miała docierać do *Kleine Zackel* (pol. *Mała Kamienna*), gdzie stał kamień graniczny № 39. W istocie kamień ten faktycznie znajduje się w pobliżu tegoż potoku, aczkolwiek kilkadziesiąt sążni od jego brzegu. Jednak wydaje mi się, że w łacińskim oryginale nie ma wzmianki o tym, że kamień znajdował się tuż przy brzegu potoku, mowa tu chyba tylko o fakcie, że granica przekraczała potok pomiędzy kamieniami № 38 i № 39, co się zgadza z rekonstrukcją.

Widać też, że kamienie 37 i 43 znajdowały się w miejscach gwałtownego załamania granicy, co uprawdopodabnia taką właśnie ich lokalizację.

Przeprowadzone rekonstrukcje pozwalają stwierdzić, że dawny opis granicy umożliwia dość wierne zrekonstruowanie położenia poszczególnych kamieni na dawnej linii granicznej. Pewne wątpliwości może jednak wzbudzać użyta tu jednostka miary, nazywająca się po polsku sążen, po niemiecku *Klaf-ftern*, a w oryginalnym dokumencie po łacinie jako *orgias* – czyli sążen, ale w języku greckim¹²⁸.

Moja próba rekonstrukcji pierwszego odcinka pokazuje, że długość tej jednostki niemalże idealnie pokrywa się z długością podaną w definicji sążnia wiedeńskiego, czyli 1,8966 m/sążen. Jednak odległości pomiędzy wierzchołkami pozostałych odcinków granicy zdają się sugerować, że być może użyta tu jednostka ma długość zbliżoną do 1,5 m.

Innym wytlumaczeniem, moim zdaniem po wielokroć bardziej prawdopodobnym, jest przyjęcie założenia, że odległości zawarte w analizowanym przeze mnie opisie granicy nie są precyzyjnymi wartościami, odmierzonymi za pomocą jakiegoś narzędzia pomiarowego, lecz mamy tu do czynienia z odległościami przybliżonymi, a długości poszczególnych odcinków mogły być wyznaczane nawet za pomocą zwykłych kroków. Dlatego też nie należy się spodziewać, że wszystkie wspomniane w opisie kamienie znajdowały się dokładnie tam, gdzie je opisano.

Raczej jest to pewnego rodzaju szkic, który prawidłowo oddaje ogólne zarysy całości, jednak poszczególne detale przedstawia niekiedy bardzo wiernie, a niekiedy w dość dużym uproszczeniu.

4.3. Historia odnalezienia kamieni z 1708 r.

Jak wynika z przedstawionego wcześniej opisu, na początku XVIII w. Mniszy Las został otoczony kamieniami granicznymi, które ustawiono na całym, niemalże pięciokilometrowym, jego obwodzie. Wiadomo też, że kamieni tych ustawiono podówczas 43, natomiast do dnia dzisiejszego zachowały się i są znane co najmniej cztery kamienie z archiwального opisu: № 25, № 26, № 27 i № 30.

O trzech znakach z Mniszego Lasu wspomina Ullrich Junker w swoim opracowaniu z października 2020 r.: *W lesie powyżej Górzynca, na wschodniej odnodze Gór Izerskich, miejscowy badacz historii Leszek Różański z Kopańca odnalazł w 2013 r. kamień graniczny z herbem rodu von Schaffgotsch, rokiem 1708 oraz numerem XXV, a także innym herbem na odwrocie kamienia. Niemalże w każdej miejscowości na obszarze Karkonoszy i Górz Izerskich znajdują się nowi Ślązacy, którzy z entuzjazmem interesują się śląską historią orazabytkami kultury i je badają. O kamieniu i miejscu jego położenia dowiedział się, w trakcie rozmowy z Leszkiem Różańskim, Marcin Wawryńczak z Chromca i w roku 2017 odszukał go po raz pierwszy.*

W listopadzie 2019 r. kamień graniczny nr XXX, oraz w sierpniu 2020 r. kamień nr XXVI, zostały odkryte przez Patryka Charydczaka. Te dwa kamienie z biegiem lat zostały przewrócone.

Leszek Różański posiadał wśród map regionu Kopańca (niem. Seiffershau) pierwszy arkusz mapy „Gemarkung Seiffershau No 54 Gemarkungskarte in 6 Blättern”, w prawym dolnym rogu tegoż pierwszego arkusza oznaczona była działka ze wpisem „der Mönchwald”, владство Kynast (pol. zamek Chojnik), XXV, enklawa należąca do prepozytury Warmbrunn (pol. Cieplice). Patrz nowy arkusz numer 3. Na tymże trzecim arkuszu¹²⁹ przedstawiono jedynie las Mönchwald.

Poprzez wskazanie prepozytury cieplickiej możemy teraz wyjaśnić temat herbu z drugiej strony kamienia granicznego. Jest to herb opactwa krzeszowskiego, z mitrą biskupią na górze. Liczba przedstawiająca rok na stronie Schaffgotscha oraz numer kamienia pozwalają jeszcze dostrzec kolor pierwotnego malowania w czerwono-brązowym kolorze¹³⁰.

I na następnej stronie: 22 września 2020 r. odbyła się wizja lokalna trzech dotychczas znanych kamieni granicznych, przeprowadzili ją Marcin Wawryńczak wraz z Ullrichem Junkerem oraz Tomasz Wrocławski i Izabela Epa z urzędu Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Jeleniej Górze, w celu oficjalnego zarejestrowania tych kamieni granicznych.

Marcin Wawryńczak i Leszek Różański zdołali wzbudzić zainteresowanie tymi kamieniami granicznymi. Także nadleśniczy kierujący Nadleśnictwem

27. Kamień graniczny o numerze 25, fot. F. Gabrowski, październik 2020 r.

w Szklarskiej Porębie, pan Jerzy Majdan, zna obecnie te kamienie oraz ich znaczenie.

I trwa to nadal. Kilka dni po oględzinach Marcin Wawrzyńczak oraz Ignacy Dubowik na nowo ustawili oba przewrócone kamienie graniczne, a napisy i herby ponownie pokryli farbą.

Wyznaczonym celem jest odnalezienie kolejnych kamieni granicznych. Istnieje zamysł przeniesienia linii granicznej z mapy katastralnej na mapy Meßtischblatt i naniesienia pozycji trzech kamieni granicznych. Według dotychczasowej wiedzy wydaje się, że kamienie ustawione były w odległościach 65 m. Dzięki takiej wiedzy można by przeprowadzić ukierunkowane poszukiwania.

W niniejszym opracowaniu zostały zawarte teksty z rozmaitych źródeł, w celu pogłębienia wiedzy na temat lasu nazywanego Spitalwald lub też Mönchwald, który nigdyś należał do prepozytury w Cieplicach Śląskich Zdroju.

Miejmy nadzieję, że w najbliższym czasie zostanie odnalezionych możliwe wiele kamieni granicznych¹³¹.

4.4. Zachowane kamienie z XVIII w.

a) Kamień XXV

Współrzędne znaku granicznego № 25 to: N 50° 51' 52", E 15° 32' 56". Z jednej strony kamienia wykuto herb rodu Schaffgotsch, poniżej datę 1708, pod datą numer kolejny kamienia: XXV. Po przeciwej stronie znajduje się pusta tarcza herbowa, zwieńczona mitrą. Zapewne znajdował się tu również pastorał, znany z innych kamieni, jednak tutaj jest on uszkodzony.

Choć Ullrich Junker w swoim opracowaniu z października 2020 r. stwierdza, że Leszek Różański z Kopańca odnalazł w 2013 r. kamień graniczny z (...) numerem XXV¹³², to w rzeczywistości losy jego odnalezienia są o wiele bardziej skomplikowane.

Kamień № 25 nie został odnaleziony przez Leszka Różańskiego, gdyż ten w swojej relacji z 2013 r., opisującej okoliczności odnalezienia, stwierdza: *kamień odnalazł 8 października 2013 r. Sławomir Stankiewicz, przewodnik sudecki*¹³³. Postanowiłem więc o okoliczności odnalezienia kamienia zapytać autora cytowanej relacji, Leszka Różańskiego. W odpowiedzi otrzymałem bardzo szczegółowe wyjaśnienie, które pozwoliło sobie poniżej streścić:

Kamień graniczny № 25 odnalazł, jak wynikało z dostępnych początkowo informacji, 8 października 2013 r. przewodnik sudecki Sławomir Stankiewicz. Wydarzenie to stało się impusem do rozpropagowania wiedzi o znalezisku przez Leszka Różańskiego, między innymi poprzez publikację tekstu w „Pomnikach Dawnego Prawa”. Jednak po jakimś czasie okazało się, że kamień został odnaleziony wcześniej. Późną jesienią 2012 r. wpłynęła do Nadleśnictwa informacja o kamieniu granicznym. Służby nadleśnictwa obiekt odnalazły w 2013 r., był on przewrócony i pokryty ściółką leśną. W 2013 r. kamień został wkopany

przez leśników. Podsumowując: kamień znaleziono jesienią 2012 r., a wkopano w lipcu 2013 r. I to nie Leszek Różański był jego odkrywcą¹³⁴.

Wspomniana w relacji publikacja, dotycząca kamienia z Mniszego Lasu, ukazała się w 2014 r. Jej treść¹³⁵ odpowiada cytowanej już relacji, zamieszczonej na jednej ze stron internetowych (patrz przypis 133), dodatkowo została ona opatrzona wieloma ilustracjami.

Interesujący jest też tekst opublikowany na kolejnych stronach tego samego periodyku, w którym Jerzy Majdan, jako czynny świadek wydarzeń, uzupełnia informacje zawarte w doniesieniu terenowym Leszka Różańskiego. Czytam tu między innymi: *Późną jesienią 2012 r. wpłynęła do Nadleśnictwa Szklarska Poręba (zarządcy gruntów) oficjalna informacja od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Jeleniej Górze, powołującego się na przewodnika sudeckiego, którego personaliów w piśmie nie podano, o rzekomo zniszczonym (potłuczonym) kamieniu granicznym dóbr Schaffgotschów. W piśmie wskazano przybliżoną lokalizację. Służbom Nadleśnictwa udało się odnaleźć obiekt późną*

28. Kamień № 26 po jego ponownym ustawnieniu, fot. F. Gabrowski, październik 2020 r.

wiosną 2013 r. (śnieg utrudnił wcześniejsze dotarcie do granicznika). Kamień był przewrócony i przykryty ściółką leśną, lecz – na szczęście – bez większych uszkodzeń. W dniu 5 lipca 2013 r. został oczyszczony i wkopany. Granicznik posadowiono ok. 5 m na zachód od pierwotnej lokalizacji, w celu zabezpieczenia przed ewentualnym uszkodzeniem przy wywozie drewna lub innych pracach leśnych. O odnalezieniu i powtórnym posadowieniu kamienia granicznego powiadomiono wojewódzkiego konserwatora, otrzymując podziękowania i garść informacji o obiekcie¹³⁶.

O okoliczności odnalezienia kamienia № 25 zapytałem również wspomnianego już przewodnika sudeckiego, Sławomira Stankiewicza. W trakcie krótkiej rozmowy telefonicznej uzyskałem potwierdzenie informacji, że to właśnie on wiele lat temu odnalazł ów kamień, jednakże nie gdzieś w lesie, przewrócony i przysypany ściółką, lecz przy leśnej drodze¹³⁷.

Wydaje się więc, że pierwotny znalezca pozostaje nieznanym z imienia i nazwiska przewodnikiem.

29. Kamień № 26 bezpośrednio po odnalezieniu, jeszcze całkowicie porośnięty mchem (po lewej) oraz po usunięciu mchu i gałęzi (po prawej),
fot. P. Charydczak, wrzesień 2020 r.

b) Kamień XXVI

W przypadku kamienia № 26 brak jest wątpliwości odnośnie do jego znalezcy: odnalazł go Patryk Charydczak 11 września 2020 r.¹³⁸, a znalezisko to opisał na prowadzonym przez siebie blogu¹³⁹. Jak wynika z zamieszczonych tam fotografii, w momencie odnalezienia kamień był przewrócony, całkowicie porośnięty mchem, z wierzchu znajdowały się połamane gałęzie (patrz il. 29). Lokalizacja tego kamienia niemalże idealnie odpowiada opisowi znanemu z tłumaczenia Ullricha Junkera, wkopany został on 26 sążni, a więc ok. 49 m, od kamienia № 25.

22 września 2020 r. jeleniogórska delegatura Urzędu Konserwatora Zabytków przeprowadziła wizję lokalną w miejscu odnalezienia kamienia, a po kilku dniach Marcin Wawrzyńczak oraz Ignacy Dubowik na nowo ustawili ka-

30. Kamień graniczny № 27,
wykadrowane fragmenty
fot. M. Wawrzyńczaka z il.31.

31. Kamień graniczny № 27 tuż po jego odnalezieniu, fot. M. Wawrzyńczak,
październik 2020 r.

mień w pionie¹⁴⁰. Został on wkopany 25 września 2020 r.¹⁴¹ Przekrój wystającej z ziemi części to ok. 18 x 28 cm. Tuż przy górze kamienia utraciona jest niemalże połowa jego wierzchołka, na pozostałą części wykuto znak „+”.

Z jednej strony widoczny jest herb rodu Schaffgotsch, poniżej data 1708, pod datą numer kolejny kamienia: XXVI. Po stronie krzeszowskiej umieszczono tarczę herbową zwieńczoną mitrą i ułożonym pod kątem 45° pastorałem, znajdującym się z tyłu za mitrą. Wnętrze herbu gładkie.

Współrzędne kamienia № 26 to: N 50° 51' 52", E 15° 32' 59".

32. Kamień № 30 po jego ponownym ustawnieniu, fot. F. Gabrowski, październik 2020 r.

Przy okazji warto wyjaśnić też temat wzmianki Ullricha Junkera, który stwierdził, że (...) *Marcin Wawryńczak oraz Ignacy Dubowik na nowo ustawiли oba przewrócone kamienie graniczne¹⁴², a napisy i herby ponownie pokryli farbą¹⁴³.* Doszło tu do jakiegoś nieporozumienia, gdyż kamienie nie zostały pomalowane, lecz jedynie wykonano realistyczną wizualizację (patrz il. 42), jak oryginalnie kamienie te mogły wyglądać¹⁴⁴.

c) Kamień XXVII

Kamień № 27 odnaleziony został przypadkowo 25 października 2020 r. przez Tomasza Czyszczonia, który wraz z Marcinem Wawrzyńczakiem towarzyszył geodecie Aleksandrowi Mucharskiemu podczas dokonywania pomiarów geodezyjnych pozostałych kamieni.

W drodze do kamienia № 26 Tomasz Czyszczon wykazał się niesamowitą intuicją zauważając, że kilkucentymetrowy narożnik ma nieco inną szarość i fakturę niż pozostałe setki kamieni dokoła¹⁴⁵. Graniczny № 27 leżał bowiem niemal całkowicie przykryty innym, naturalnym kamieniem.

Współrzędne kamienia № 27 to: N 50° 51' 51", E 15° 33' 05".

d) Kamień XXX

Według moich ustaleń¹⁴⁶ współczesnym znalazcą kamienia granicznego № 30 był ktoś posługujący się pseudonimem *Hazmburk*. To właśnie on dokonał 15 listopada 2019 r. wpisu na forum *Sudety.it*, gdzie opisywał: (...) drugi kamień graniczny w Mniszym Lesie z 1708 roku znaleziony przeze mnie i częściowo odkopany podczas wczorajszej przejażdżki rowerowej. Tamten miał numer

33. Fotografia przedstawiająca kamień graniczny № 30 w dniu jego odnalezienia przez osobę używającą pseudonimu *Hazmburk*. Wyraźnie widoczna jest granica pomiędzy częścią wystającą z ziemi, porośniętą mchem (po prawej), a częścią ukrytą pod ściółką leśną (po lewej), fot. *Hazmburk*, repr z: *forum.sudety.it*.

XXV, ten oznaczony jest jako XXX. Zdjęcia może nie najlepszej jakości (było już późno i ciemno w lesie), ale mam nadzieję, że widać wszystko, co trzeba. Lokalizacja na razie znana tylko mnie¹⁴⁷. Tak więc kamień odnalazł on 14 listopada 2019 r. Zapytany przez innego użytkownika czy kamień zakopał ponownie, aby ktoś inny nie przypisał sobie tego odkrycia, stwierdził: Kamień trochę przysypałem ziemią, którą wcześniej wydubałem gałęzią. Ale zrobiłem to przede wszystkim dla ochrony przed złodziejami (...) Co do innych poszukiwaczy, to nie jest dla mnie jakoś szczególnie ważne, że ktoś mógłby przypisać sobie to „odkrycie”. Choć oczywiście byłoby miło, gdyby wspomniał przy okazji o jakimś

34. Kamień № 30 po jego ponownym zlokalizowaniu przez Patryka Charydczaka, jeszcze zamaskowany przez wcześniejszego znalazcę (po lewej), oraz po usunięciu przykrywającej go ściółki leśnej (po prawej), fot. P. Charydczak, wrzesień 2020 r.

35. Wykadrowany fragment il. 32. Na górze kamienia, w bezpośrednim sąsiedztwie mitry, wyraźnie widoczne są pozostałości spękanej warstwy farby, fot. F. Gabrowski, październik 2020 r.

Hazmburku. Jakby co, jest przecież data publikacji na forum. Ja też nie jestem na 100% pewny, że nikt przede mną nie widział tego kamienia. Ale nie widziałem, żeby ktoś gdzieś o nim napisał¹⁴⁸.

Przywołana strona zawiera siedem fotografii kamienia № 30, które wydają się jednoznacznie potwierdzać fakt, że to właśnie *Hazmburka* należy uznać za odkrywcę kamienia. Jak wynika z zamieszczonych przez znalazcę zdjęć, kamień był przewrócony, a ze ściółki leśnej wystawała jedynie znaczna część podstawy kamienia.

Opublikowane przez *Hazmburka* zdjęcia, przedstawiające kamień № 30 na tle zbocza i lasu, w połączeniu z informacją o numerze kamienia i znajomość przebiegu granicy na mapie, pozwoliło również i Patrykowi Charydczakowi odszukać ten kamień 11 września 2020 r.¹⁴⁹

Podobnie jak w przypadku kamienia № 26, jeleniogórska delegatura Urzędu Konserwatora Zabytków przeprowadziła 22 września 2020 r. wizję lo-

36. Herb rodu Gotschen
w herbarzu Johanna
Siebmachera
z 1605 r.

kalną w miejscu odnalezienia, a po kilku dniach Marcin Wawrzyńczak wraz z Ignacym Dubowikiem i Łukaszem Motorem na nowo ustawili kamień w pionie¹⁵⁰, został on ustawiony w pionie 27 września 2020 r.¹⁵¹ Po wkopaniu znak wystaje z ziemi ok. 47 cm.

Z jednej strony kamienia znajduje się herb rodu Schaffgotsch, poniżej data 1708 i numer kolejny XXX. Po drugiej stronie pusta tarcza herbowa, ponad nią mitra, za mitrą pastorał. Na szczycie kamienia znak „+”.

Również i na powierzchni tego kamienia, podobnie jak w przypadku kamienia № 25, zachowały się pozostałości farby. Ponieważ tutaj spękana, odspajająca się powłoka malarska znajduje się na szczycie kamienia (patrz il. 35), toteż można podejrzewać, że pierwotnie cała powierzchnia kamienia była pomalowana na biało, inskrypcje zaś i herby naniesione były na takim właśnie tle.

37. Wygląd pustych tarcz herbowych umieszczonych po krzeszowskiej stronie kamieni granicznych, od lewej: kamień № 25, № 26 i № 30.

Współrzędne kamienia № 30 to: N 50° 51' 47", E 15° 33' 23".

4.5. Próba rekonstrukcji wyglądu herbów z kamieni

Kamienie z Mniszego Lasu po obu swoich stronach posiadały herby: po jednej herb rodu Schaffgotschów, po drugiej herb opactwa krzeszowskiego. Jednak jak wyglądały te herby?

Wyglądu herbu zlokalizowanego po stronie Schaffgotschów możemy się domyślać na podstawie zachowanych po nim śladów. Na tarczach herbowych

38. Widok wschodniej powierzchni kamienia granicznego ze zboczy Lesistej Wielkiej, repr. z: F. Parsler, Der „Dreieckige Stein”..., op. cit, s. 3.

39. Krzeszówek, umieszczony na elewacji kościoła herb klasztoru krzeszowskiego, fot. M. Gabrowski.

znanych kamieni widoczne są wyraźne pionowe linie; cztery takie linie dzielą tarczę herbową na pięć pasów. Jeśli widoczny po tej stronie herb był pomalowany farbą, to zapewne przedstawiono tu biało-czerwone pasy, było ich albo pięć szerszych, albo dziesięć dwukrotnie węższych.

Natomiast po stronie krzeszowskiej umieszczono jedynie puste tarcze herbowe (patrz il. 37). Można na tej podstawie podejrzewać, że wizerunki herbów zostały tutaj namalowane za pomocą farby, a warstwa malarska nie zachowała się do dziś. O tym, że umieszczono tutaj herb opactwa, jednoznacznie świadczą atrybuty wykute ponad tarczą: mitra, inaczej zwana infułą, czyli liturgiczne nakrycie głowy, oraz pastorał, czyli długa i ozdobiona laska, symbolizująca kij pasterski. Były to atrybuty władzy biskupiej, którymi opaci krzeszowscy mogli posługiwać się od 1547 r.¹⁵²; elementy te przedstawiane są też na innych kamieniach granicznych opactwa krzeszowskiego.

W rozważaniach dotyczących wyglądu opisywanych kamieni granicznych warto zauważyć, że zostały one ustawione w roku 1708, w czasach, gdy opatem krzeszowskim był Dominik Geyer, panujący w latach 1696-1726; zmarł on zresztą w pobliskich Cieplicach¹⁵³.

To właśnie za czasów tego opata, w 1717 r., a więc zaledwie

40. Herb opactwa krzeszowskiego, jaki namalowano po lewej stronie ołtarza głównego w krzeszowskim kościele św. Józefa. Budowlę tę ukończono dokładnie w tym samym roku, w którym Dominik Geyer został tutejszym opatem, a więc dwanaście lat przed ustawieniem kamieni w Mniszym Lesie, fot. M. Gabrowski.

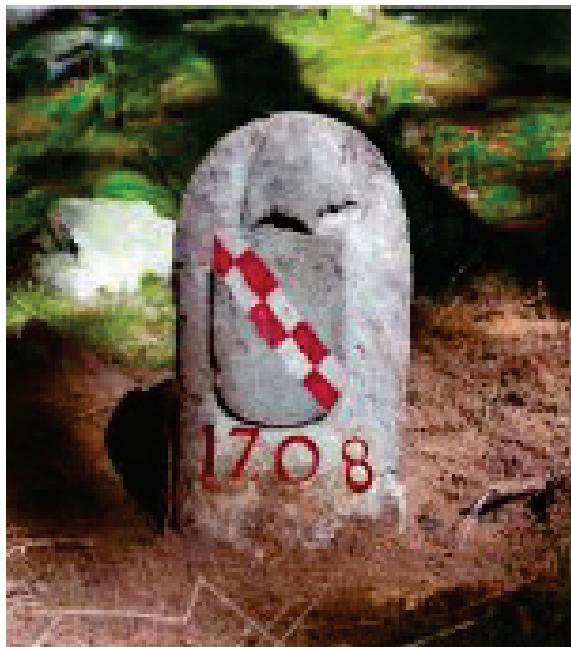
41. Ulanowice, kamień graniczny z 1727 r., fot. M. Gabrowski, sierpień 2016 r. Ciekawym elementem tego herbu, wyraźnie dostrzegalnym w zestawieniu z herbem widocznym na elewacji kościoła w Krzeszówku (patrz il. 39), jest pastorał na tarczy herbowej. Wprawdzie ukazano tutaj tylko jeden pastorał, znajdujący się nad wieńczącą całość mitrą, to pastorał ten ma swoją kontynuację za herbem, widocznym w polu herbowym. Tak więc ukośna szachownica z herbu skrzyżowana jest z pastorałem, którego zakończenie znajduje się już poza tarczą herbową. Dzięki temu uniknięto zdublowania dwóch pastorałów, co być może byłoby problematyczne do przedstawienia na tak małej powierzchni. W ten sposób choć pastorał jest jeden, to jest on elementem jednocześnie i herbu na tarczy herbowej, jak i atrybutów wieńczących tarczę herbową.

dziewięć lat po wygraniczeniu Mniszego Lasu, ustawiono tzw. kamień trójpański (niem. *Dreiherrenstein*) w pobliżu Lesistej Wielkiej w Górzach Kamiennych¹⁵⁴. Tamten kamień graniczny był o tyle ciekawy, że też umieszczono na nim herby posiadaczy przyległych ziem, aczkolwiek trzy: rodu Czettritzów, rodu Hochbergów oraz opata krzeszowskiego, i to właśnie Dominika Geyera. Wprawdzie tamten znak nie zachował się do dziś, jednak wizerunki umieszczonych tam herbów znamy z opublikowanego w 1933 r. opisu F. Parslera, który stwierdzał: *w stronę dóbr krzeszowskich wskazuje bok z infułą biskupią (mitrą), pastorałem, trzema literami i tą samą liczbą 1717. Symbole i litery D.A.G. (Dominium Abbatis Gryssoviensis lub też Dominicus Abbatte Gryssoviensis) wskazują na władztwo klasztoru Grüssau (pol. Krzeszów)*¹⁵⁵. Być może na kamieniach z Mniszym Lasu umieszczono takie samo przedstawienie?

Wydaje się, że założenie takie jest mało prawdopodobne. Wygląd klasztornej strony kamienia opisywanego przez F. Parslera przedstawia il. 38. Wewnątrz tarczy herbowej umieszczono tu mitrę, pastorał oraz litery DAG, natomiast na ka-

mieniach z Mniszego Lasu mitra i pastorał wieńczą tarczę herbową; z tego powodu trudno podejrzewać, aby dokładnie te same symbole zostały powtórzone w samym herbie. Nie należy jednak całkowicie wykluczać wersji, że atrybuty widoczne w tarczy herbowej zostały powtórzone nad tarczą herbową: przykładem może być herb widoczny na elewacji kościoła w Krzeszówku (patrz il. 39), gdzie pastorał został zdublowany.

Warto jednak poszukać innych wzorców z herbem, a znane są takowe graniczniki z 1727 r. Choć większość zachowanych do dziś słupków z tego okresu przedstawia jedynie pastorał i mitrę¹⁵⁶, to jednak zachowały się dwa kamienie, które oprócz tych atrybutów ukazują także herb¹⁵⁷. Jeden z nich przedstawiam na il. 40: ponad tarczą herbową znajduje się mitra biskupia, za którą widać pastorał, skierowany w prawo, pod kątem zbliżonym do 45°. Jest to

42. Das Wappen der Abtei Grüssau (pol. herb opactwa krzeszowskiego), repr. z:
A. Rose, Kloster..., op. cit., przed s. 1.

43. Wizualizacja przedstawiająca próbę rekonstrukcji wyglądu herbu cystersów z Krzeszowa na kamieniu z Mniszego Lasu repr. z: fragment zdjęcia zamieszczonego w serwisie Facebook (patrz przypis 160).

przedstawienie bardzo podobne do układu znajdującego się na kamieniach z Mniszego Lasu, dodatkowo powstało ono 1727 r., a więc zaledwie 19 lat później.

Jeśli zaś chodzi o kolorystykę, to przedstawiono ją np. na jednym z fresków widocznych w krzeszowskim kościele św. Józefa (patrz il. 41). Świątynię tę ukończono zaledwie dwanaście lat przed ustawnianiem kamieni granicznych w Mniszym Lesie, tak więc można podejrzewać, że herb z pierwszego dziesię-

44. Znaki „+” na szczytach kamieni № 25 (po lewej) i № 30 (po prawej). Widoczne są pozostałości farb w kolorach białym i czerwonym, fot. F. Gabrowski, październik 2020 r.

45. Wykadrowany fragment il. 27. Widoczne są tu zarówno ślady malowania cyfr w kolorze czerwono-brązowym, jak i białej farby pokrywającej tło.

ciołecia XVIII w. nie odbiegał wyglądem do herbu z ostatniej dekady XVII w.

Przy czym ukazany jest tu o wiele bardziej rozbudowany herb, który przedstawiał na tarczy dzielonej w krzyż z polem sercowym w polach I i IV, błękitnych, skos szachowany srebrno-czerwony; w polach II i III, czarnych, lwa złotego, wspiętego, za kratą złotą; w polu sercowym herb Księstwa Śląskiego¹⁵⁸.

Teraz pojawia się następujące pytanie: czy tak rozbudowana wersja herbu mogłaby znajdować się na kamieniach granicznych? Wprawdzie znane są kamienie graniczne, gdzie wyrzeźbiono równie skomplikowane przedstawienia (np. kamień trójpański stojący w miejscu styku granic Czech, Śląska i Hrabstwa Kłodzkiego¹⁵⁹), jednak są to pojedyncze znaki graniczne. Natomiast tutaj mamy do czynienia z kilkudziesięcioma identycznymi kamieniami i wydaje się, że zdrowy rozsądek nakazywałby umieścić na nich bardziej uproszczoną wersję herbu.

46. Wykadrowany fragment wykonanego w 2013 lub 2014 r. zdjęcia kamienia granicznego № 25, repr. z: L. Różański, Kamień..., op. cit., s. 57.

Reasumując: według mnie na tarczy herbowej kamieni granicznych z Mniszego Lasu znajdowało się przedstawienie znane z pól I i IV rozbudowanej wersji herbu opactwa, a więc biało-czerwony skos szachowany na błękitnym tle; za skosem pastorał. Mało prawdopodobne wydaje mi się założenie, aby na wszystkich kamieniach malowano pełną wersję herbu. Jeśli już, to przedstawienie herbu mogło być raczej uproszczone, poprzez pominięcie pastorału i (lub) niebieskiego tła. Właśnie taką wizję przedstawia Wydawnictwo Wielka Izera w jednym z postów w serwisie Facebook¹⁶⁰.

Przedstawiona tu rekonstrukcja (patrz il. 42) w polu herbowym ukazuje jedynie skos szachowany, przy czym składa się on nie z naprzemiennie ułożonych kwadratów, widocznych np. na il. 39 oraz 40), lecz prostokątów. Jednak znane są także i takie odmiany herbu, przykładem niech będzie herb, jaki w niektórych swoich opracowaniach zamieszcał o. Ambrosius Rose¹⁶¹.

Współcześnie na tarczach herbowych nie sposób jednak dostrzec choćby śladów farby, tak więc nie można już dociec, jak pierwotnie herby te wyglądały. Być może w przyszłości uda się odnaleźć albo kamień zachowany w lepszym stanie, albo źródło bardziej szczegółowo opisujące wygląd kamieni?

Dziś można jedynie podejrzewać, że niegdyś cała powierzchnia kamieni pokryta była białą farbą, jej pozostałości widać dla przykładu na il. 35 czy też 45. Dostrzegalne są też pozostałości po farbie czerwonej: na szczytach kamieni, gdzie kolor ten podkreślał zarys znaku „+” (patrz il. 44), jak i na niektórych cyfrach tworzących daty (patrz il. 45).

Jednak czy są to pozostałości pierwotnego malowania kamieni granicznych? Bardzo w to wątpię, a przyczyną moich wątpliwości jest il. 45. Ukazuje ona fragment kamienia № 25, a dokładniej umieszczony na jego krzeszowskiej stronie rok 1708. Widać tutaj wyraźnie, że tło było niegdyś pomalowane na biało, a kontur cyfr tworzących datę uwypuklono farbą w kolorze zbliżonym do czerwonego. Jednak nie może to być pozostałość pierwotnego malowania, o czym świadczy brak należytej staranności tychże prac.

W żaden sposób nie jestem sobie w stanie wyobrazić, aby zlecono wyko-

47. Próba rekonstrukcji wyglądu krzeszowskiej strony kamieni granicznych z Mniszego Lasu,
fot. i rys. P. Charydczak.

nanie 43 kamiennych znaków granicznych, które najpierw pieczołowicie wykuto z kamienia, a następnie tak niestarannie pomalowano. Przecież tutaj czerwona farba wykracza poza kontury cyfr 1 i 7, a w przypadku cyfry 0 grubość czerwonej linii jest dwukrotnie szersza niż grubość znaku. O wiele bardziej wyraźnie wspomniane *nadmalowania* widoczne są na starszych fotografiach (patrz np. il. 46).

W mojej ocenie tak znaczny brak staranności świadczy o tym, że widoczne dziś pozostałości czerwonej farby są śladem po późniejszym przemalowaniu kamieni. Oczywiście kolorystyka mogła być zgodna z pierwotnym malowaniem, jednak to co zachowało się do dzisiaj, nie jest warstwą malarską z 1708 r.

Przy czym najbardziej prawdopodobne wydaje mi się założenie, że kamienie te zostały przemalowane już po sekularyzacji zakonu, kiedy to potraktowano je jak inne okoliczne znaki graniczne: pomalowano na biało, a symbole „+” podkreślono farbą w kolorze czerwieni. Dodatkowo osoba malująca znaki mogła też uwypuklić w ten sposób daty ustawienia kamieni. Ślady takiego (być może identycznego?) malowania widać też na granicznych skałach z wykutymi znakami „+” (patrz il. 20 i 21).

Na wcześniejszych stronach podzieliłem się swoimi przemyśleniami na temat przypuszczalnego wyglądu herbu cystersów na kamieniach granicznych z Mniszego Lasu. Jednakże moje końcowe wnioski w są jedynie przypuszczeniami, dlatego też należy mieć na uwadze fakt, że przyjęcie innych założeń mo-

48. Kamień z rytem krzyża znajdujący się na wschód od drogi wiodącej wzduż wschodniej granicy Mniszego Lasu. Współrzędne kamienia: N 50° 51' 26", E 15° 33' 45", fot. F. Gabrowski, październik 2020 r.

49. Kamień z rytem krzyża znajdujący się na wschodniej granicy Mniszego Lasu. Współrzędne kamienia: N 50° 51' 18", E 15° 33' 41", fot. F. Gabrowski, październik 2020 r.

50. Kamień z rytem krzyża znajdujący się na wschodniej granicy Mniszego Lasu. Współrzędne kamienia: N 50° 51' 15", E 15° 33' 40", fot. F. Gabrowski, październik 2020 r.

51. Kamień z rytem krzyża znajdujący się na południowej granicy Mniszego Lasu. Współrzędne kamienia: N 50° 51' 09", E 15° 33' 34", fot. F. Gabrowski, październik 2020 r.

że prowadzić do odmiennych wniosków.

Przykładem niech będzie próba rekonstrukcji wyglądu kamieni granicznych podjęta przez Patryka Charydczaka. Jej autor wyszedł z założenia, że przy ponad czterdziestu kamieniach granicznych niewątpliwie zdecydowano się na pewne uproszczenia w malowanym herbie, jednak nie koniecznie musiano zrezygnować akurat z jego rozbudowanej formy; być może jedynie zredukowano kolorystykę, malując całość jednym kolorem na białym tle (patrz il. 47).

Wydaje się, że wersja z rozbudowanym herbem również jest jak najbardziej prawdopodobna. Malowanie tak skomplikowanego herbu na kilkudziesięciu kamieniach granicznych musiało być bardzo pracochłonne, co faktycznie

52. Kamień z rytem krzyża znajdujący się na zachodniej granicy Mniszego Lasu.
Współrzędne kamienia: N 50° 51' 36", E 15° 32' 53", fot. F. Gabrowski,
październik 2020 r.

53. Kamień z rytem krzyża znajdujący się na południowo-wschodnim narożniku granicy
Mniszego Lasu. Współrzędne kamienia: N 50° 51' 09", E 15° 33' 37", fot. F. Gabrowski,
październik 2020 r.

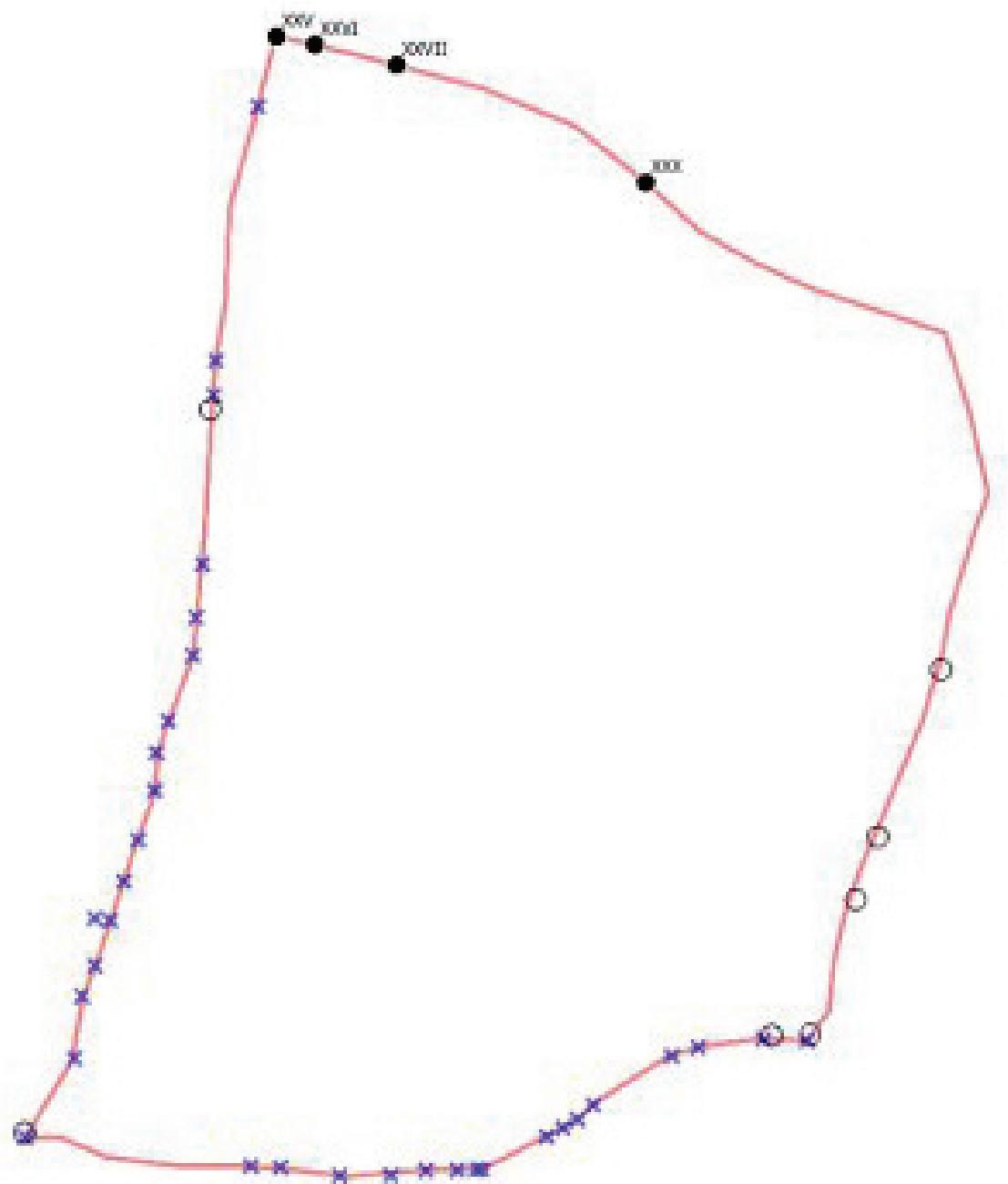

54. Kamień z rytem krzyża znajdujący się na
południowo-zachodnim narożniku granicy
Mniszego Lasu. Współrzędne kamienia:
N 50° 51' 03", E 15° 32' 42",
fot. F. Gabrowski, październik 2020 r.

może skłaniać do wniosku, że być może umieszczono tu raczej jego uproszczoną wersję. Jednak należy zauważać, że samo wykucie blisko pięćdziesięciu kamieni granicznych, w ich mimo wszystko dość skomplikowanej formie, było o wiele bardziej złożonym przedsięwzięciem. Nakład pracy wymagany dla namalowania herbu był zaledwie małą częścią w stosunku do całości wykonanych prac, tak więc w ostatecznym rozrachunku stopień skomplikowania herbu zapewne nie był jakimś pierwszo-planowym problemem dla wykonawcy.

4.6. Inne zachowane znaki graniczne

O istnieniu naturalnych głazów z rytem krzyża wspomina Jerzy Majdan w swoim tekście opisującym pierwszy z odnalezionych wspólnie znaków granicznych z Mniszego Lasu: *W pobliżu jest więcej dość logicznie ułożonych znaków, które – moim zdaniem – dawniej mogły wyznaczać granice w powiązaniu z odnalezionym obiektem. Są to nieobrobione miejscowe kamienie. Tylko ich kształt (dość wysokie i wąskie słupy, niektóre z niewyraźnym rytem krzyża na*

55. Rozmieszczenie kamieni ze znakiem „+” zidentyfikowanych na granicy Mniszego Lasu: wypełnione czarne koła to zachowane kamienie z 1708 r.; czarne okręgi z białym środkiem to skały z rytem krzyża, na jakie natrafiłem w 2020 r. (ich współrzędne zostały odczytane z geotagowanych zdjęć); niebieskie znaki „x” to skały z rytem krzyża zlokalizowane przez Aleksandra Mucharskiego i Tomasza Czyszczonia – lista znanych kamieni ciągle jest uzupełniana o nowe znaleziska.

56. Fotografie przedstawiające kilka przykładowych kamieni z rytem krzyża, jakie na przełomie lat 2020 i 2021 zlokalizowane zostały przez Aleksandra Mucharskiego i Tomasza Czyszczenia na dawnej granicy Mniszego Lasu, fot. A. Mucharski.

57. Kamienie ułożone wzdłuż wschodniej granicy Mniszego Lasu, fot. F. Gabrowski, październik 2020 r.

wierzchołku) i lokalizacja świadczą, że zostały ustawione z rozmysłem przez człowieka¹⁶².

Jednak wędrując wzdłuż dawnych granic Mniszego Lasu można natrafić nie tylko na kamienie z niewyraźnym rytem krzyża na wierzchołku, gdyż niekiedy natrafimy na kamienie z bardzo czytelnym znakiem krzyża; poniżej kilka przykładów.

Współrzędne geograficzne kamieni zostały odczytane na podstawie metadanych EXIF zawartych w zdjęciach (tzw. geotagowanie) i z tego powodu mogą być one niezbyt precyzyjne.

Do powyższych kamieni należałyby doliczyć skały zlokalizowane w miejscu dawnych kamieni № 1 i № 10:

Na granicy zauważyłem też kilka innych znaków granicznych, jednak jedynie kamienie z rytem znaku „+” można uznać za pochodzące z czasów cysterskich.

Choć źródła pisane wspominają, że w 1708 r. na granicy Mniszego Lasu ustawiono aż 43 kamienie z herbami, to współcześnie udało się zlokalizować zaledwie kilka z nich. Należy podejrzewać, że pozostałe zostały zniszczone lub

celowo usunięte. Przy czym nie jest wykluczone, że może kiedyś uda się odnaleźć jeszcze jakieś przeoczone egzemplarze. O wiele lepiej wygląda temat skał z wykutym znakiem krzyża, gdyż rytte te nie zostały celowo usunięte, a oznaczone nimi skały do dziś znajdują się na granicy. Podczas przejścia granicy udało mi się zauważyc zaledwie kilka takich znaków, jednak z pewnością zachowało się ich o wiele więcej. Potwierdzają to poszukiwania Aleksandra Mucharskiego i Tomasza Czyszczonia, którym udało się zidentyfikować co najmniej kilkadziesiąt takich rytów (patrz il. 55).

Wspominając o śladach dawnej granicy należałyby w tym miejscu wspomnieć jeszcze o dwóch odcinkach, gdzie granica stała się miejscem składowania kamieni. Najprawdopodobniej są to kamienie usunięte z tych fragmentów lasu, które wykorzystywane były jako pola uprawne. Kamienie składowane na miedzy są dość często spotykanym widokiem, jednak tutaj ich ilość niekiedy jest wprost zaskakująca. Na il. 57 przedstawione jest ciągnący się wzduż wschodniej granicy Mniszego Lasu pas kamieni; ich sposób ułożenia miejscami swoją formą kojarzy się niemalże z murem.

Nagromadzenie kamieni na linii granicznej w dwóch miejscach jest tak duże, że ukazane zostało ono nawet na mapach topograficznych. Przykładem niech będą np. mapy przedstawiona na il. 8 i 9, gdzie mniej więcej w połowie długości wschodniej i zachodniej granicy lasu naniesiono rzędy małych trójkątów, które legenda mapy objaśnia jako *obszar kamienisty*.

Stary mur graniczny¹⁶³ (widoczny na il. 57) wspomina również mapa *Waldparzellenkarte am Zackenfluß*.

5. Nazwy Mniszego Lasu

W literaturze Mniszy Las pojawia się pod wieloma nazwami:

*Geistlichen Walde*¹⁶⁴

*Hartenberg*¹⁶⁵

*las zwany „szpitalnym”*¹⁶⁶

*Mniszy Las*¹⁶⁷

*Mönch Wald*¹⁶⁸

*Mönch-Wald*¹⁶⁹

*Mönchewald*¹⁷⁰

*Mönchwald*¹⁷¹

*Mönchwalde*¹⁷²

*Münchewald*¹⁷³

*propsteilichen Wald*¹⁷⁴

*Propsteiwald*¹⁷⁵

*Spitalwald*¹⁷⁶

*Spittelwald*¹⁷⁷

*Spittelwalde*¹⁷⁸

Niemal wszystkie miana tego lasu (niem. *Wald*) można powiązać z zakonem cystersów, gdyż był to las należący do mnichów (niem. *Mönch*), duchownych (niem. *Geistliche*) czy też prepozytury (niem. *Propstei*). Pewnym wyjątkiem jest nazwa odnosząca się do szpitala (niem. *Spital*), którą należy powiązać z zakonem joannitów, nazywanych też szpitalnikami, lub też z prowadzonym przez nich szpitalem.

Jedno źródło z 1830 r. wspomina też, że las ten bywał określany mianem *Hartenberg*¹⁷⁹, aczkolwiek nazwa ta raczej odnosi się do wzgórza, na którym częściowo las ten się znajdował.

¹ Przy czym w rzeczywistości owe transakcje były o wiele bardziej skomplikowane. Miasteczko Chełmsko Śląskie wraz z przynależnymi do niego wioskami opat krzeszowski zakupił wspólnie z rycerzem Konradem von Tschirn, który wraz żoną dzierżył te dobra aż do swojej śmierci, a dopiero wówczas klasztor miał się stać ich jedynym posiadaczem. Z kolei zamek Bolków z przyległymi dobrami był zastawem dla pożyczki w kwocie 142000 talarów, jakiej klasztor udzielił w 1700 r. Ale już trzy lata później właściciele zamku dostrzegli, że nie będą w stanie spłacić długu i w 1703 r. sedowano zamek wraz z przynależnymi do niego miejscowościami.

² K. Wutke, *Das Schicksal der Warmbrunner Propsteiurkunden*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, Bd. 69 (1935), s. 276. *Gotsche Schoff (...) daruje im swój las, nazywany Spittelwald, bez prawa połówu ryb w strumieniu nazywanym Wenige Zacken (pol. Mała Kamienna); w oryginale: Gotsche Schoff (...) schenkt er seinen Wald, Spittelwald gen., ohne die Fischerei in dem Flusse gen. der Wenige Zacken.*

³ Ibidem, s. 279. *Gotsche Schoff (...) prepozyturę w Warmborne (pol. Cieplice) (...) ufundował, którym w tym celu ofiarował (...) Spittelwald bez prawa rybołówstwa w tamtejszym Wenig Czagk (Zacken) (pol. Mała Kamienna); w oryginale: Gotsche Schoff (...) eine Propstei zu dem Warmborne (...) gegründet, wobei derselbe zu diesem Zwecke stiftete (...) den Spittelwald ohne die Fischerei das. im Wenig Czagk (Zacken).*

⁴ Ibidem, s. 277. *Gotsche Schoff (...) oddaje (...) swój las, zwany Spittelwald, wraz z terenem i gruntami, jednakże z wyłączeniem płynącego w nim strumienia, zwanego Wenige Zacken (pol. Mała Kamienna); w oryginale: Gotsche Schoff (...) schenkt (...) seinen Wald, Spittelwald gen., mit dem Grund und Boden, jedoch mit Ausnahme des darin fließenden Flusses, der Wenige Zacken.*

⁵ M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 1, Góry Izerskie*, Warszawa – Kraków 1989, s. 71.

⁶ D. Adamska, *Rozwój osadnictwa wiejskiego w dystrykcie jeleniogórskim od XIII do początku XVI wieku*, [w:] *Atlas historyczny miast polskich, tom IV, zeszyt 14, Jelenia Góra*, Wrocław 2017, s. 9. Autorka ta stwierdza: (...) do cieplickiej prepozytury przynależeć miał las zwany „szpitalnym”.

⁷ M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 4, Kotlina Jeleniogórska*, s. 95.

⁸ D. Adamska, *op. cit.*, s. 10. Autorka opisuje tu jeden z jeleniogórskich szpitali: *Na Przedmieściu Zamkowym (...) wznosiły się zabudowania szpitala-przytułku pw. Bożego Ciała (Zum Leichnam Christi) – poświadczonego w 1317. Przy infirmerii była zapewne kaplica i cmentarz. Należący do miasta szpital utrzymywał się z powstalej pod koniec XIV w. fundacji, czerpiąc dochody z lasu i łąk położonych na ob. wzgórzu Siodło (lasy te zwano wówczas „szpitalnymi”)*.

⁹ J. Wendt, *Die Thermen zu Warmbrunn im Schlesischen Riesengebirge*, Breslau 1840, s. 21. Zdaniem tego autora (...) odpis z odnośnego dokumentu zawiera: *Książę śląski Bernhard, pan na Löwenberg (pol. Lwówek Śląski) nadaje w 1281 r. braciom szpitala św. Jana z Jerozolimy (...) miejscowości, którą nazywa się Warmbrunn (pol. Cieplice) (...) wraz z 250 łanami (...); w oryginale: (...) Auszug aus der bezüglichen Urkunde mit: Herzog Bernhard von Schlesien, Herr von Löwenberg verleiht im Jahre 1281 den Brüdern des Hospitals St. Johannes von Jerusalem (...) den Ort, welcher Warmbrunn genannt wird (...) mit 250 Hufen (...).*

¹⁰ D. Adamska, *op. cit.*, s. 7-8. Już w 1281 r. książę lwówecki Bernard Zwinny nadał joannitom 250 łanów i sprzedał kolejnych 100 łanów ziemi w Górzach Izerskich, a siedem lat później zakonnicy dokupili dochody z Malinnika. Miejscowość tę wraz z częścią terenu (wydaje się, że już wówczas za-gospodarowanego) przejęli więc szpitalnicy, ale ich wkład w kolonizację obszaru jawi się jako niewielki.

¹¹ F. Mahner, *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte des Cistercienserklosters Grüssau*, Hildesheim 1913, s. 29; autor ten stwierdza: (...) klasztor zdecydował się zrezygnować z prepozytury. Z tego powodu zakonnicy zastawili ją w 1571 r. za 10000 talarów na 12 lat hrabiemu Hansowi von Schaffgotschowi. Za następnego opata Caspara zostały dobra te ponownie wykupione; w oryginale: (...) entschloß sich der Konvent, die Propstei preiszugeben. Die Mönche verpfändeten sie deshalb im Jahre 1571 für 10000 Taler auf zwölf Jahre an den Grafen Hans von Schaffgotsch. Unter dem folgenden Abte Caspar wurde das Gut wieder eingelöst.

¹² K. Wutke, *op. cit.*, s. 289; wzmiankuje się tu Prepozyturę Warmbrunn (pol. Cieplice) wraz z wszelakimi przynależnościami; w oryginale: *Propstei Warmbrunn nebst allen Zugehörungen*.

¹³ F. Mahner, *op. cit.*, s. 29; czytamy tu: *Jednak w 1608 r. sołtys z Voigtsdorf (pol. Wojcieszycy) dostał w dzierżawę na cztery lata prepozyturę wraz z wyszynkiem piwa. Umowa ta, w roku 1612 przedłużona o dwa lata, przynosiła klasztorowi rocznie 550 talarów czynszu, jednakże opactwo zachowało sobie patronat, Spittelwald i sądownictwo; w oryginale: Im Jahre 1608 erhielt aber der Voigtsdorfer Schulze die Propstei mit Bierschank auf vier Jahre zur Pacht. Dieser Vertrag, der im Jahre 1612 um zwei Jahre verlängert wurde, brachte dem Kloster jährlich 550 Taler Zins ein, das Stift behielt sich aber Patronat, Spittelwald und Gericht vor.*

¹⁴ K. Wutke, *op. cit.*, s. 291; (...) jednakże z wyłączeniem (...) lasu Spittelwald, z którego sołtys może pobierać jedynie drewno opałowe zgodnie z instrukcjami leśniczego; w oryginale: (...) ausgenommen jedoch (...) den Spittelwald, woraus der Scholze nur Brennholz nach Anweisung des Försters entnehmen darf.

¹⁵ K. Wutke, *op. cit.*, s. 294; w oryginale: 4) *Der Spittelwald soll ordentlich besichtigt und begrenzt werden.*

¹⁶ K. Wutke, *op. cit.*, s. 295; w oryginale: *1677 Juni 7. Amt Giersdorf, Kr. Hirschberg. Abt Bernhard von Grüssau macht einen Vertrag mit einem Bauer zu Kaiserswaldau wegen des Fuhrweges in den propsteilichen Wald.*

¹⁷ Prawdopodobnie góra Kratzberg to dzisiejszy Mały Ciemniak. Wprawdzie *Słownik geografii turystycznej Sudetów* stwierdza, że Mały Ciemniak to niegdysiejszy Untern Nebelberg (tom I, s. 72), jednak tamten wierzchołek znajduje się ok. 500 m od szczytu określonego mianem Małego Ciemniaka.

¹⁸ C. Liebich, *Werden und Wachsen von Petersdorf im Riesengebirge. Siedlungskundliche und volkswirtschaftliche Untersuchung eines schlesischen Waldhufendorfes von der Gründung bis zum Jahre 1945*, Würzburg 1961, s. 49-50; w oryginale: *Hier können noch einige Betrachtungen über*

den gegenüberliegenden Mönchswald angeschlossen werden, der schon aus der Stiftung Gotsches Fundator von 1403 als „Spittelwald“ bekannt ist (s. S. 22) und der in der Forstkarte von 1754/56 als der „Probstey zu Warmbrunn gehörig“ bezeichnet wird. Er stößt westlich an die Flur Petersdorf in der Gegend der Hartenberger Mühle an und umfaßt in einer Größe von 121 ha einen Teil vom Nordabhang des Hohen Iserkammes. In und hinter ihm hatten die Petersdorfer Bewohner vielfach Zinswiesen, was zu der späteren Bildung von Forstenklaven führte (S. 43). Christian Ansorge schreibt in seiner leider verschollenen Chronik von Petersdorf: „Anno 1708 schenkte der Graf Schaffgotsch ein Stück Wald dem Kloster in Warmbrunn zu freyer, eigener Beholzung, aber nicht zur Jagd, welches den 28. August ordentlich mit Rainsteinen begrenzt, daher es von der Zeit an der Mönchswald genannt wird.“ Diese Darstellung ist nicht richtig und beruht wahrscheinlich auf ungenauer Berichterstattung über folgendes Ereignis: Nach Sonderakten des Kameralamtes Hermsdorf (Sekt. 1, Fach 9, Nr. 8) hatte 1692 eine Grenzbesichtigung stattgefunden, weil der Warmbrunner Prior Matteus Alt sechsmal so viel Wald beanspruchte als ihm zustand, unter anderem auch die Flächen des Harten- und Heidelberges bis zum Kratzberge. Im Jahre 1701 fand vor dem Mannrecht in Schweidnitz die Vernehmung der Petersdorfer Förster und einiger Einwohner über die Grenzziehung statt, und so wird der von Ansorge erwähnte Vorgang wohl das Ergebnis aus diesem Rechtsstreit gewesen sein. Der Name Mönchs- oder Propsteiwald war jedenfalls schon viel eher gebräuchlich als 1708, wie die Lagebeschreibungen der anliegenden Bauerngüter 9, 10 und 11 in den Kaufbüchern zeigen, erstmalig 1639 laut Kaufbuch 3/126.

¹⁹ K. Wutke, *op. cit.*, s. 289; w oryginale: (...) Vergleich zwischen der Propstei Warmbrunn und dem Grafen Johann Anton Schaffgotsch: (...) c) Der sogen. Spitalwald wird der Propstei übergeben.

²⁰ J. Bergemann, *Beschreibung und Geschichte von Warmbrunn und seinen Heil-Quellen*, Hirschberg 1830, s. 203.

²¹ J. Bergemann, *op. cit.*, s. 207-208.

²² F. Mahner, *op. cit.*, s. 91; w oryginale: Fünftes Kapitel. Stiftsforsten. Verwaltung und Einkünfte (...) Das Nadelholzgebiet zerfiel in sechs getrennte Teile (...) und dem Spittelwalde bei Warmbrunn.

²³ Ibidem; w oryginale: Die Wälder in den andern Klostergebieten hatten anscheinend keine eigene Forstverwaltung. Wenn wir die vorhandenen Karten der damaligen Zeit mit den jetzigen Karten und den Grundbesitzangaben vergleichen, so dürften wir den Wald bei Raaben, Würben und Warmbrunn auf etwa je $\frac{1}{2}$ qkm schätzen.

²⁴ C. Liebich, *op. cit.*, s. 49-50; w oryginale: (...) Mönchswald (...) umfaßt in einer Größe von 121 ha einen Teil vom Nordabhang des Hohen Iserkammes.

²⁵ Mapa Kreis Hirschberg, Gemarkung Forst Seifershau, Blatt 3, z 1905 r.

²⁶ J. Bergemann, *op. cit.*, s. 203; w oryginale: Die Probstey bestand bei Eröffnung der Säcularisation: (...) b) dem 1½ Meile von hier entfernen, bei Seifershau gelegenen Forst, der Mönchswald oder Hartenberg genannt, von 542 Morgen 40 [] R. Flächeninhalt, und im Durchschnitt 424 rtlr: 19 sgr. jährlicher Nutzung.

²⁷ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Morga> (dostęp styczeń 2021 r.).

²⁸ C. Liebich, *op. cit.*, s. 42.

²⁹ M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 1...*, *op. cit.*, s. 71.

³⁰ Mapa Schreiberhau, rok 1877, *op. cit.*

³¹ <https://sciezkwabok.wordpress.com/2019/06/19/w-mniszym-lesie/> (dostęp październik 2020 r.).

³² L. Różański, Kamień graniczny z Mniszego Lasu, „Pomniki Dawnego Prawa”, z. 25, marzec 2014, s. 55.

³³ Mapa Wirthshafsts Karte der Forstreviere Seiffershau und Hartenberg Oberförsterei Petersdorf, rok 1886.

³⁴ <https://pl.wiktionary.org/wiki/babrzysko> (dostęp marzec 2021 r.).

³⁵ Mapa Schreiberhau, Meßtischblatt 3008, 1:25.000, rok 1911.

³⁶ M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 3, Karkonosze*, s. 207.

³⁷ W. Patschovsky, *Führer durch den klimatischen Kurort für Sommer und Winter Schreiberhau*, Schweidnitz 1918.

³⁸ M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 1...*, *op. cit.*, s. 121.

³⁹ U. Junker, *Der grüssausisch – propsteiliche Spital- oder Mönchwald oberhalb von Hartenberg /*

Górzyniec, an den östlichen Ausläufern des Isergebirges, Bodnegg 2020, s. 27; w oryginale: *A. der mit einem Kreuz bezeichnete Stein, so vor einen terminal gehalten wirdt.*

⁴⁰ Ibidem; w oryginale: *B. des Hartenberges Riegel.*

⁴¹ Ibidem; w oryginale: *C. die Beerenträncke.*

⁴² Ibidem; w oryginale: *D. der Heÿdelberg.*

⁴³ Ibidem; w oryginale: *E. der Fußsteig, oder Hoheweg von, undt an den Beerenträncke biß auff den Berg.*

⁴⁴ Ibidem; w oryginale: *F. der Wenige Zacke.*

⁴⁵ Ibidem; w oryginale: *G. der jezige überrest von dem gestüfftten Spittelwalde.*

⁴⁶ Ibidem; w oryginale: *H. der Orth an dem Ao 1692 Mense Januario der Probsteÿ Jhr Holz arrestiert worden.*

⁴⁷ Na mapie strumyk ten oznaczony jest literą I.

⁴⁸ U. Junker, *op. cit.*, s. 27; w oryginale: *I. das Flößel, womit demnach der anliegende Orth von den gräßlichen außgeholzet, undt zu Wiesen bereitet worden, selbte bewäßert, auch die Wiesen denen Peterßdorffern vermittet werden, das Flößel verliehret sich in der mitten, zue endt des Berges unten gegen dem Zacken aber kombt es wieder zu augen, undt rinnet in den abfließenden Zackel.*

⁴⁹ Ibidem; w oryginale: *K. der sogenanndte Voigtsdorffer Brandt.*

⁵⁰ Ibidem; w oryginale: *L. Wo die Scholzin zu Schreyberaw geholzet.*

⁵¹ Ibidem; w oryginale: *M. Wo der Liebig von Peterßdorff geholzet.*

⁵² Ibidem; w oryginale: *N. der Weg welchen die Peterßdorffer durch den Spittelwaldt fahren.*

⁵³ Ibidem; w oryginale: *O. der Kraz- oder Kajßerwälder weeg.*

⁵⁴ <https://www.facebook.com/SłownikWsiSlaskich/posts/838820603171587> (dostęp listopad 2020 r.).

⁵⁵ D. Adamska, *op. cit.*, s. 7.

⁵⁶ U. Junker, *op. cit.*, s. 27; w oryginale: *P. der so genante Haaselweg.*

⁵⁷ W przywołanym źródle występuje tu litera L, jednakże jest to literówka i niewątpliwie powinna tu znaleźć się litera Q.

⁵⁸ U. Junker, *op. cit.*, s. 27; w oryginale: *L. der weeg auff die Wiesen, welcher samb dem Haaselweeg, in die Krazforwergs-sträße, undt so dan in den waldtweeg fallet.*

⁵⁹ Ibidem; w oryginale: *R. Ein Fußsteig über den Zackel.*

⁶⁰ Ibidem; w oryginale: *S. der Ordinari Fußsteig, welchen die Seyffershawer nach Peterßdorff, undt hinwieder die Peterßsdorffer nach Seyffers Haw gehen.*

⁶¹ Ibidem; w oryginale: *T. Felder so denen Petersdorfer zustehen, undt von Jhnen Beurbahret werden.*

⁶² Ibidem; w oryginale: *V. das neue Hauß so Zeit P. Bartholomäj Cromeri Priorius zu Warmbrunn. Alß derselbe in angelegenheit des Spittelwaldes bey gräßl. Herrschaft etwas moviret, da dan die Probsteÿ auß der possession zu bringen des antheiles, so über dem Zacken gegen dem Heÿdelberg Ligt, gräßl. Beambte obbesagtes Hauß dahin gebauet.*

⁶³ Ibidem, w oryginale: *W. die Kuchl Haw genandt.*

⁶⁴ Fragment korespondencji z dnia 24 listopada 2020 r., w oryginale: *Kuchl Haw = Aus diesem Waldstück wurde das Holtz zum Heizen in der Klosterküche geholt.*

⁶⁵ U. Junker, *op. cit.*, s. 27, w oryginale: *X. die Schaffgotschischen Herrschafft Brücke, welche derselben Unterthaner Bawständig halten, weil Sie Sich derselben bedienen zu abfuhr ihres Holzes so hinter dem Spittelwaldt befindl. ist.*

⁶⁶ Ibidem; w oryginale: *Y. die Probsteyl. Brücke, weilen Sie von seithen der Probsteÿ conserviret wirdt, die Probsteÿ darff gräßl. Leuthe nich Laßen darüber passiren.*

⁶⁷ Ibidem; w oryginale: *Z. die Gränzfelsen an dem Hartenberge.*

⁶⁸ Mapa Schreiberhau, rok 1877, *op. cit.*

⁶⁹ Mapa Kreis Hirschberg..., *op. cit.*

⁷⁰ Prawdopodobnie na opisywanej mapie Spittelwaldes Mappae kładkę tę oznaczono literą R.

⁷¹ U. Ososko, R. Sachs, *Inwentarz archiwum opactwa benedyktynek w Krzeszowie na Śląsku. Archiwalia z okresu niemieckiego*, Wrocław 2016, s. 13.

⁷² Ibidem, s. 191; przywołaną mapę opisano tu następująco: *VI/1 Besitzverhältnisse bei Warmbrunn,*

Schweidnitz, den 14. Jan. Ao. 1701, 51,5 × 43,5 (pol. VI/1 Stosunki własnościowe w Cieplicach, Świdnica, 14 stycznia 1701, 51,5 × 43,5).

⁷³ Ibidem, s. 191; pełna nazwa brzmi: *VI/2 Waldparzellenkarte am Zackenfluß, Schweidnitz, den 17. January Anno 1701, 97,3 × 83,7 (pol. VI/2 Mapa parceli leśnych nad Kamienną, Świdnica, 17 stycznia 1701, 97,3 × 83,7).*

⁷⁴ Mapa *Waldparzellenkarte am Zackenfluß, Schweidnitz, den 17. January Anno 1701; w oryginałce: No. 1. Der so genante kleine Zacken Fluß.* Ta i wszystkie następne transkrypcje opisów z mapy *Waldparzellenkarte am Zackenfluß* są autorstwa Ullricha Junkera.

⁷⁵ Ibidem; w oryginałce: *No. 2. Die alte Gräntz-Mawer.*

⁷⁶ Ibidem; w oryginałce: *No. 3. Der ober weg.*

⁷⁷ Ibidem; w oryginałce: *No. 4. Der Hartten Berg Stein.*

⁷⁸ Ibidem; w oryginałce: *No. 5. Der Kamm bey dem alten Stock.*

⁷⁹ Ibidem; w oryginałce: *No. 6. Die alten dreÿ Gräntz Buchen.*

⁸⁰ Ibidem; w oryginałce: *No. 7. Der überhangende Stein.*

⁸¹ Ibidem; w oryginałce: *No. 8. Der ander Stein.*

⁸² Ibidem; w oryginałce: *No. 9. Der Ober weg.*

⁸³ Ibidem; w oryginałce: *No. 10. Die von den Herren Geistlichen gemeinte Bären-Trancke.*

⁸⁴ Ibidem; w oryginałce: *No. 11. Der Klein Zacken Fluß.*

⁸⁵ Ibidem; w oryginałce: *No. 12. Der Heydelberger Kamm.*

⁸⁶ Ibidem; w oryginałce: *No. 13. Der Heydelberger vorder Kamm.*

⁸⁷ Ibidem; w oryginałce: *No. 14. Der Schindel weg.*

⁸⁸ Ibidem; w oryginałce: *No. 15. Die kleine Zacken-Brücke.*

⁸⁹ Ibidem; w oryginałce: *No. 16. Alte Zinßwießen hinter der Geistlichen Walde.*

⁹⁰ Ibidem; w oryginałce: *No. 17. Von dem Harttenberge auff der Grenze biß an den Geistlichen waldt, so wiesen, Acker, und verbothenes Holtz.*

⁹¹ Ibidem; w oryginałce: *No. 18. Uhr alte Heydelberger Zinß Wiesen.*

⁹² Ibidem; w oryginałce: *No. 19. Die sogenante Pferde-Träncke.*

⁹³ Ibidem; w oryginałce: *So weit die rothe Linie gezogen, ist Die alte Gräntze, so von Kynastischer Seithen richtig gehalten worden.*

⁹⁴ Ibidem; w oryginałce: *No. 1. Vom kleinen Zacken hinauff an der 2. Gräntz Mawer biß zu dem Oberwege, sind 160 Klafftern.*

⁹⁵ Ibidem; w oryginałce: *No. 3. Von dem Ober wege gleich hinauff biß auff den Kamm 220 Klafftern.*

⁹⁶ Ibidem; w oryginałce: *No. 4. Von den Hartten Berger Stein und Kamme herauß biß zu dem so genannten Stock 450 Klafftern.*

⁹⁷ Ibidem; w oryginałce: *No. 5. Von dem Sogenanten Stocke hinauß biß zu den dreyen Gräntz-Buchen. 450 Klafftern. No. 6. Von denen dreÿen Gräntz Buchen biß zu dem über hangenden Stein, so die Herren Geistlichen vormahls vor Jhre Gräntze gehalten, 200 Klafftern.*

⁹⁸ Ibidem; w oryginałce: *No. 7. Von dem überhangenden biß zu dem andern Steine hinauß 200 Klafftern.*

⁹⁹ Ibidem; w oryginałce: *No. 8. Von dem so genannten andern Steine herunter biß an den Ober weg 200 Klafftern.*

¹⁰⁰ Ibidem; w oryginałce: *No. 9. Von dem ober wege herunter biß zu der Herren Geistlichen so genannten von Jhnen vermeinten Bär-Träncke bey dem Nieder wege, 300 Klafftern.*

¹⁰¹ Ibidem; w oryginałce: *No. 10. Von dem Niederwege und solcher Bär-Träncke, biß an den kleinen Zacken-Fluß, 80 Klafftern.*

¹⁰² Ibidem; w oryginałce: *No. 11. Von Kleinen Zacken Fluß hinauff auff den Kamm, 700 Klafftern.*

¹⁰³ Tak jak to uzasadnia w przypisie dolnym 17 na stronie 8, góra Kratzberg to prawdopodobnie dzisiejszy Mały Ciemniak.

¹⁰⁴ Mapa *Waldparzellenkarte..., op. cit.*; w oryginałce: *No. 12. Der Heydelberger Kamm herein biß an Krätzberg 1300 Klafftern.*

¹⁰⁵ Ibidem; w oryginałce: *No. 13. Von dem Heydelberger Vorder Kamm herunter, biß in Christoph Seydels und Friedrich Kleines garthen vollends biß an den Zacken Fluß 800 Klafftern.*

¹⁰⁶ Ibidem; w oryginale: *Geschworen außer daß die eigentliche Zahl der Klafftern betreffit, bey gehaltenem Königl: Mann Rechte, in Schweidnitz, den 17. Januarj Anno 1701.*

¹⁰⁷ Odległości określone w sążniach przeliczę przy założeniu, że użyto tu jednostki obowiązującej podówczas w Austrii, gdzie jeden sążień wiedeński był równy 1,8966 m.

¹⁰⁸ <https://www.facebook.com/wydawnictwowielkaizera/posts/761130151334628> (dostęp październik 2020 r.).

¹⁰⁹ <https://www.facebook.com/wydawnictwowielkaizera/posts/761647857949524> (dostęp październik 2020 r.).

¹¹⁰ *Terminus a quo* to łacińskie określenie na termin uznany jako początek.

¹¹¹ U. Junker, *op. cit.*, s. 46; w oryginale: *3° Wegen des Spittelwaldes hat die hochgräfle Herrschaft, damit auch in diesem stücke der Fundation ein Vollkommenes gnügen geschehen möge, be williget, solchen zu extendiren, inmassen dann auch heutigen Tages die gräntze desselben, wie solcher hinfür so wohl dieß- als Jenseits des Zackelfusses der Löbln. Probstej gehören soll, abgezeichnet, undt solche gräntzen mit richtigen Gräntzsteinen, welche auf der einen seithen daß hochgräffle. Schaffgotschische- auf der andern seithe aber das Grüssausiche Wappen führen, besetzt worden, inmassen dann die Gräntzen folgender gestalt sich verhalten: Der anfang oder Terminus à qvo derselben ist am Ende des so genanten Hartenberg obenh aufm Kamme gegen Schreyberhau an Hannß Christoph Liebichs Bauers in Petersdorff Guthe, woselbst ein großer stein befindlich, auf welchem ein Creutz gehauen, iedoch um mehrer richtigkeit willen ein richtiger Gräntzstein undt zwar N° 1° darneben gesetzt worden, von dar geht die Gräntze aufm Kamme hin, undt stehet achtzig Klafftern von diesem steine wiederumb ein stein N° 2°, Von dar abermahls auf achtzig Klafftern ein stein N° 3°, ferner auf achtzig Klafftern ein stein N° 4°, von dar auf drej undt Sechzig Schritte ein großer stein sich befindet so mit einem Creutze bemercket, undt darneben ein richtiger Gräntzstein N° 5° gesetzt worden, von hier (...).*

¹¹² *Terminus ad quem* to łacińskie określenie na termin uznany jako koniec.

¹¹³ W oryginale *Limitaneis*, a jak podaje Wikipedia: *Limitanei – wojska rzymskie stanowiące obsadę limes (łac. droga, droga graniczna, w późniejszym okresie także granica) złożone prawie wyłącznie z piechoty.*

¹¹⁴ U. Junker, *op. cit.*, s. 47; w oryginale: *(...) Lencket sich die gräntze ein wenig rechter Handt bieß zu einem steine N° 6° auf Siebenzehn 14 Klafftern, ferner zu einem steine N° 7°. achtzig Klafftern, Item bieß zu einem steine N° 8°. achtzig Klafftern, dann bieß zu einem steine N° 9°. achtzig Klafftern, undt endlich in einer geraden Linie bieß auf einen sehr großen Felsen oder stein so an dieser seithe die Terminus ab qvem ist, undt neben welchem ein Gräntzstein mit N° 10°. bemercket, gesetzt worden, abermahl achtig Klafftern, derogestalt, daß in dieser seithe die gräntzen deß Spittelwaldes immediate an die Schreiberhauer Gräntze stossen; von hier geht die Gräntze am Berge herunter gegen den Zackel zu, über die daselbst anietzo befindliche Wiesen woselbst viel von der Natur selbst gesetzte steine oder Klippen sich befinden, so pro Limitaneis angenommenen, undt zu solchem Ende Creutze darauff gehauen, auch noch dazu richtiger Gränzsteine darneben gesetzt worden, inmassen dann von dem Letzt bemelten großen steine herunterwerts ein Klein wenig rechter Handt nebst einem Grossen steine ein Gränzstein N° 11°, weiter hinunter wo drej grosse steine Bejysammen liegen, neben dem Niedersten ein Gränzstein N° 12°, ferner hinnunter neben dem steine am Püschel ein Gränzstein N° 13:, dann neben dem steine in der Wiese ob dem Oberwege ein Gränzstein N° 14°, undt neben dem steine so unter dem Oberwege lieget ein Gränzstein N° 15°, so dann besser hinabwerts neben einem etwas Kleinen steine ein Gränzstein N° 16°, undt endlich neben einem in der Wieße gelegenen sehr grossen spitzigen steine ein Gränzstein N° 17: zu stehen (...).*

¹¹⁵ W tym miejscu tłumaczenia znajduje się błąd, gdyż Ullrich Junker wspomina o odległości *Sechs undt Achtzig Klafftern* (pol. osiemdziesiąt sześć sążni), natomiast w łacińskim oryginale znajduje się zapis *sexaginta sex orgias*, a więc sześćdziesiąt sześć sążni. Dziękuję Patrykowi Charydczakowi za zwrócenie mi uwagi na ten szczegół, gdyż z tego powodu moja pierwsza próba rekonstrukcji położenia kamieni granicznych, bazująca na niepoprawnych danych, była błędna.

¹¹⁶ U. Junker, *op. cit.*, s. 48; w oryginale: *(...) kommen, von diesem großen Spitzigen steine Gerade hinunter auf achtzig Klafftern stehet ein Gränzstein N° 18°, ferner auf achtzig Klafftern ein Gränzstein N° 19, abermahl auf achtzig Klafftern ein Gränzstein N° 20:, undt von dar auf fünff undt dre-*

ÿßig Klafftern bieß zum Zackel ein Gränzstein № 21, von hier gehet die Gräntze über den Zackel hinüber am Heidelberge hinauff, undt seindt von № 21 bieß zu einem Gräntzstein № 22: fünffzig Klafftern, so dann bieß zu einem Gräntzsteine № 23: achtzig Klafftern, ferner bieß zu einem Gräntzsteine № 24: abermahl achtzig, undt endtlich von dar bies zu einer Gräntz Buche neben welche ein Gräntzstein № 25: gesetzt, undt an dießer seithe der Terminus ist, abermahl achtzig Klafftern. Von hier gehet die Gräntze am Heidelberge unter dem anietzo daselbst sich befindenden starcken holtze hin, undt stehet von sothaner Buche oder dem steine № 25: auf Sechs undt Zwanzig Klafftern ein Gräntzstein № 26, undt seindt von dar iedesmahl auf Achtzig Klafftern von einander die Gräntzsteine № 27: 28: 29: 31: 32: 33: undt 34: gesetzt, von diesem Letzen gehet die Gräntze bieß zu einer Tanne so mit einem Creutze gezeichnet, undt darneben ein Gräntzstein № 35: gesetzt worden, von hier aber lencket sich die Gräntze wiederumb nach dem Zackel etwaß schrade auf Sechs undt Achtzig Klafftern zu einem Gräntzsteine № 36, ferner auf Sieben undt Sechzig Klafftern bieß zu einem Gräntzsteine № 37, so dann auf achtzig Klafftern herabwerts bieß in den Weeg zu einem Gräntzsteine № 38, undt endtlich bies zu dem Kleinen Zackel auf Achtzig Klafftern, wo selbst ein (...).

¹¹⁷ Ibidem, s. 49; w oryginałe: (...) Gränzstein № 39 stehet, von dar befinden sich an dem Hartenberge hinauff iedesmahl achtzig Klafftern von einander die Gräntzsteine № 40: 41: 42: undt 43, von welchem letzten bieß auf den ersten stein oder den Terminum à quo vier undt zwanzig Klafftern seindt. Anbej verbindet sich die Löble. Probstej die von dem Herren Fundatore in der Fundation reservirte Fischerey in dem kleinen Zackel, ingleichen die freje Holtzflöße, die bißherigen Holtzwege, undt Viehtriffen vor die Unterthanen |: welche Viehtriffen unten am Kleinen Zackel anfänget, sich in der Länge von Ein Hundert Sechzig Klafftern erstrecket bieß in den Schindelweeg, in der Breite aber Siebenzehn Klafftern halten solle :|in keine zu verhindern, sondern ferner frej undt ungehindert exerciren zu lassen (...).

¹¹⁸ https://pl.wikipedia.org/wiki/Miary_austriackie (dostęp październik 2020 r.).

¹¹⁹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Miary_pruskie_i_niemieckie (dostęp październik 2020 r.). Podana tu długość kroku to 0,9417 m, a więc 0,49652 sążnia wiedeńskiego.

¹²⁰ $63 \times (1,8966 / 2) = 59,7429$ m.

¹²¹ Po drodze było siedem kamieni oddalonych o 80 sążni, jeden w odległości 17 sążni i jeden w odległości 63 kroków, czyli 31,5 sążnia; razem $60\frac{1}{2}$ sążnia.

¹²² $26 + (9 \times 80) = 746$.

¹²³ Gdyby odległość pomiędzy kamieniami № 34 i № 35 była równa największej odległości wzmiankowanej na całym przebiegu granicy, a więc 80 sążni, to długość północnego odcinka wynosiłaby $26+9 \times 80=746$ sążni, co po przeliczeniu z odlegością 1025 m daje przelicznik 1,374 m/sążen.

¹²⁴ Gdyby odległość pomiędzy kamieniami № 34 i № 35 była równa najmniejszej odległości wzmiankowanej na całej długości granicy, a więc 17 sążni (trudno przecież podejrzewać, aby była ona zerowa), to długość północnego odcinka wynosiłaby $26+ (8 \times 80)+17=683$ sążnie, co po przeliczeniu z odlegością 1025 m daje przelicznik 1,501 metra/sążen.

¹²⁵ Zgodnie z moimi założeniami występują tu odcinki następujących długościach: dla przelicznika 1,363 m/sążen: 26 i 80 sążni, a więc odpowiednio 35,7 i 109,9 m; natomiast dla przelicznika 1,501 m/sążen: 17, 26 i 80 sążni, a więc 26, 39 i 120 m.

¹²⁶ J. Majdan, *Jeszcze o kamieniu granicznym w Górzach Izerskich*, „Pomniki Dawnego Prawa”, z. 25, marzec 2014, s. 60.

¹²⁷ $26 + 4 \times 80 = 346$.

¹²⁸ Kwestia odrębna jest już ile liczył wymieniony w ten sposób w źródle sążen, bo zależy w jakim systemie ktoś to liczył. Czy posługując się greką autor miał na myśli również grecki sposób liczenia? A więc 6 stóp, mniej więcej od 29 cm do 33 cm na stopę? Czy była to tylko kwestia erudycyjna, ale stopę x 6 co dawało sążen obliczano według tutejszych standardów? W sumie różnice są minimalne. (przyp. R. Heś).

¹²⁹ Zapewne mowa tu o mapie katastralnej Kreis Hirschberg, Gemarkung Forst Seifershau, Blatt 3 z 1905 r.

¹³⁰ U. Junker, *op. cit.*, s. 3; w oryginałe: *Im Wald, oberhalb von Hartenberg / Górzyniec, an den östlichen Ausläufern des Isergebirges fand der Heimatforscher Leszek Różański aus Seifershau /*

Kopaniec im Jahr 2013 einen Grenzstein mit dem Wappen von Schaffgotsch, der Jahreszahl 1708 und der Nr. XXV und einem weiteren Wappen auf der Rückseite des Steines. In nahezu jedem Ort im Bereich des Riesen- und Isergebirge gibt es Neu-Schlesier, die sich mit Enthusiasmus für die schleisiche Geschichte und Kulturdenkmäler interessieren und diese erforschen. In einem Gespräch über diesen Grenzstein hatte Marcin Wawrzyniczak in Ludwigsdorf / Chromiec von Leszek Różański von diesem und der Ortslage erfahren und im Jahr 2017 diesen erstmalig aufgesucht. Im November 2019 wurde der Grenzstein Nr. XXX und im August 2020 der Stein Nr. XXVI von Patryk Charydzak entdeckt. Diese beiden Steine waren im Laufe der Zeit umgeworfen worden. Leszek Różański hatte unter den Flurkarten von Seiffershau [Kopaniec] Gemarkung Seiffershau No 54 Gemarkungskarte in 6 Blättern – 1stes Blatt auf diesem ersten Blatt rechts unten ein eingezeichnetes Flurstück mit der Eintragung »der Mönchwald« Herrschaft Kynast XXV Enclave zur Probstei Warmbrunn gehörig. Siehe neues Blatt Nr. 3. Auf diesem Blatt Nr. 3 ist nur der Mönchwald dargestellt. Durch die Angabe Probstei Warmbrunn konnte nun das Wappen auf der Rückseite der Grenzstein geklärt werden. Es handelt sich um das Grüssauer Wappen, oben mit der Bischofsmütze. Die Jahreszahl auf der Schaffgotsch-Seite und dir Stein-Nr. lässt noch die ursprüngliche Ausmahlung mit rotbrauner Farbe erkennen.

¹³¹ Ibidem, s. 4; w oryginale: Am 22. Sept. 2020 fand eine Ortsbegehung zu den bisher drei bekannten Grenzsteinen unter Führung von Marcin Wawrzyniczak mit Ullrich Junker und Tomasz Wrocławski und Izabela Epa vom Amt für Denkmalspflege in Jelenia Góra (Dolnośląski Wojewódzki Konservator Zabytków) statt um diese Grenzsteine amtlich aufzunehmen. Marcin Wawrzyniczak und Leszek Różański ist es gelungen das Interesse für diese Grenzsteine zu wecken. Auch der Leiter des Forstamtes in Schreiberhau (Nadleśnictwo Szklarska Poręba) Herr Jerzy Majdan kennt jetzt diese Steine und deren Bedeutung. Und es geht weiter. Wenige Tage nach der Begehung hat Marcin Wawrzyniczak mit Ignacy Dubowik die beiden umgeworfenen Grenzsteine wieder aufgerichtet und Schrift und die Wappen wieder mit Farbe ausgelegt. Zielsetzung ist es weiter Grenzsteine zu finden. Es gibt die Überlegung die Grenzlinien der Flurkarte auf das Messtischblatt zu übertragen und die Position der drei Grenzsteine einzutragen. Nach den bisherigen Kenntnissen scheinen die Grenzstein im Abstand von 65 m gesetzt worden zu sein. Mit dieser Kenntnis könnten man gezielt suchen. In dieser Schrift wurden Texte aus verschiedenen Quellen aufgenommen um das Wissen um diesen ehemals zur Propstei in Bad Warmbrunn gehörenden Spital- oder Mönchwald zu vertiefen. Hoffen wir, daß in der nächsten Zeit möglichst viele Grenzsteine gefunden werden.

¹³² U. Junker, op. cit., s. 3.

¹³³ <http://www.zjk.centrix.pl/index.php/2013/10/14/kamien-graniczny-z-mniszego-lasu/> (dostęp październik 2020 r.). Całość relacji brzmi: Dnia 8 października 2013 r., przewodnik sudecki, Sławomir Stankiewicz odnalazł w lesie, w dolinie Małej Kamiennej w Górnach Izerskich, interesujący kamień graniczny. Kamień ten był prawdopodobnie jednym z wielu kamieni granicznych okalający obszar leśny przynależny do zakonu cystersów z Cieplic. W roku 1708 rodzina Schaffgotsch przekazała ten obszar zakonowi jako darowiznę. Wcześniej las był dzierżawiony przez zakonników. Mnisi ciepliccy mogli pozyskiwać z niego drewno, lecz nie wolno im było w tym lesie polować. Całość została oznakowana kamiennymi znakami granicznymi, z których jeden został właśnie odnaleziony. Odnaleziony kamień graniczny został wykonany z piaskowca i ma następujące wymiary: wysokość – 58 cm, szerokość – ok. 28 cm, grubość 15 cm. Z jednej strony widnieje wykuty w kamieniu herb rodziny Schaffgotsch. Pod nim znajduje się data 1708, a pod datą zapisana cyframi rzymeskimi liczba 25. Z drugiej strony widnieje herb cystersów, również z datą 1708. Z tej strony tarcza herbowa nie posiada rytów, co może świadczyć o tym, iż oryginalnie była malowana. Ślady starej farby wiadoczne są jeszcze w wykutych datach. Na szczytce kamienia znajduje się ryt krzyża równoramienne go. Być może w Mniszym Lesie znajdują się jeszcze inne tego typu kamienie graniczne. Należaałoby to sprawdzić i ewentualnie objąć ochroną konserwatora. Istnieje uzasadniona obawa, iż odnaleziony kamień może stać się łupem „kolekcjonerów”, których w tym regionie, niestety, nie brakuje. Nadśleiał: Leszek Różański. Przy czym serwis web.archive.org przechowuje kopię tejże relacji z 21 grudnia 2013 r., tak więc została ona opublikowana przed tą datą.

¹³⁴ Źródło: fragment korespondencji e-mail z dnia 18 października 2020 r.

¹³⁵ L. Różański, op. cit., s. 55-59.

¹³⁶ J. Majdan, *op. cit.*, s. 60.

¹³⁷ Źródło: rozmowa telefoniczna z dnia 20 października 2020 r.

¹³⁸ Źródło: fragment korespondencji e-mail z dnia 19 października 2020 r.

¹³⁹ <https://sciezkaubok.wordpress.com/2019/06/19/w-mniszym-lesie/> (dostęp październik 2020 r.).

¹⁴⁰ U. Junker, *op. cit.*, s. 4.

¹⁴¹ <https://sciezkaubok.wordpress.com/2019/06/19/w-mniszym-lesie/> (dostęp październik 2020 r.).

¹⁴² To znaczy kamienie XXVI i XXX.

¹⁴³ U. Junker, *op. cit.*, s. 4; w oryginale: (...) *Marcin Wawryńczak mit Ignacy Dubowik die beiden umgeworfenen Grenzsteine wieder aufgerichtet und Schrift und die Wappen wieder mit Farbe ausgelegt.*

¹⁴⁴ Źródło: fragment korespondencji e-mail z dnia 21 października 2020 r.

¹⁴⁵ Źródło: <https://www.facebook.com/photo?fbid=10223627773825425> – dostęp październik 2020 roku.

¹⁴⁶ Wersję tę potwierdza również Patryk Charydczak twierdząc, że to właśnie ta relacja *Hazmburka* stała się dla niego nie tylko impulsem do poszukiwań kamienia, ale i źródłem wskazówek co do jego lokalizacji.

¹⁴⁷ <https://forum.sudety.it/viewtopic.php?t=6009&start=30> (dostęp październik 2020 r.).

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ <https://sciezkaubok.wordpress.com/2019/06/19/w-mniszym-lesie/> (dostęp październik 2020 r.).

Patryk Charydczak stwierdza tu między innymi: *W 2013 r. przeczytałem artykuł o znalezieniu ciekawego kamienia granicznego w tzw. Mniszym Lesie. Autor artykułu podał tylko bardzo ogólne informacje na temat lokalizacji, wspomniał tylko jedynie, że jest to w dolinie Małej Kamiennej w Górzach Izerskich (...) Pamiętam, że pojechałem wtedy „na wariata” w te okolice i podczas jednodniowego rekonesansu w tej dolinie oczywiście kamienia nie napotkałem. Temat ten utknął w moim notatniku na kilka lat. Wróciłem do niego w momencie, kiedy na jednej z „niszowych” grup jednego z portalów społecznościowych natknąłem się na mapkę „Mönche Wald” czyli „Mniszego lasu” (...). W tak zwanym międzyczasie w wyniku korespondencji z jedną z osób interesującą się odnajdywaniem śladów historii w Górzach Izerskich, w zamian za skalibrowaną mapkę Mniszego Lasu otrzymuję dokładny namiar na kamień graniczny, o którym czytałem w 2013 r. Okazuje się, że podana lokalizacja kamienia leży na linii granicy starej mapki, którą skalibrowałem. Nie pozostaje mi nic innego jak ponownie się udać na Grzbiet Kamienicki w Górzach Izerskich... tym razem już konkretnie do Mniszego Lasu. (...) Rzeczywiście, kamień stoi w podanej mi lokalizacji. Odnajduję go bez problemów przy leśnej drodze (...) Na początku 2020 r. na jednym z forów internetowych znajduję informację, że jedna z osób znalazła na granicy Mniszego Lasu kolejny kamień graniczny z 1708 r., który ma numer XXX (30). Zaplanowałem więc wyjazd na wiosnę aby go odnaleźć, niestety pandemia pokrzyżowała te plany na kolejne kilka miesięcy. Do Mniszego Lasu w końcu wybrałem się ponownie dopiero we wrześniu 2020 r. Kamień graniczny z numerem 30 udało mi się odnaleźć. Kamień został zamaskowany przez osobę z forum (...) Fakt, że znaleziony został w Mniszym Lesie drugi kamień graniczny z 1708 r. dał mi mobilizację, aby jeszcze raz dokładnie i powoli przejść się wzdułz starej granicy lasu. Szczęście mi dopisało. Dostrzegam zarośnięty mchem kamień, który kształtem przypomina słupek graniczny (...). Tym razem jest to kamień z numerem XXVI (26), który to numer jak w poprzednich kamieniach jest na stronie z wykutym herbem rodziny Schaffgotsch oraz datą 1708 (...).*

¹⁵⁰ Źródło informacji: e-mail z dnia 27 października 2020 r.

¹⁵¹ <https://sciezkaubok.wordpress.com/2019/06/19/w-mniszym-lesie/> (dostęp październik 2020 r.).

¹⁵² H. Dziurla, *Krzeszów*, Wrocław 1974, s. 9.

¹⁵³ F. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien. Fünfter Band, Brieg 1785*, s. 95; czytam tu: *Dominik Geyer, urodzony w Neiß (pol. Nysa); został wybrany 22 listopada 1696 r., zmarł w 1726 r. w wieku 64 lat po trzydziestoletnich rządach w Warbmbrunn (pol. Cieplice), gdzie przebywał ze względów zdrowotnych; w oryginale: Dominikus Geyer, von Neiß gebürtig; wurde 1696 den 22. Nov. erwählt, und gieng in einem Alter von 64 Jahren nach einer dreyßigjährigen Regierung 1726 zu Warmbrunn mit Tode ab, wo er sich der Gesundheit wegen aufhielte.*

¹⁵⁴ Opis kamienia dostępny jest pod adresem: http://marijan.gabrowski.eu/pdf/kamień_trójpański_na_zboczach_Lesistej_Wielkiej.pdf (dostęp październik 2020 r.).

¹⁵⁵ F. Parsler, *Der „Dreieckige Stein” an der Großen Heide*, “Schlesische Heimat. Monatsblätter für Heimatfreunde und Heimatstolz”, nr 10/1933, s. 3; w oryginale: (...) *Gegen Westen, auf den Ullersdorfer Forst hin, weist die Seite mit der Bischofsmünze (der Mitra), dem Krummstab, den 3 Buchstaben und der gleichen Zahl 1717. Zeichen und Buchstaben D.A.G. (Dominium Abbatis Gryssoviensis oder Dominicus Abbatie Gryssoviensis) zeigen die Herrschaft des Klosters Grüssau an.*

¹⁵⁶ Na przykład kamienie opisane na stronie: <http://marian.gabrowski.eu/zaBrama.html> (dostęp październik 2020 r.).

¹⁵⁷ Opisuję je na stronie: <http://marian.gabrowski.eu/Podlesie2.html> (dostęp październik 2020 r.).

¹⁵⁸ https://czadrow24.pl/wp-content/uploads/2013/06/herb_czadrow.pdf (dostęp październik 2020 r.).

¹⁵⁹ D. Brzóska, *Zapraszamy do Bartnicy*, „Gazeta Noworudzka”, nr 567. Reprodukcja opisanego tam herbu znajduje się m. in. w moim opisie kamienia ze zboczy Lesistej Wielkiej (http://marian.gabrowski.eu/pdf/kamień_trójpiski_na_zboczach_Lesistej_Wielkiej.pdf).

¹⁶⁰ <https://www.facebook.com/wydawnictwowielkaizera/photos/a.291334598314188/751740415606935/> (dostęp październik 2020 r.).

¹⁶¹ A. Rose, *Kloster Grüssau*, Stuttgart und Aalen 1974, przed stroną 1.

¹⁶² J. Majdan, *op. cit.*, s. 61.

¹⁶³ Mapa *Waldparzellenkarte...*, *op. cit.*; w oryginale: No. 2. *Die alte Gräntz-Mawer.*

¹⁶⁴ Mapa *Waldparzellenkarte...*, *op. cit.*

¹⁶⁵ J. Bergemann, *op. cit.*, s. 203.

¹⁶⁶ D. Adamska, *op. cit.*, s. 9.

¹⁶⁷ M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 1...*, *op. cit.*, s. 72.

¹⁶⁸ Mapa *Kreis Hirschberg...*, *op. cit.*

¹⁶⁹ Mapa *Schreiberhau, rok 1877*, *op. cit.*

¹⁷⁰ Mapa *Wirthshafsts...*, *op. cit.*

¹⁷¹ M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 1...*, *op. cit.*, s. 72.

¹⁷² F. Mahner, *op. cit.*, s. 28.

¹⁷³ C. Liebich, *op. cit.*, s. 42.

¹⁷⁴ K. Wutke, *op. cit.*, s. 295.

¹⁷⁵ C. Liebich, *op. cit.*, s. 50.

¹⁷⁶ K. Wutke, *op. cit.*, s. 296.

¹⁷⁷ Ibidem, s. 276.

¹⁷⁸ F. Mahner, *op. cit.*, s. 28.

¹⁷⁹ J. Bergemann, *op. cit.*, s. 203; w oryginale: (...) bei Seifershau gelegenen Forst, der Mönchswald oder Hartenberg genannt (...).

Bibliografia

1. D. Adamska, *Rozwój osadnictwa wiejskiego w dystrykcie jeleniogórskim od XIII do początku XVI wieku*, [w:] *Atlas historyczny miast polskich*, tom IV, zeszyt 14, Jelenia Góra, Wrocław 2017.
2. J. Bergemann, *Beschreibung und Geschichte von Warmbrunn und seinen Heil-Quellen*, Hirschberg 1830.
3. D. Brzóska, *Zapraszamy do Bartnicy*, „Gazeta Noworudzka”, nr 567.
4. H. Dziurla, *Krzeszów*, Wrocław 1974.
5. U. Junker, *Der grüssauisch – propsteiliche Spital- oder Mönchwald oberhalb von Hartenberg / Górzyniec, an den östlichen Ausläufern des Isergebirges*, Bodnegg 2020.
6. C. Liebich, *Werden und Wachsen von Petersdorf im Riesengebirge. Siedlungskundliche und volkswirtschaftliche Untersuchung eines schlesischen Waldhufendorfes von der Gründung bis zum Jahre 1945*, Würzburg 1961.
7. F. Mahner, *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte des Cistercienserklusters Grüssau*, Hildesheim 1913.
8. J. Majdan, *Jeszcze o kamieniu granicznym w Górach Izerskich*, „Pomniki Dawnego Prawa”, z. 25, marzec 2014.
9. Mapa Kreis Hirschberg, *Gemarkung Forst Seifershau*, Blatt 3, 1:2000, 1905.
10. Mapa Schreiberhau, *Meßtischblatt 3008*, 1:25.000, 1877.
11. Mapa Schreiberhau, *Meßtischblatt 3008*, 1:25.000, 1911.
12. Mapa *Waldparzellenkarte am Zackenfluß*, Schweidnitz, den 17. January Anno 1701.
13. Mapa *Wirthshafte Karte der Forstreviere Seiffershau und Hartenberg Oberförsterei Petersdorf*, rok 1886.
14. U. Ososko, R. Sachs, *Inwentarz archiwum opactwa benedyktynek w Krzeszowie na Śląsku. Archiwalia z okresu niemieckiego*, Wrocław 2016.
15. F. Parsler, *Der „Dreieckige Stein” an der Großen Heide*, „Schlesische Heimat. Monatsblätter für Heimatfreunde und Heimatstolz”, nr 10/1933.
16. W. Patschovsky, *Führer durch den klimatischen Kurort für Sommer und Winter Schreiberhau*, Schweidnitz 1918.
17. A. Rose, *Kloster Grüssau*, Konrad Theiss Verlag, Stuttgart und Aalen 1974.
18. L. Różański, *Kamień graniczny z Mniszego Lasu*, „Pomniki Dawnego Prawa”, z. 25, marzec 2014.
19. M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 1, Góry Izerskie*, Warszawa - Kraków 1989.
20. M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 3, Karkonosze*, Warszawa - Kraków 1993.
21. M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 4, Kotlina Jeleniogórska*, Wrocław 1999.

22. J. Wendt, *Die Thermen zu Warmbrunn im Schlesischen Riesengebirge, bei Gosohorsky*, Breslau 1840.
23. K. Wutke, *Das Schicksal der Warmbrunner Propsteiurkunden*, "Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens", Bd. 69 (1935).
24. F. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien. Fünfter Band, bey Johann Ernst Tramp*, Brieg 1785.

Zusammenfassung

DIE GRENZZEICHEN IM DER GRÜSSAUER ZISTERZIENSERABTEI GEHÖRIGEN MÖNCHWALD IM ISERGEIBIRGE

Der Mönchwald (Mniszy Las) im Isergebirge (Góry Izerskie, tschechisch Jizerské hory) befand sich in den Jahren 1403-1810 im Besitz der Propstei Warmbrunn (Cieplice) der Zisterzienserabtei Grüssau (Krzeszów, tschechisch Křesov). Dieser Wald mit einer Fläche von ca. 140 ha wurde von Graf Gotsche Schoff den Zisterziensern bei der Gründung der Abteifiliale geschenkt. Damals wurde er noch als Spittalwald bezeichnet. Dieser Name beweist, dass er entweder früher im Besitz der Johanniter von Warmbrunn war, die Hospitaller genannt wurden, oder er eine Einnahmequelle für das von diesen Mönchen geführte Spital war. Später hat sich für dieses Gebiet der Name Mönchwald etabliert.

Im Laufe der Jahrhunderte kam es zu Grenzstreitigkeiten zwischen den Nachfahren des Gründers, die bereits den Beinamen Schaffgotsch trugen, und den Zisterziensern. Diese endeten im Jahre 1707 mit der Unterzeichnung eines Vergleichs, der eine sorgfältige Abgrenzung des Gebiets des Mönchwalds mit 43 fortlaufend nummerierten Grenzsteinen vorsah, die die Jahreszahl 1708 und die Wappen der Familie Schaffgotsch und der Zisterzienserabtei in Grüssau trugen. Die Beschreibung der Lage einzelner Grenzmarkierungen kennen wir aus schriftlichen und kartographischen Quellen.

Nach der Säkularisierung des Klosters im Jahr 1810 ging der Mönchwald ursprünglich in den Besitz des Staates über und wurde dann von den Nachkommen der Familie Schaffgotsch gekauft, die die angrenzenden Wälder besaßen. Auf diese Weise haben einige Grenzen dieses Gebiets ihre Funktion verloren.

In dieser Studie versucht der Autor die Quellen zur Geschichte dieses Gebiets zu analysieren und auf dieser Grundlage nicht nur den Grenzverlauf im Mönchwald sondern auch die Verteilung der einzelnen Grenzmarkierungen nachzuvollziehen. Ausführlich beschreibt er vier heute bekannte Grenzsteine aus dem Jahre 1708 und achtet dabei auf die Umstände ihres Fundes. Er unternimmt auch Versuche das ursprüngliche Aussehen der Wappenbilder, die sich in den bis heute nicht erhaltenen Wappen dieser Grenzzeichen befanden, zu rekonstruieren.

Resumé**HRANIČNÍ ZNAKY Z MNIŠSKÉHO LESA V JIZERSKÝCH
HORÁCH, KTERÝ NÁLEŽEL KŘEŠOVSKÝM CISTERCIÁKŮM**

Mnišský Les v Jizerských horách (něm. Isergebirge, pol. Góry Izerskie) je lesní plocha, která v letech 1403-1810 patřila teplickému (něm. Warmbrunn) proboštství cisterciáckého opatsví v Křešově (něm. Grüssau, pol. Krzeszów). Téměř 140-hektarový pozemek daroval cisterciákům hrabě Gotsche Schoff v době založení opatství. Tehdy byl znám jako *Spittalwald*, tedy les špitální. Název svědčí o tom, že dříve les zřejmě vlastnili tepličtí johanité, známí jako špitální řád, nebo byl alespoň zdrojem jejich příjmů. V pozdější době se ujalo jméno *Mönchwald*, tedy Mnišský Les.

Postupem času začalo docházet ke sporům o hranice lesa mezi potomky fundátora, kteří již nosili jméno Schaffgotsch, a samotnými cisterciáky. Spory ukončila smlouva podepsaná v roce 1707, která vytvořila hranice Mnišského lesa a vyznačila je pomocí 43 očíslovaných hraničních kamenů, opatřených datací 1708 a erby rodu Schaffgotsch a křešovského opatství. Popis a lokalizace hraničních kamenů je známá z archivních dokumentů psaných i kartografických.

Po sekularizaci kláštera v roce 1810 se Mnišský les dostal do majetku panství, a následně byl odkoupen potomky rodu Schaffgotsch, kteří vlastnili okolní lesy. V této době tedy ztratilo ohrazení Mnišského lesa svůj původní význam.

Autor v textu analyzuje zdroje týkající se historie tohoto rozsáhlého pozemku, podle nich chce nejen vytvořit průběh hranic Mnišského lesa, ale také upřesnit rozdílné jednotlivé hraniční znaky. Popisuje čtyři známé hraniční kameny z roku 1708 a věnuje pozornost okolnostem jejich nalezení. Snaží se též o zrekonstruování původního vzhledu erbů nacházejících se na hraničních kamenech.

Pomniki Dawnego Prawa

Zdjęcia na pierwszej stronie okładki:

Zdjęcie główne:

Mniszy Las w Górzach Izerskich, rękopiśmienna mapa lasu Spittelwald (niem. Spittelwaldes Mappæ), po 1692 r., repr. z: U. Junker, op. cit., s. 26.

Miniaturki:

1. *Mniszy Las w Górzach Izerskich, dokument z pocz. XVIII w., opisujący przebieg granic lasu Spittelwald, s. 66, repr. z: <https://www.facebook.com/wydawnictwowiekaizera/posts/761130151334628>.*
2. *Mniszy Las w Górzach Izerskich, kamień graniczny o numerze 25, fot. F. Gabrowski.*
3. *Krzeszówek, płaskorzeźba herbu klasztoru krzeszowskiego umieszczona na elewacji kościoła, fot. M. Gabrowski.*
4. *Mniszy Las w Górzach Izerskich, próba rekonstrukcji wyglądu krzeszowskiej strony kamieni granicznych z Mniszego Lasu, fot. i rys. P. Charydczak.*

Zdjęcie na ostatniej stronie okładki:

Mniszy Las w Górzach Izerskich, rękopiśmienna mapa Waldparzellenkarte am Zackenfluß ze stycznia 1701 r., repr. ze zbiorów Archiwum opactwa benedyktynek w Krzeszowie, sygn. VI/2, Waldparzellenkarte am Zackenfluß, Schweidnitz, den 17. January Anno 1701.

Pomniki Dawnego Prawa

zeszyt 53-54 marzec - czerwiec 2021 nakład: 100 szt.
ISSN 1641 - 8603

Wydawca: Stowarzyszenie Ochrony i Badań Zabytków Prawa
Wrocław, d.wojtucki@zabytkiprawa.pl

Redakcja:

Arkadiusz Dobrzyniecki – redaktor naczelny pdpredakcja@wp.pl

Paweł Duma, Robert Heś, Mariusz Janikowski, Daniel Wojtucki

Tłumaczenia j. niemiecki: Karolina Wojtucka, Paweł Duma

Tłumaczenia j. czeski: Ivan Vokáč, Daniel Wojtucki

Korekta tekstów w j. niemieckim: Stefan Lefnaer, Gernot Dietze, Gernot Werner

Red. techniczna:

skład i oprac. graficzne: Jacek Zbroja jkz@wp.pl

współpraca: Jan Adamus

**Wszelkie prawa zastrzeżone. Każda reprodukcja lub adaptacja
całości lub części niniejszej publikacji niezależnie od
zastosowanej techniki wymaga pisemnej zgody Zarządu**